
Kumica-Bosniaca

HUMICA - BOSNIACA

UREDNIK
SALKO ČEVRA

Hivzija Hasandedić

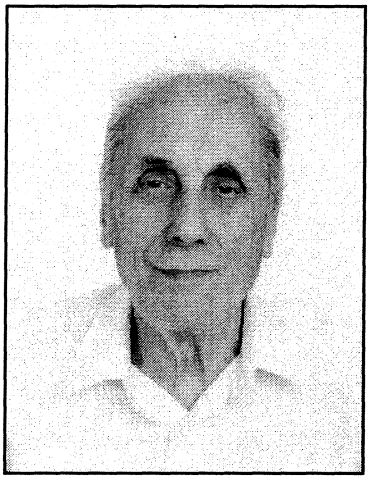
MUSLIMANSKA BAŠTINA BOŠNJAKA U JUŽNOJ (SREDNJOJ) HERCEGOVINI

ISLAMSKI CENTAR MOSTAR, 1997.

Hivzija Hasandedić
MUSLIMANSKA BAŠTINA BOŠNJAKA
U JUŽNOJ (SREDNJOJ) HERCEGOVINI

Edicija - BAŠČINA
Recenzent Dr. Fehim Nametak

Biografija

Hivzija Hasandedić rođen je 1. jula 1915. godine u Jablanici na Neretvi. Četveroeazrednu osnovnu školu završio je u Seonici 1927. godine. Od 1927. do 1935. pohađao je Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu, a od 1935. Višu islamsku šerijatko-teološku akademiju, u rangu fakulteta, također, u Sarajevu.

Od 1940. do 1945. radio je u Mostaru kao vjeroučitelj Građanske škole, od 1945. do 1954. u Statističkom uredu Oblasnog narodnog odbora, a od 1954. do odlaska u penziju 1976. u Arhivu Hercegovine.

Objavio je više radova iz islamistike i istorije. Na temelju turskih izvora i druge građe obrađivao je cjelukupnu muslimansku baštinu u Hercegovini. Objavio je sljedeće knjige:

Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa Arhiva Hercegovine, *Mostar, 1977., str. 330.;*

Spomenici kulture turskog doba u Mostaru, *Sarajevo, 1980., str. 229;*

Muslimanska baština u istočnoj Hercegovini, *Sarajevo, 1990. str. 350.*

Koautor je knjiga:

1. Vodič kroz fondove Arhiva Hercegovine, *Sarajevo, 1973., str. 127.;*

2. Regesta franjevačkog samostana u Mostaru, *Mostar, 1984. str. 204.*

Objavio je i 29 separata raznih kraćih radova.

Živi u Mostaru.

Riječ urednika

Knjizi Hivzije Hasandedića, ***Muslimanska baština Bošnjaka u južnoj (srednjoj) Hercegovini*** *koja osvjetljava period bošnjačke istorije između dolaska i odlaska Turaka i prelaska iz narodne bosanske, "bogumilske" u islamsku vjeru, pripala je čast da bude prva objavljena u ediciji* ***baščina*** *biblioteke* ***humica-bosniaca*** *Izdavačke djelatnosti Islamskog centra Mostar. Između više razloga kojim se rukovodio Izdavač prilikom ovakvog odbira navešćemo dva. Razlog prvi, da se izrazi poštovanje prema neumornom pregaocu i istraživaču koji je svoj radni vijek nesebično poklonio veoma mukotrpnom poslu "prekopavanja" prošlosti spašavajući od zaborava "blago" ovoga dijela Bosne (Hercegovine) osmanskog perioda.*

Drugi razlog je, svakako, aktuelnost trenutka u kome se nalazimo. Ratna drama koja se odigravala na pozornici BiH, ne samo da je još više udaljila nepoznate ili manje poznate istoriografske fakte, već je prijetila da iz sjećanja izbriše i zaboravu preda kulturna dobra koja su nestajala pred našim očima.

Salko Čevra

Naslovna strana - TURBE MUSTAFE EJUBOVIĆA - ŠEJH JUJE

Predgovor

Hercegovina se nekad protezala od Risna na jugu do više Konjica na sjeveru i zapremala je dobar dio Crne Gore, Vrgorsku krajinu (Gorsku župu), Imotsku krajinu, Makarsko primorje, dio Bosne i Dalmacije. Dijelila se na: istočnu, južnu (srednju), zapadnu i sjevernu Hercegovinu. Sve opštine istočne i zapadne Hercegovine nalaze se od 1992./93. godine pod četničko-ustaškom okupacijom. Južna Hercegovina zaprema, s Mostarom, 114 što većih što manjih mjesta mostarske i čapljinske opštine od kojih se opet veći dio nalazi pod ustaškom okupacijom. Slobodni dio južne Hercegovine zauzima samo uski prostor od Blagaja do Bijelog Polja, dug oko 20 i širok oko tri kilometra i Gornju i Donju Drežnicu.

U svim mjestima Hercegovine koja se nalaze pod četničko-ustaškom okupacijom nema nikakvog islamskog života pa, čak, ni u zapadnom dijelu Mostara, glavnom i najvećem mjestu Hercegovine. Četničko-ustaški zlotvori su na od njih okupiranim područjima srušili skoro sve islamske bogomolje - džamije, i sve što je nosilo islamsko obilježje pa čak i Stari most, najveličanstvenije djelo tursko-osmanske arhitekture kod nas i šire. Čvrsto vjerujemo da će Allahova dželle šanuhu kazna stići sve zlikovce i sve sadašnje i ranije rušitelje naših džamija, ako ne na ovom, ono, sigurno, na budućem svijetu pred Vrhovnim i jedinim pravednim Sudijom.

U svim mjestima južne Hercegovine živjeli su muslimani u prošlih pet stoljeća i u svakom ostavili tragove svoje kulture. O toj velikoj i veoma vrijednoj baštini detaljnije će se u ovoj knjizi govoriti. Muslimanska baština Mostara i istočne Hercegovine obrađena je i objavljena u posebnim knjigama.[1)]

Autor

---

1) Hivzija Hasandedić, Spomenici kulture turskog doba u Mostaru, Sarajevo, 1980; Muslimanska baština u istočnoj Hercegovini, Sarajevo, 1990. godine.

OPŠTINA MOSTAR

I

BLAGAJ I OKOLINA

BLAGAJ

Blagaj je bio glavni grad Humske zemlje ili Huma, oblasti koja se od polovine 15. stoljeća naziva Hercegovinom. Sagrađen je u 14. stoljeću na vrletnim hridinama visoko iznad izvora Bune, gdje mu se ruševine i danas vide.[1)]

Ovaj je grad igrao važnu ulogu u 14. i 15. stoljeću i bio u to doba ne samo glavni grad kneževine nego i cijele nutarnje zemlje. U njemu je bila rezidencija humske gospode Sandalja Hranića i sinovca mu i nasljednika Stjepana Vukčića Kosače, hercega svetog Save. Za borbi koje su 1452. godine vođene između hercega Stjepana i njegovih sinova, Blagaj je zauzeo Vladislav Hercegović. Pošto je humski velikaš Stjepan Vukčić uzeo titulu hercega, HUM je nazivan i Hercegova zemlja (sredina 15. stoljeća) od čega je nastao naziv Hercegovina.[2)] Grad je u narodnu poznat pod imenom "Stjepan-Grad" ili "Šćepan-Grad", a taj naziv je dobio po hercegu Stjepanu koji je njime najduže vladao. Narodna predaja je sačuvala nekoliko legendi o ovom gradu, koje su pribilježene u literaturi.[3)]

U našoj historigrafiji postoji nekoliko značajnih radova koji obrađuju prošlost ovog grada (tvrđave) do dolaska Turaka u naše zemlje.[4)] Turski period je slabo i samo fragmentarno obrađen, jer većini historičara koji su pisali o Blagaju nisu bili dostupni izvori na turskom jeziku. A bez podataka iz ovih izvora ne može se temeljito proučiti i opisati prošlost nijednog mjesta u Bosni i Hercegovini za vrijeme turske vladavine.

U ovom radu prezentiramo niz historijskih podataka iz prošlosti Blagaja za turske vladavine. Rad smo podijelili na sljedeća poglavlja:

1. Teritorijalna rasprostranjenost blagajskog kadiluka,
2. Organi suda i uprave,
3. Stanovništvo i porodice,
4. Privredni život i
5. Grad (tvrđava).

Kao glavni izvori pri ovom radu služili su nam sljedeći sidžili (registri) blagajskog suda (SBS):

Broj 288, fragmenti iz 1700. do 1791. godine,
Broj 297, fragmenti iz 1698. do 1779. godine,[5]
Broj AT XXI/1025, fragmenti iz 1728, do 1732,[6]
Broj 25, fragmenti iz 1756. do 1827. godine,
Broj 55, fragmenti iz 1796. do 1809. godine,
Broj 56, fragmenti iz 1768. do 1787. godine,
Broj 57, fragmenti iz 1702. do 1798. godine,
Broj 58, fragmenti iz 1765. do 1835. godine,
Broj 59, fragmenti iz 1712. do 1827. godine,
Broj 60, fragmenti iz 1728. do 1788. godine,
Broj 61, fragmenti iz 1811. do 1814. godine.[7]

Navedeni izvori pružaju obilje raznovrsnih podataka iz prošlosti Blagaja u periodu od 1698. do 1835. godine. Ovdje je korištena i druga izvorna građa i literatura koja je bila dostupna, a koja je u fusnotama navedena.

Teritorijalna rasprostranjenost blagajskog kadiluka

Turci su zauzeli Blagaj 1466. godine.[8] Oni su odmah u nj smjestili posadu a u Podgrađe, koje je do tada bilo nenaseljeno, doveli svoje organe vlasti, među prvima kadiju. Blagajski kadiluk je u početku obuhvatao orgoman teritorij koji se protezao između Drine i Tare s jedne i Neretve s druge strane. U sklopu ovog kadiluka bila je jedno vrijeme i nahija Drežnica, koja se nalazila na zapadnoj obali Neretve. Blagaj je kratko vrijeme, oko 1470. godine, bio i sjedište istoimenog vilajeta koji se teritorijalno potpuno poklapao s blagajskim kadilukom.[9]

Osnivanjem drugih kadiluka na području Hercegovine u 16. stoljeću u prvoj polovini 17. stoljeća postepeno se sužavao teritorij blagajskog kadiluka. Iz najstarijeg sačuvanog registra blagajskog suda saznajemo da je 1698. godine ovaj kadiluk obuhvatao sljedeća mjesta: džemat Dabrica i sela: Hodovo, Trijebanj, Rotimlju, Jasoč, Hotanj, Lokve, Stanoviće, Ševaš Njive, Bivolje Brdo, Pijeske, Orman, Žitomisliće, Rečice s Kokorinom, Hodbinu, Gnojnice, Kokorinu, Kružanj, Kamenu, Jasenu, Banj Dol, Donje Vranjeviće, Gornje Vranjevići, Dračevice, Malo Polje, Dol, Kosor i mahale Blagaja. Nekad su u spisku sela blagajskog kadiluka spominju i Gornje i Donje Suhaje, koje se stalno navode pod imenom "Kuru zir" i "Kuru bala".[10]

Do 1782. godine u Počitelju je sjedio naib blagajskog kadije. Na prijedlog počiteljskog kapetana Smaila osnovan je 1782. godine počiteljski

kadiluk. On je bio ustrojen tako da je iz mostarskog stolačkog i blagajskog kadiluka izdvojeno 31 selo i pripojeno Počitelju. Od ove godine blagajski kadiluk je obuhvatao sljedeća mjesta: Banj Dol, Kokorinu, Kružanj, Malo Polje, Kosor, Gnojnice, Kamenu, Donje Vranjeviće, Gornje Vranjeviće, Jasenu, Hodbinu, Orah, Rotimlju, Dabricu, Dračevice i Kosor. Ovakvu podjelu i administrativno-teritorijalne granice, blagajski kadiluk je imao sve do 1851. godine, kada ga je ukinuo Omer paša Latas.[11)]

Blagaj je za vrijeme turske vladavine bio podijeljen na pet mahala: Carska (hassa) ili mahala džamije (mehalle-i cami) ili Varoš, Hasanagina ili Donja (zir) Dol, Bunsko i Galičići na lijevoj obali Bune. Kao mahale Blagaja stalno se spominju Pograđe i Kosor. Tvrđava (kal'a), koja je od Blagaja udaljena oko pola sata dobrog i napornog pješačkog hoda, u izvorima se stalno spominje kao zasebna teritorijalna jedinica.

Ovdje donosimo spisak lokaliteta s područja Blagaja, na temelju kojeg se može zaključiti da je ovo mjesto ranije imalo mnogo više stambenih zgrada i bilo gušće naseljeno. To potvrđuje narodno predanje i brojne omeđine kuća koje se djelomično još vide po svim mahalama Blagaja. Spisak je uzet iz gruntovnice i donosimo ga onim redom kako je tamo upisan: Tahirovina, Kardaševina, Meminovac, Torine, Čitluk, Honduša, Behmenovina, Hadžailuša, Aganovina, Bešovina, Haftovača, Pandurovina, Pašinovac, Đuzelovac, Islamovac, Mutapuša, Žunovina, Kokalinovac, Šehovina, Ćetenište*, Hamzaluša, Ramuša, Đikovina, Topuzovina, Fajina ograda, Kućetine, Begovina, Sandžakovina, Žetica, Dizdarevac i Deličevina. U ovim nazivima lokaliteta čuva se spomen nekim izumrlim blagajskim porodicama, a i kulturama koje su nekad gajene u Blagaju.

Organi suda i uprave

Sudsku vlast na području blagajskog kadiluka za vrijeme turske vladavine vršio je kadija ili njegov zamjenik (naib). On je rješavao sve sporove koji su nastajali među stanovnicima i u djelo provodio sve naredbe koje su dolazile od centralne vlade u Istambulu i rezidencija bosanskih valija i hercegovačkih sandžak-begova. Kao službenici suda ili njegovi savjetodavni i izvršni organi spominju se još sljedeći: pisar (kâtib), sudski glasnik (muhzir, muzur), mubašir, ajan, vojvoda, zapovijednik mjesta i podvornik (hadim).

Sud je, po pričanju starih Blagajaca, radio u Kolakovića kući koja se

---

* *ćetenište= lanište*

nalazi uz desnu obalu Bune, oko 600 metara nizvodno od njenog izvora. Iz nekoliko bujrultija bosanskih valija saznajemo da se za zgradu u kojoj je sud radio plaćalo iz taksita, na ime kirije i opravke, godišnje po 50 groša. Iz ovog doprinosa, koji je prikupljan na području blagajskog kadiluka, plaćani su djelomično svi isluženici suda.

Prvi poznati kadija Blagaja bio je neki Umran, koji se spominje na ovom položaju 1469. godine. U periodu od 1698. do 1835. godine kadije i naibi Blagaja bili su sljedeći: Mustafa 1698., Hasan 1698., Selim 1701., Hadži Mehmed, Mevlana Mustafa i Abdulah 1729., Mustafa 1734., Sejjid Sadudin 1756., Mehmed 1757., Zulfikar 1759., Hadži Ibrahim i Osman Vehbi 1760., Sulejman i Mehmed 1762., Salih Serdarević, sin Murtezin iz Ljubinja, Mehmed ef., sin Hadži Abdulahov i Tiro Ismail 1763., Mehmed 1764., Ibrahim, Hadži Alija i Mahmud ef. iz Gacka 1765., Abdulah i Osman Vehbi 1766., Abdulah Saraji, Mustafa iz Jajca, Abdulah iz Taslidže (Pljevalja), Omer, Husein sin Ahmedov i Osman 1767., Husein 1768., Fehim Alija 1769.-1775., Ahmed Halifa 1771., Salih, sin Huseinov, Hafiz Hasan Alija, Hafiz Husein i Mehmed ef. 1772., Zulfikar 1773., Halid 1774., Sejid Osman 1775., Halil 1778., Džafer 1779., Husein 1782., Salih 1787., Ibrahim Edhem i Ahmed Muharemi 1789., Sulejman Rušdi 1791., Sejid Mustafa Muftić 1791., Mustafa Edib, sin Ibrahimov, poznat pod imenom "Mali" (küčükzade) 1794. do 1796., Salih Zuhdi Muderisović i Mahmud 1797., Mustafa 1800. do 1804., Sejid Ismail 1801., Ismail Sabri i Feraizi Sulejman 1805, Mustafa Lutfi i Mehmed Seid 1812., Mustafa 1813., Hasan Jusni i Sejid Sulejman 1817., Edhem Haznadarević i Ebu Bećir 1820., Ibriš Halil 1822., Husein Šefki 1824., Vehbi Salih 1825., Mehmed Seid i Mehmed Rešid 1835. godine.[12)]

Pored sudske u Blagaju su za vrijeme turske vladavine postojali i neki organi vojno-upravne vlasti. Blagaj je imao serdara, vojvodu, zapovjednika mjesta (bašbug), gradonačelnika (šehir ćehaja) i ajana, ali se ne zna kada su ove ustanove prvi put ovdje osnovane.

Serdara je postavljao aga bosanskih janičara, serturnadžija (turnacî başî), a nekad i kajmekam bosanskog valije. On je bio zapovjednik svih rodova janjičara koji su služili na njegovom regionu. Dalje mu je dužnost bila da popisuje ostavine iza vojnih lica koja umru a iza sebe ne ostave nasljednike, da tu imovinu prodaje u "carskoj čaršiji" na javnoj licitaciji i novac predaje državnoj blagajni.

U drugoj polovini 18. i prvoj polovini 19. stoljeća serdari Blagaja bili su sljedeći: Hadži Hasan-aga 1770., 1775. i 1776., Arslan-spahija Balta, sin Abdi-spahije 1774., Hasan, alemdar, 1780., Emin-aga 1792., 1794. i 1798., Džafer 1800., Arslan-aga 1800. i 1802., Emin Osman-aga 1805., Mehmed-

aga 1812. i Ibšir, sin Ibrahimagin 1821. godine.[13]

Nekad je isto lice vršilo dužnost serdara za Mostar i Blagaj. Kao serdari Mostara i Blagaja spominju se sljedeći: Abdulah-aga, 1749., Omer-aga 1769. i 1770., Numan-aga 1772., Muharem-aga, serdengečdija 1773., Osman-aga 1774., Husein čauš 1775. i Salih 1802. godine.[14]

Blagaj je imao svog vojvodu, kojeg je postavljao bosanski valija, nekad hercegovački valija ili muteselim. Kad je Hercegovina izdvojena iz bosanskog u zaseban sandžak, vojvode su bili ljudi hercegovačkog sandžaka i vršili neposrednu upravu u pojedinim nahijama.[15]

Iz jedne bujrultije hercegovačkog valije Rustem-paše od 1. džumada II 1141. (1728.) godine saznajemo da je "po od nazad mnogo godina ustaljenom običaju" postavio nekog Hasan-agu za vojvodu Blagaja i Mostara. Njegova je dužnost bila da se brine o izvršavaju šerijatskih presuda i da od stanovnika prikuplja sve prihode i poreze (mahsulat ve rüsumat) za hercegovačkog valiju.[16]

Kao vojvode Blagaja spominju se sljedeći: Arslan, sin Ibrahimov 1728.-1731., Mahmud-aga 1766. i Mehmed-aga 1779. godine.[17]

Ajan Mehmed-aga Ždero (Ežder), sin Hasan-agin, spominje se 1698. godine kao zapovjednik (bašbug) Blagaja. On je, po svojoj prilici, bio organ policije i vodio brigu o redu i bezbjednosti na području blagajskog kadiluka. Dalje je bio izvršni organ suda i pomagao kadiji kod mobilizacije vojske, prikupljanja hrane za vojsku, opravke tvrđava i drugog. On se još brinuo o čuvanju opasnih i od hajduka ugroženih mjesta i klanaca.[18]

Ako ne od ranije, a ono od početka 19. stoljeća Blagaj je imao i svog gradonačelnika. Bosanski kajmekam Sulejman-paša postavio je 1219. (1804.) godine Džafer-bega, kojeg je prethodno narod izabrao, za gradonačelnika (šehir kethuda) Blagaja. Njemu je stavljeno u dužnost da radi u upravi mjesta i da pomaže u rješavanju svih važnih pitanja i problema.[19]

Blagaj je imao i svoje ajane, koje su između sebe birali ugledniji mještani. Oni su ih predstavljali pred organima vlasti i bili savjetodavni organi kadije. Često se u registrima spominju kao svjedoci prilikom raznih sudskih parnica i ugovora.

Kao ajani Blagaja spominju se: Mehmed-aga Ždero, sin Hasan-agin 1698., Mahmud-aga 1766.-1781., Hadži Mustafa-aga 1785.-1798., Ali-aga Kemalagić 1800., Arslan-baša 1800., Ali-aga Voljevica 1802., Džafer-aga 1806.-1807., Hasan-aga 1815., Derviš-aga Jusufhodžić iz Mostara 1819.-1822. i Salih-aga 1825. godine.[20]

Iz jednog arza blagajskog kadije od 27. rebija I 1215. (1800.) godine

saznajemo da su hajduci ubili blagajskog ajana Ali-agu Kemalagića sahat hoda udaljeno od Blagaja. Tada je bosanski valija naredio blagajskom kadiji i drugim organima vlasti da ubojicu bezuvjetno uhvate i dovedu ga na bosanski divan.[21]

Bujrultijom bosanskog valije Mehmed Husrev-paše od 25. zulkadeta 1221. (1807.) godine svrgnut je s ajanskog položaja ajan Džafer-aga, zato što nije imao lijep odnos s narodom.[22] Ajane su postavljali bosanske valije, i to na prijedlog uglednih građana jednog mjesta. I u carskim naredbama davana su uputstva u vezi s postavljanjem ajana.

Pored naprijed navedenih službenika u Blagaju se spominju još sljedeći: povjerenik državne blagajne (beytulmal emini), prikupljač prihoda i poreza (muhasil), prikupljač konja (muhasili kamur), prikupljač hrane (zehairi muhasil) i drugi. Svako selo imalo je svog starješinu (köy basîlarî).[23]

Na kraju ovog poglavlja treba još istaknuti da je Blagaj imao i muftiju, pravnika koji je izdavao fetve (deciznije). Ne zna se kad je ova ustanova ovdje osnovana, a ni kada je prestala da radi.

Mostarski muftija Hasan ef. spominje se 1698. godine kao kadija i muftija Blagaja.[24] Neki Ali ef. bio je blagajski muftija od 1729. do 1732. godine.[25] U godinama 1776. do 1779. spominje se muftija u Blagaju, ali mu se ime ne navodi.[26] Blagajski kadija Fehim Alija izdao je 1774. godine Šejh-Mustafi dozvolu da može izdavati fetve (deciznije).[27]

Ali ef. Džabić, sin Šejh-Huseinov, a ovaj sin Omerov, bio je muftija u Blagaju oko 1820. godine. Od njega su nam se sačuvala dva rukopisa iz islamskog prava koje je napisao 1818. i 1821. godine.[28]

Blagajski muftija Ali ef., koji je umro 1211. (1796.) godine, bio je sahranjen u malom carinskom haremu u Mostaru. Kad je ovaj harem ekshumiran 1965. godine, kosti su mu prenesene u novootvoreno groblje u Vrapčiće, a nišani u dvorište Zavičajnog muzeja Hercegovine, gdje se i sada nalaze.[29]

U Blagaju je rođen Šejh Fevzija, koji je kasnije živio u Mostaru i do smrti predavao Mesneviju, filozofsko mistično djelo islamskog filozofa Dželaludina Rumije. On je bio odličan iranista i napisao je dogmatsko-filozofsku raspravu Bulbulistan, koju je podijelio u šest perivoja. Sudjelovao je 1737. godine u boju pod Banjom Lukom i tom prilikom sastavio dva kronograma o pobjedi. Umro je oko 1160. (1747.) godine.[30]

Stanovništvo i porodice

Turci su izvršili prvi službeni detaljni popis Hercegovine koncem 1477. godine, i te podatke unijeli u Popisni defter (Tapu tahrir defteri). U ovom popisu se ne spominje broj kuća u Blagaju, koji je u ono doba bio sjedište kadiluka, dok je u Pograđu "selu Blagaj" upisano samo nekoliko kuća.[31]

Ovo je prvi i najstariji izvor koji nam pruža aproksimativne podatke o broju kuća u Blagaju u prvim danima njegovog razvitka poslije pada pod tursku vlast. Na temelju ovog može se pretpostaviti da je Blagaj 1477. godine imao, otprilike šest domaćinstava ili oko 30 stanovnika.

Sve do polovine 17. stoljeća mi u pristupačnim izvorima ne nalazimo nikakva spomena o broju stanovnika u Blagaju. Prema jednom opisu bosanskog sandžaka Blagaj je u 17. stoljeću imao 170 kuća koje su mogle staviti pod oružje 300 ljudi.[32] Evlija Čelebija navodi da je 1664. godine bilo u Blagaju 450 kuća.[33]

Godine 1737.izvršena je ćefilema (jamčenje) u četiri blagajske mahale: Carskoj, Hasan-aginoj, Dolu i Buskom. Tom prilikom je ovdje upisano 136 punodobnih i za rat sposobnih muškaraca, od kojih su 14 bili kršćani.[34] Na temelju ovog zvaničnog podatka može se zaključiti da je Blagaj (bez Galičića) imao 1737. godine oko 130 domaćinstava ili oko 650 stanovnika.

Prvi stanovnici Blagaja bili su, neosporno, kršćani. Kako je i do kada u ovom mjestu tekao proces islamizacije, nakon što su ga Turci zauzeli, nije poznato. U susjednom Mostaru proces islamizacije je tekao sve do polovine 18. stoljeća, pa će, sigurno biti isti slučaj i sa Blagajem i njegovom okolinom.[35] Na temelju naprijed spomenutih registara može se utvrditi da je muslimanski elemenat u periodu od 1698. do 1835. godine činio apsolutnu većinu stanovništva ovog kraja.

Registri nam dalje pružaju obilje podataka o blagajskim porodicama koje su ovdje živjele u 18. i prvoj polovini 19. stoljeća. Postoji živa tradicija da su rodonačelnici nekih blagajskih porodica imigrirali u Blagaj iz Mađarske i Like kada su ove zemlje Turci definitivno napustili. Za neke porodice se zna da su doselile iz sela blagajske, nevesinjske i hercegnovske nahije. Ovo ćemo sve posebno iznijeti kada budemo nabrajali pojedine porodice.

Ovdje donosimo abecednim redom spisak blagajskih porodica za koje se u registrima izričito navodi da potječu iz Blagaja. Kod svake porodice naveli smo ime najstarijeg poznatog člana i godinu kada se prvi put spominje:

Abdihodžić Jusuf 1730., Ahmedčelebić Mehmed 1754., Ajanović Salih ef. 1826., Alibegović Hasan 1732., Arslan Salih-baša 1765., Aškraba Hasan 1784. godine.[36]

Bašić Ishak 1766., Balta Arslan 1698., Bebić Husein 1775., Began Mehmed-čelebija 1732., Behmen Ahmed 1732., Beja Husein 1786., Berberović Hasan 1731., Bešlić Omer, spahija, 1765., Bešo Husein ef. 1698., Bubalo Ali-baša 1766., Buljko Ibrahim 1732., Buljubašić Hasan-baša 1765. godine.[37]

Čelebić Ibrahim 1811., Čokodarević Jusuf, spahija, 1754., Čolak Osman, spahija, 1767., Čusto Salih 1731.[38]

Ćehić Mehmed 1810., Ćemalović Kemal, spahija, 1791., Ćorda Abdulah-čauš 1764., Ćordina Nikola 1810., Ćosić Salih 1731., Ćupina Omer, spahija, 1767., Ćurić Mehmed 1792., Ćuvalović Ibrahim-baša 1731. godine.[39]

Delić Mehmed 1731., Demirović Salih-hodža 1789., Derviškadić Ali-beg 1698., Dizdarević Ibrahim-beg 1798., Drljević Mehmed-aga 1810. godine.[40]

Džino Omer 1701. godine.[41]

Đozić Hasan 1790., Đozo Husein 1731., Đugum Ibrahim 1701. godine.[42]

Ejub Salih 1732., Ejubović Mehmed 1768. god.[43]

Fazlibuljubašić Hasan 1787., Fazlić Husein 1767. godine.[44]

Gabela Mehmed 1813. godine.[45]

Hadžimuratović Mahmud-aga 1783., Hido Mehmed 1805., Hondo Hadžija 1729. godine.[46]

Jahić Abdulmumin 1732. godine.[47]

Kaća Mehmed 1698., Kajan Ahmed 1825., Kamerić Salih 1775., Kara Ahmed 1731., Karaahmetović Hasan 1766., Karabeg Husein-ag 1781., Kekić Sulejman-baša 1800., Kemalagić Hasan, spahija, 1785., Kiko Mustafa-baša 1790., Kolaković Omer 1775, Kolandžić Hasan-aga 1767., Kolibić Redžep 1767., Kovačević Zulfikar 1766., Kreso Zejnil 1825., Krivić Ali-baša 1766., Krpo Mustafa-beg 1787., Kuduz Abduzahir 1754., Kuko Salih 1780., Kumpara Mehmed 1732., Kurt Salih-baša 1767. godine.[48]

Laće Ahmed 1732., Lašić Mahmud, spahija, 1701., Leho Hasan-beg 1698, Lendarić Derviš-baša 1698. godine.[49]

Makeljić Salih 1788., Maksumić Bećir 1767., Mehić Ahmed, spahija, 1825., Mehmedagić Osman-baša 1775., Mehmedčelebić Mustafa, spahija 1785, Memić Salih 1809., Mrmo Mehmed 1784., Muezinović Mustafa 1823. godine.[50]

Novo Ali, spahija, 1765. godine.[51]

Obad Ibrahim 1731. godine.[52]

Pandur Salih 1827., Pašo Ahmed 1699., Pehlivan Mehmed 1770., Pejić Mehmed 1767., Pendo Ibrahim 732., Polo Ahmed 1765., godine.[53]

Redžepović Mustafa 1731., Redžepspahić Mehmed 1732., Robović Ahmed 1731. godine.[54]

Selimić Timur 1772., Sirbubalo Mehmed 1731., Skejo Ahmed 1767. godine.[55]

Šelo Mehmed 1825., Šemrd (nekad Širmerd=hrabar kao lav) Ahmed 1698., Šišto Ishak, spahija, 1701. godine.[56]

Taslaman Mehmed 1766., Taušan Mustafa-baša 1785., Tenić Mustafa 1773., Tiro Ahmed-baša 1776., Tokli Salih 1732., Topuz Salman 1786., Topuzović Sulejman 1775., Trebinjac Husein 1784., Tucaković Hasan 1766, Tiro Ibrahim, spahija, 1732. godine.[57]

Unuk Salih 1729., Uzerčević Derviš 1770. godine.[58]

Veraga Hasan 1773., Velagić Velija 1634., Voljevica Ali-aga 1800., Vračić Husein 1770., Vuk Salih-baša 1770. godine.[59]

Zahir Alija 1800, Zahirović Osman 1780., Zelić Ibrahim 1731., Zukić Husein-baša 1765., Zulfikarefendić Mustafa 1779. godine.

Žderić Hasan ef. 1774., Ždero Mehmed-aga 1698., Žetica Mehmed 1766. godine.[60]

Privredni život

O privrednom životu Blagaja u prvim godinama njegovog razvitka poslije pada pod Turke mi u pristupačnim izvorima ne nalazimo nikakvih podataka. Tek od početka 17. stoljeća, otkada imamo sačuvane registre blagajskog suda, možemo pratiti privredni razvitak ovog mjesta i pružiti više podataka o ekonomskoj strukturi i snazi njegovoj.

Činjenica je da je podizanje sakralnih i drugih spomenika počelo ovdje čim se formiralo naselje. Izgradnja ovih spomenika diktirala je izgradnju koristonosnih objekata (dućana, mlinica i dr.), jer su se na taj način, a i davanjem novaca na kamate, obezbjeđivala sredstva za uzdržavanje zadužbina. Evlija Čelebija je 1664. godine vidio u Blagaju desetak dućana koji su bili locirani u centru mjesta spram džamije.[61] U njima se trgovalo, vodila zanatska radinost a, bez sumnje, ovdje je u to doba radila i koja ugostiteljska radnja.

Trgovina

U spomenutim registrima se izričito ne spominje nijedan trgovac iz Blagaja. Derviš,sin Mustafa-baše Tire i Husein-baše Žigić, trgovac iz Mostara, opljačkani su 1764. godine u Aladanićima kada su trgovačkim poslom putovali u Stolac.[62] Ovo je jedini podatak iz registara u kome se poimenično spominju trgovci iz Hercegovine, pa ga zbog toga i donosimo. Ovo nam ujedno govori da su trgovci u ranije doba bili izloženi velikom riziku i opasnosti.

Iz registra se vidi da su se trgovci u ranije doba mnogo bavili švercom i često gonili razne prehrambene artikle i stoku na zatvorene skele i u neprijateljsku zemlju (darulharb) i tamo ih prodavali po skupljim cijenama, a otuda dogonili sol i drugu robu. U više bujrultija bosanskih valija naređeno je blagajskom kadiji i drugim organima vlasti da konfiskuju svu robu trgovaca špekulanata i da ih zatvore u tvrđavu. Stalno se ističe da oni na ovaj način prouzrokuju nestašicu i poskupljenje prehrambenih artikala u zemlji, što dovodi u težak položaj raju i sirotinju.[63]

Ovdje donosimo jedan spisak prehrambenih artikala sa cijenama iz 1698. godine. Količine namirnica izražene su u okama, a cijene u akčima: hljeb 10, brašno 12, meso 16, maslo 90, med 24, pirinač 50, sol 16, jaje 1, nišesta 40, loj za svijeće 60, luk crveni 8, biber (dram) 40, sirće 8, suho grožđe (rezaćija) 35, kokoš 20, jogurt 8, tovar drva 15 akči.[64] U raznim ispravama se još spominju sljedeći artikli koji su služili u domaćinstvu: bungur, nohut (slanutak, slani grah), kahva, šećer, mlijeko, sir, zelen (sebzevat) i sapun. Iz ovog spiska vidi se omjer cijena pojedinih artikala (loj je, na primjer, skoro četiri puta skuplji od mesa) u glavne vrste namirnica koje su prije gotovo 200 godina služine u domaćinstvu.

Ovdje donosimo jedan spisak ostavine sa cijenama iz 1731. godine: kuća 40 000, ćurak 1 600, čamašir (rublje) 1 800, pojas (kušak) 1200, saruk 80, kauk (kapa od vune) 240, kalpak (vrsta šubare od krzna) 300, keče (bijela kapa od valjane vune) 1 440, ćilim 700, jastuk 330, ćurdija 240, dušek 1 400, jorgan 530, leđen i ibrik 600, dolama 3 000, srebreni sahat 3 000, anterija 360, crveni binjiš (ogrtač od čohe) 2 000, puška čeferdar 3 000 i mreža 1 200 akči.[65] Iz ovog spiska vidi se da su tekstilna roba i predmeti pokućstva bili, u odnosu na prehrambene artikle, veoma skupi.

Ugostiteljstvo

Na području ovog dijela Hercegovine ranije su se proizvodile velike količine vina i rakije. Iz registra saznajemo da su se alkoholna pića prodavala po mehanama i privatnim kućama i da su zbog toga često izbijali neredi, svađe i tučnjave.

U Blagaju su ranije radile tri vrste ugostiteljskih radnji: kafane, mehane i buzadžinice. U njima se točilo i prodavalo vino, rakija, medovina (mai 'sel), kafa i boza. Evlija Čelebija navodi da je u Blagaju, u vrijeme njegovog prolaska, bio na glasu kiseli pekmez,

tzv. "nardenk" i slatko vino od šipaka (muselles).[66]

U šest bujrultija bosanskih valija iz 1698. do 1731. godine naređeno je blagajskom kadiji da s mubaširom dobro ispita ko po mehanama i privatnim kućama prodaje vino i rakiju "majku svih zala", i da ih sve egzemplarno kazne. Dalje im je naređeno da poruše sve mehane u mjestu i porazbijaju sve fučije u njima.[67]

Teskerom bosanskog valije Osman-paše od 11. zulhidžeta 1143. (1731.) godine naređeno je kadijama Blagaja, Nevesinja i Stoca da zabrane održavanje derneka na Vidovdan i Petrovdan, jer se u te dane svijet mnogo skuplja i opija, što prouzroči svađe i tučnjave.[68]

Zanatstvo

U Blagaju su ranije, prema prilikama i potrebama, njegovane razne vrste zanata. Zanatlije su u registrima spominju kao zajmoprimci, jamci i svjedoci. Donosimo ih ovdje hronološkim redom:

a) berberi (brijači): Ibrahim 1699., Timur Abdulah 1729., Mustafa 1770., Alija Kolaković iz Galičića 1772. - 1792., Husein-baša 1781., Salih 1784., Vejs-baša 1794., Ibrahim, sin Alijin iz Galičića 1797., Mehmed 1811. i Mustafa 1814. godine.[69];

b) mlinari: Šaban 1699. godine;[70]

c) terzije (krojači): Ibrahim i Alija 1700;[71]

d) sarači (sedlari): Hadži Husein 1729., Mustafa-baša 1790. godine;[72]

e) kovači (haddad): Šaban 1731., Ahmed 1732;[73]

f) papudžije: Ibrahim 1731. godine;[74]

g) kasapi (mesari): Zuko 1768;[75]

h) tabaci (strojači koža): Mustafa 1770, Salih 1772., Zulfikar-baša 1809. godine;[76]

i) kalajdžije: Osman-baša 1770., Salih-baša 1775. i Boško 1782. godine;[77]

j) bojadžije: Ali-baša 1770. godine;[78]

pekari: kršćanin Đugum 1773. godine;[79]

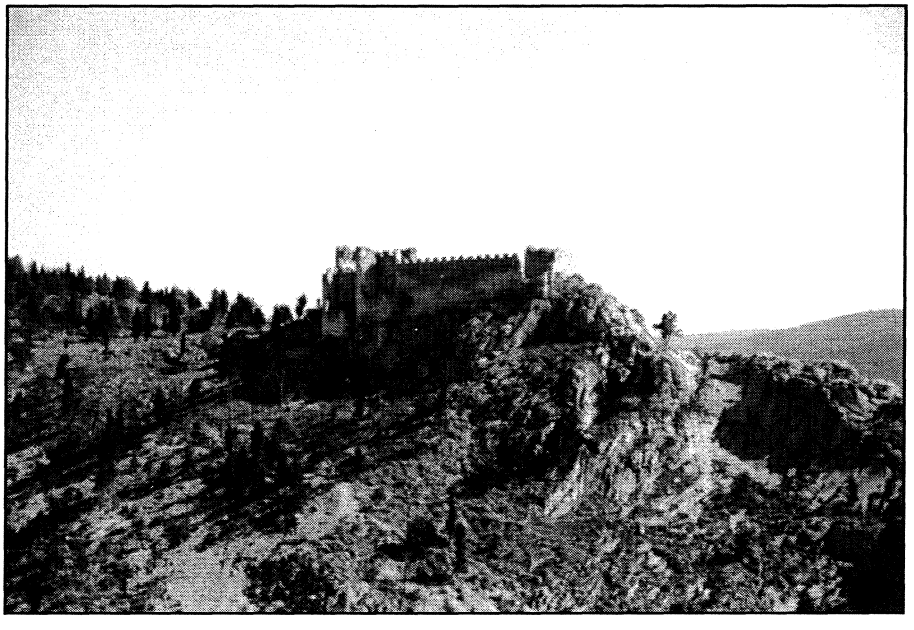
Na području blagajskog kadiluka ranije je radilo mnogo čerahora (majstora za zidanje i popravljanje tvrđava i mostova), duvardžija (zidara), nedžara (građevinskih majstora) i taščija (klesara), i svi su bili veoma vješti u svojim zanatima. U više od 20 bujrultija koje su upućene u vremenu od 1698. do 1810. godine naređivano je blagajskim kadijama i drugim organima vlasti da iz kadiluka odrede i upute po 20 (nekad 15) čerahora (nekad taščija, nedžara ili duvardžija), koji će u vremenu od Đurđevdana do Mitrovdana raditi na izgradnji ili opravci tvrđava u Mostaru, Počitelju, Stocu, Trebinju, Livnu, Sarajevu, Staroj Ostrovici, Petrovcu, Bihaću i Gradiški.[80]

Ovdje donosimo spisak nedžara iz blagajskih kadiluka koji su određeni da u 1708. godini rade na opravci duvanjske tvrđave: Marko iz Dola, starješina majstora, Todor iz Malog Polja, Slavno iz Blagaja, Redžep iz Hodbine, Ahmed Spahalić i Lazar iz Gubavice, Jovan i Antaris iz Kamene, Durak Dedić iz Kružnja, Salih Martinović iz Ševaš-Njiva, Zulfikar iz Dabrice, Šaban iz Bivolja Brda, Šaban iz Vranjevića, Draško iz Pijesaka i Mehmed iz Počitelja.[81]

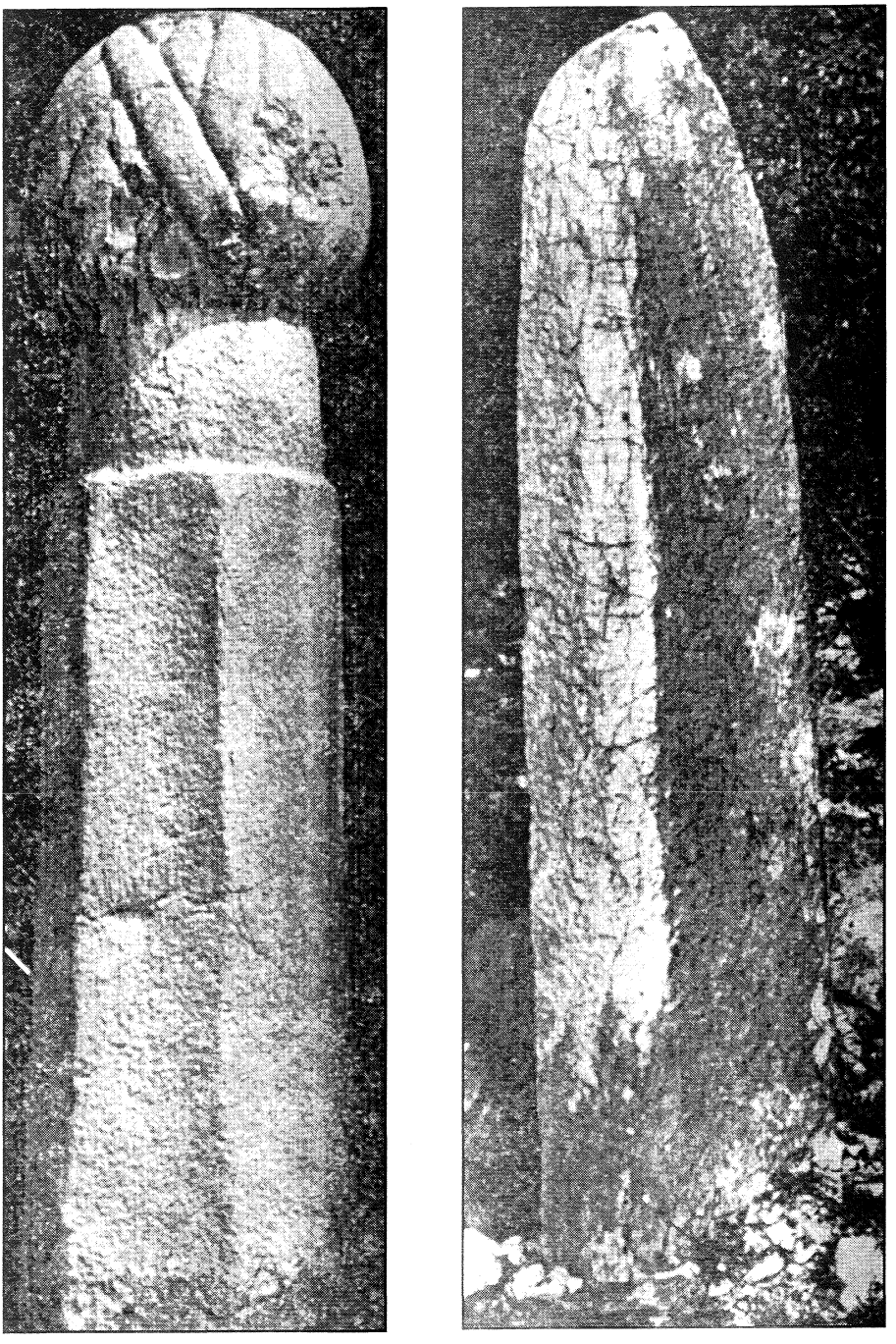
Na rijeci Buni u Blagaju radilo je od davnina više mlinica koje su se nalazile u privatnom vlasništvu i vlasništvu pojedinih vakufa. Mostarski legator Mehmed-beg Karađoz podigao je ovdje prije 1570. godine jednu zgradu u kojoj je bilo montirano 8 vitlova za mljevenje žita i dvije stupe i dva badnja za valjanje sukna.[82] Derviš-paša Bajezidagić i Hadži Ahmed-aga Lakišić iz Mostara sagradili su ovdje po jednu mlinicu, prvi prije 1600, a drugi prije 1652. godine, i zavještali ih za uzdržavanje svojih zadužbina.[83]

Grad (tvrđava)

Nakon zauzimanja Blagaja 1466. godine Turci su odmah u nj smjestili svoju posadu s dizdarom na čelu. Evlija Čelebija, koji je kroz Blagaj proputovao 1664. godine, kaže da je to tvrd grad koji leži na vrletnoj crvenoj litici koja se diže do plavih oblaka. Grad je opasan čvrstim bedemima s mnogo puškarnica. U gradu se nalaze dvije velike kule,

Blagajska tvrđava

***Stari** nišani u groblju Šehitluci u Blagaju*

pet tvrđava (kale), petnaestak praznih kuća, dvije čatrnje, tamnica, mala džamija i od zapada na ulazu željezna vrata.[84]

Ovaj je grad za vrijeme turske uprave više puta popravljan i dograđivan, ali nikad nije proširivan. Carskom naredbom od 25. ševala 1110. (1699.) godine doznačeno je 600 groša za opravku velike kule u gradu koja je ruševna, i naređeno da se popišu majstori (negar) i klesari (taščí) koji će raditi na opravci kule. Dalje je naređeno da se u blizini tvrđave spale tri klačine (furun) i da se sa opravkom kule počne početkom naredne godine.[85]

Bujrultijom bosanskog valije od 1. muharema 1111. (1699.) godine naređeno je blagajskom kadiji i drugim organima vlasti da odrede klesare (taščije) i radnike (irgate) da oprave veliku kulu sa zapadne strane, koja je ruševna. Dalje je naređeno da se na konjima pretjera u tvrđavu kreč iz Hodbine, i ako ne bude dovoljno da se još spali.[86]

U ovom gradu je nešto popravljeno i 1728. godine. To saznajemo iz bujrultije bosanskog valije od 1. džumada II 1141. (1728.) godine, kojom naređuje blagajskom kadiji da preda Hadži-Sulejmanu, dizdaru spomenute tvrđave, ostatak građevinskog materijala: kreč, drvenu građu i eksere, koji je preostao, nakon opravke tvrđave.[87]

Iz jednog arza blagajskog kadije saznajemo da je ovu tvrđavu pogodio jak zemljotres uz ramazan 1242. (1827.) godine. Tom prilikom srušeno je u gradu sljedeće: velika kula na istočnoj strani, vanjski zid zatvora (zindan), stražarska kuća (karokal hane), kuće mustahfiza, krov državnog žitnog skladišta (begluk ambar) i neki nutarnji i vanjski zidovi. Iz istog izvora saznajemo da je prije nekoliko godina (oko 1821.) grom pukao u skladište municije (džebhane) i razrušio ga.[88]

Bosanski valija svojom bujrultijom od 11. ševala 1242. (1827.) godine naredio je blagajskom kadiji da stručna komisija, sastavljena od tri člana, detaljno pregleda šta je u gradu porušeno i da napravi predračun troškova opravke i dostavi ga. U toku naredne 1828. godine bosanski valija je još dva puta ovo tražio i urgirao.[89] Ali u ovom gradu nije nikad ništa više opravljano, i on je konačno napušten 1835. godine.

U ovom gradu, koji za vrijeme turske uprave nije imao nikakve strategijske važnosti, Turci su držali posadu sve do 1835. godine.[90] Posada je sa komandnim kadrom i vjerskim službenicima stalno brojila oko 55 ljudi. Mnogi od njih u gradu nisu stanovali nego u njegovom pograđu ili bližoj okolini. Godine 1700. u ovom gradu je bilo 75 vojnika (nefer) za koje se navodi da ih većina stanuje van grada.[91]

Godine 1520. posada ove tvrđave sastojala se od sljedećih lica: Jakub-aga, dizdar, Alija, sin Jakubov, serbuk (bulukbaša), Mahmud, ćehaja,

Mahmud Fakih, imam, i 52 mustahfiza. Svi su bili timarlije i uživali su timare u selima blagajske i nevesinjske nahije. Dizdarev timar iznosio je 5 189., njegovog zamjenika (ćehaje) 1 700, imama 1 670, a mustahfiza po 700 i 1 400 akči. Vrijednost timara cjelokupne posade blagajskog grada iznosila je 1520. godine 67 485. akči.[92]

U registrima blagajskog suda upisano je više dekreta (berati) kojima se dodjeljuju timari mustahfizima blagajskog grada. Iz tih dekreta saznajemo da su mustahfizi i komandno osoblje ovog grada uživali timare u sljedećim mjestima: Dračevice, Gnojnice, Podveležje, Kružanj, Vranjevići, Suhaje, Bivolje Brdo, Donji Zijemlji i još u nekim selima blagajske i nevesinjske nahije koja se ne mogu ubicirati.[93]

Mi u pristupačnim izvorima nalazimo spomen sljedećim dizdarima iz Blagaja: Sinan-beg 1505., Jakub-aga 1520., Jusuf-aga 1605., Mustafa-aga 1698., Hadži Sulejman-aga Turudić 1728.-1731., sin mu Husein 1731., Osman-aga 1732., Hasan 1759., Omer-aga 1760., Osman-aga 1763., Hasan-aga Gujić 1772., Mehmed-aga 1789, 1790. i 1812., Jusuf-aga, sin Omer-agin 1825. i Seid 1828. godine. Neki Jusuf bio je ćehaja ove tvrđave 1698., a Husein 1796. godine. Sulejman, sin Mustafin, spominje se 1698. godine kao pisar u ovom gradu.[94]

Godine 1782. izvršena je inspekcija u ovom gradu i tom prilikom su ovdje nađene sljedeće količine municije i hrane: 1 veliki top, tri topa rashodovana, 9 šahi-prangija, 193 kumbare, 1 bukarije od željeza, 84 oke olova (kuršun), 738 oka crnog baruta u sanducima i 14 kila (kila je iznosila u Bosni i Hercegovini 66 oka) prosa (erzen).[95] Godine 1757. u ovom gradu je bilo uskladišteno 400 kila prosa.[96] Prilikom jednog popisa koji je izvršen 1799. godine ovdje je nađeno: 13 kumbara, 4 oke olova i 372 oke crnog baruta.[97]

Bujrultijom bosanskog valije od 23. zulkadeta 1217. (1803.) godine naređeno je blagajskom kadiji i dizdaru da zbog oskudice hrane, koja je u spomenutoj godini vladala u cijelom bosanskom ajaletu, podijeli siromašnim stanovnicima Blagaja i okoline 200 kila prosa iz ambara u gradu. Dalje im je naređeno da dostave potvrde o izdatoj hrani i da prilikom novog roda to namire.[98]

Poslije 1835. godine prenesen je iz blagajskog grada u mostarski grad jedan top sa sljedećim natpisom: "Maksimilijan II, car zauvijek izabrani, nadvojvoda Austrije, kralj Ugarske, Češke, vojvoda Burgundije 1564." Ne zna se gdje su i kada su Turci ovaj top zarobili. On je nestao 1878. godine kada su austrougarske trupe okupirale Mostar.[99]

Iz ovog grada su često upućivani vojnici da pruže pomoć posadi drugog grada. Bujrultijom bosanskog valije od 7. zulkadeta 1109. (1698.)

godine naređeno je blagajskom kadiji i dizdaru da pod komandom Ždere upute iz blagajskog grada 30 nefera u Počitelj. Oni su dužni čuvati Počitelj dok ne dođe vojska iz Bosne.[100] Bosanski valija je svojom bujrultijom od 13 safera 1110. (1698.) godine naredio blagajskom kadiji da iz grada uputi polovinu mustahfiza u ordiju bosanskog ajaleta i da ih snabdije hranom za tri mjeseca.[101]

Nekad su iz gradova upućivani vojnici da pruže pomoć vojsci koja je ratovala van granica ondašnjeg bosanskog pašaluka. Bujrultijom bosanskog valije od 1. zulkadeta 1192. (1778.) godine naređeno je kadijama kadiluka hercegovačkog sandžaka da pod komandom Mehmed-bega Kolakovića iz Blagaja upute vojsku u Rusiju, koja treba pomoći muhafizu Odžakova (Ozi) Jeren Mehmed-paši.[102]

Prije smo istaknuli da su članovi posade blagajske tvrđave bili timarlije i da su, za vršenje ove dužnosti, uživali timare u selima blagajske i nevesinjske nahije. Sama tvrđava opravljana je i izdržavana iz sredstava koja su proporcionalno davali: država (mirija), članovi posade (odbijano im od plata) i stanovnici kadiluka na čijem se području tvrđava nalazi.[103]

Grad se snabdijevao municijom preko Dubrovnika i Soluna (Selanik). U više bujrultija bosanskih valija naređeno je blagajskom kadiji da pošalje konje na skelu u Dubrovnik, odakle treba da pretjeraju topovske metke (juvarlak) i drugu ratnu spremu u bosansku ordiju. Iz istih izvora saznajemo da se barut uvozio iz Soluna.[104]

U ovaj grad zatvarani su odmetnici i razni prestupnici i kršitelji javnog reda. Neki Vukan iz Stoca doveden je polovinom 1202. (1788.) godine u ovaj grad i iz nepoznatih razloga zatvoren. Na 27. redžepa spomenute godine na sud su došli sljedeći stanovnici Stoca: Osman-baša Bajalović, Halil-baša, sin Hadži Mustafin, Staniša, sin Jovanov i Đuro, sin Ilijin. Oni su lično jamčili za spomenutog Vukana i obavezali se da će na sud doći kad god budu pozvani.[105] U nekoliko bujrultija bosanskih valija naređeno je blagajskom kadiji i drugim organima vlasti da u tvrđavu zatvore sve one koji ometaju prikupljanje hrane i koji gone stoku i namirnice u neprijateljsku zemlju i tamo prodaju po skupljoj cijeni.[106]

Stručni službenici Zemaljskog muzeja u Sarajevu i Zavičajnog muzeja "Hercegovine" u Mostaru izvršili su zadnjih godina polovična iskopavanja i ispitivanja na ovom gradu. O džamiji u gradu i njenim službenicima govorićemo kasnije.

KULTURNO-HISTORIJSKI SPOMENICI

Po broju i arhitektonskoj vrijednosti kulturno-historijskih spomenika Blagaj stoji ispred mnogih, danas, većih mjesta Bosne i Hercegovine. Do 1841. godine ovdje je sagrađeno: sedam džamija, tekija, turbe, dva mekteba, medresa, kupatilo (hamam), dva hana, tri musafirhane i dva kamena mosta preko rijeke Bune. Evlija Čelebija navodi da je Blagaj 1664. godine imao još desetak dućana i 450 tvrdo zidanih i kamenim pločama pokrivenih kuća.[107)]

Sakralni spomenici

Zauzimanjem Blagaja 1466. godine i učvršćenjem svoje vlasti u ovom dijelu Hercegovine Turci su odmah ovdje počeli podizati razne spomenike, među kojima prve džamije. Džamije su najprije podizane u osvojenim tvrđavama, zatim na mjestima gdje je bilo formirano naselje. Kraj oko džamija nazivan je po njihovim osnivačima.

Džamija na gradu

Ovo je bila prva i najstarija islamska bogomolja u Blagaju, a vjerovatno i u cijeloj Hercegovini. Sagrađena je, po svoj prilici, odmah po padu grada u turske ruke, jer su to potrebe iziskivale. To je bila tvrđavska džamija i služila je isključivo za bogomolju članova posade koje su ovdje služili.

Džamija je bila locirana desetak metara lijevo od glavnog ulaza u tvrđavu. To je bila niska građevina bez munare i sa osnovicom 8,30 x 5,30 metara. Građena je od lomljenog kamena vezanog krečom, a bila je pokrivena pločom. Vide joj se još četiri zida u visini jedan metar i mali mihrab bez dekoracija.

Neki Mahmud Fakih bio je 1520. godine imam ove džamije. Za vršenje ove dužnosti uživao je timar od 1 670 akči u selu Biograd, u nahiji Nevesinje.[108)] Mehmed, sin Salihov, bio je 1698. godine mujezin ove džamije, a drugi Mehmed 1732. godine.[109)] Neki Hasan je bio mujezin ove džamije do 1763. godine i za vršenje ove dužnosti uživao timar od 960

akči u Vranjevićima. Kad je umro 1763., na dužnosti su ga naslijedili Ibrahim i Osman. Oni su po pola koristili timar u Vranjevićima koji je bio vezan za ovu službu.[110] Ova je džamija služila svojoj namjeni sve do 1835. godine, kada je tvrđava napuštena.

Sultan-Sulejmanova (careva) džamija

Ova se džamija nalazi u centru Blagaja, nedaleko od desne obale rijeke Bune. To je impozantna građevina s vitkom kamenom munarom. Ima mihrab bez dekoracija, kameni minber, mahfil i 17 na ćemer građenih prozora. Bila je pod kupolom, a od 1892. godine pokrivena je osmostrešenim krovom pod plehom.[111]

Iz natpisa uklesanog na ploči iznad ulaznih vrata saznajemo da je sagrađena 926. (1520./21.) godine na ime sultana Sulejmana II Zakonodavca. Dešifrovan tekst natpisa glasi:

Šehun šahi cihan bani
Ser Sulejman han kanuni
Dokuz yüz yirmi altida
Bu beyti edup inša 926
Mururi zemanile hedme irdi
Kildi ihuy lutf eyledi
Hukumetle Blagaj ehali
Eyledi ta'mir bu ma'bedi
Bin üč yüz oncide
Ba ta'mir hitame irdi.
što znači:
Car careva utemeljielj svijeta
Poglavica Sulejman han zakonodavac
Devet stotina dvadeset i šeste
Ova zgrada je sagrađena 926
Tokom vremena je dotrajala
I iz milosti je popravljena
Blagajci su uz pomoć vlasti
Popravili ovu bogomolju
Hiljadu tri stotine i desete (1892.) godine
Ovaj je popravak dovršen.

Iz pristupačnih izvora saznajemo da je ova džamija više puta popravljana. Na 17. džumada I 1176. (1763.) godine na sud su došli svi službenici ove džamije: imam, hatib, mujezin, kajim, muarif i salahan i izjavili: "Posljednjih godina vjetar je oštetio krov sultan-Sulejmanove džamije pa ona sada prokišnjava. Pošto u Blagaju ne postoji druga džamija u kojoj se klanjaju džume i bajrami, molimo da nam se izda dozvola da izmijenimo krov na glavnoj kupoli". Bosanski valija Muhsinzade Mehmed-paša svojom bujrultijom od 2. džumada II 1176. (1763.) godine izdao je dozvolu da se opravi kupola na džamiji. Na ovu opravku utrošeno je tada 154.650. akči.[112]

Ova je džamija temeljito popravljena i 1892. godine, što saznajemo iz natpisa koji smo prije izvorno i u prijevodu citirali. Tada je kupola srušena i krov napravljen u imitaciji kupole.[113]

Džamija i njeni službenici su se izdržavali iz prihoda vakufa ove džamije, prihoda koje je dotirala država, i iz glavarine (džizja) koja je prikupljana od Cigana u blagajskom kadiluku. U nekoliko bujrultija bosanskih valija naređeno je da se iz taksita (doprinosa za uzdržavanje dvora bosanskog valije) izdvoji 25 groša za potrebe sultan-Sulejmanove džamije u Blagaju. Službenici ove džamije: Husam ef., imam, Ishak Halifa, mujezin, Hasan, muarif, Alija, kajim, i Husein, vaiz, primili su 1704. godine iz ciganske džizje, na ime plate, 75 esedi groša.[114]

Mutevelije vakufa ove džamije davali su svijetu, uz kauciju i jamstvo, novac na kredit uz 11% kamata godišnje. Devetorica iz Blagaja i okoline spominju se 1766. godine kao dužnici ovog vakufa. Glavnica njegova iznosila je 1774. godine 47 361 akču, a kamate 5 206 akči.[115]

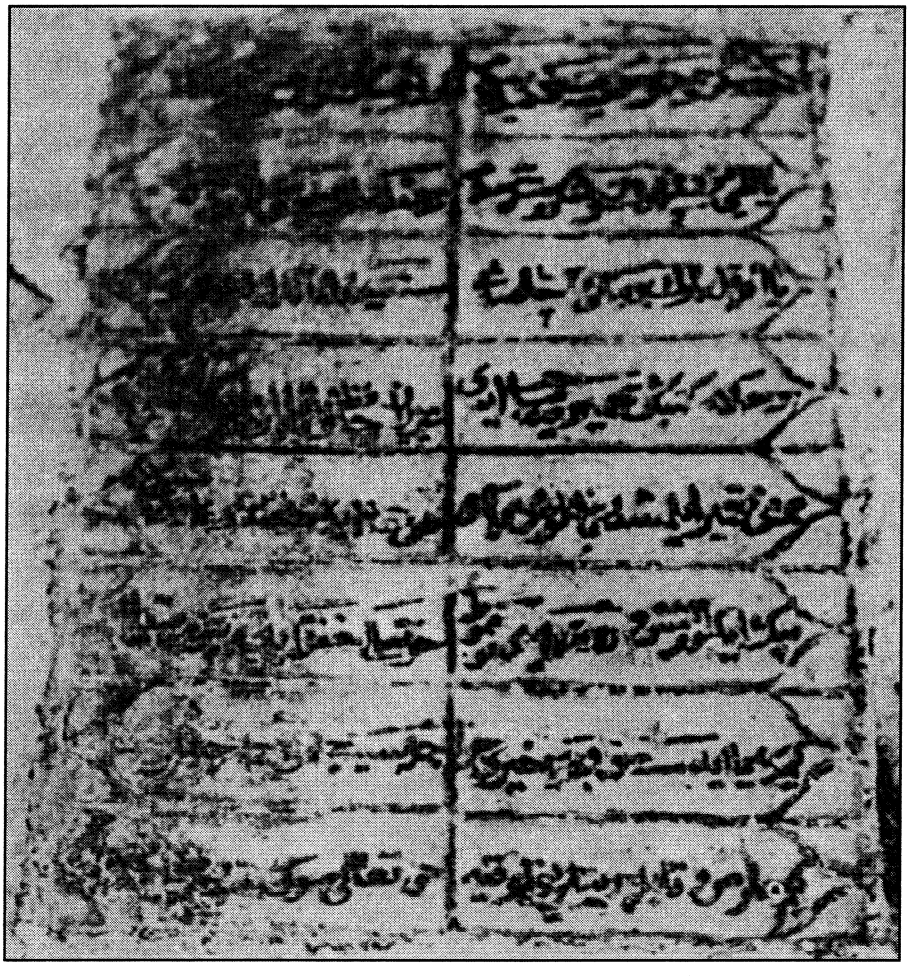
Kao službenici ove džamije spominju se sljedeći: Husein ef. Bešo, imam 1698., Hadži Omer ef., hatib 1702., Hasan ef., imam od 1728.-1733., Jusuf ef., imam do 1766., Sofi Mehmed ef., imam od 1766.-1777., Šejh Ebu Bećir, imam od 1781.-1788., Ishak-čelebija, mujezin 1702., Hasan-čelebija, mujezin 1733., i Osman, vaiz (predavač) 1729. godine.[116] Neki Šejh Hadži Husein bio je do 1797. godine vaiz ove džamije i primao je na ime plate 30 akči iz ciganske džizje koja je prikupljana u blagajskom kadiluku. Kad je umro 1797. godine, na dužnosti ga je naslijedio Šejh Alija.[117]

Ova je džamija upisana u gruntovnom ulošku katastarske općine Blagaj pod brojem 198, katastarska čestica 6/17 i zaprema s dvorištem i haremom uz nju 1 dunum i 920 m^2. To je danas jedina džamija Blagaja koja se nalazi usprav i koja služi namijenjenoj svrsi.

Posljednjih sto godina imami i hatibi ove džamije bili su slijedeći:

Tarih iznad vrata Sultan Sulejmanove džamije u Blagaju

Tarih na zgadi mekteba u dvorištu
Sultan Sulejmanove džamije

Osman ef. Kolaković, Jusuf ef. Kamerić, Jusuf ef. Husagić, Ibrahim ef. Ajanović, hadži Ibrahim Hido, Alija Krivić, Husein ef. Žabić, Ibrahim ef. Drljević, Salih Čeho i Salihbeg Velagić. Svi naprijed spomenuti bili su ujedno i mualimi u mektebu kod džamije.

Ismail ef., blagajski kadija, uvakufio je 2 400 akči i odredio da se kamata od ove sume troši na paljenje tri kandilja uz ramazan u Carevoj džamiji u Blagaju. Do 1774. godine ovom glavnicom je upravljao Jusuf spahija Abdihodžić i izvršavao odredbu legatorovu, a od ove godine Zulfikar-baša Kovačević.[118]

Hadži Salih Leho, sin Velijudin-agin iz Blagaja, zavještao je u džumadu II 1200. (1786.) godine svoj "poznati" dio u tri mlinice na Buni i odredio da mu se svake godine za dušu uči hatma i pale dvije svijeće u Carevoj džamiji. Za upravitelja vakufa postavio je sina Hasan-bega, a za nazira sina Muhameda. Odredio je da oni doživotno upravljaju njegovim vakufom, a poslije njihove smrti potomci im, s koljena na koljeno.[119]

Abdulmumin Zaklan, sin Hasanov iz Kružnja, oporučio je 1790. godine 18 groša za džamiju. Njegovi nasljednici uvakufili su ovaj novac za sultan-Sulejmanovu džamiju u Blagaju i odredili da se svakog ramazana pale u njoj po dva kandilja. Zulfikar-baša Kovačević se spominje 1790. godine kao dužnik ovog vakufa.[120]

Zulfikar ef. Fazlibuljubašić, sin Abdulahov, zavješato je 1811. godine kuću u mahali Varoš kod rijeke Bune i bašču i vinograd. Odredio je da poslije njegove smrti u kući stanuju sinovi mu Mehmed i Mustafa i da upravljaju njegovim vakufom. Oni su dužni svake godine kupiti za Carsku džamiju u Blagaju po jednu svijeću (mukavu) od 3,5 oke i učiti mu po tri "Ihlasa" (poglavlje iz Kur'ana) za dušu. Kad izumru svi njegovi potomci, onda će stanovnici mahale po šerijatskim propisima upravljati vakufom i koristiti se njegovim prihodima.[121]

Ćejvan-ćehajin mesdžid u Bunskom

Mostarski legator Ćejvan-ćehaja, sin Abdurahmanov, sagradio je, pored džamije u Mostaru i Gabeli, i jedan mesdžid (džamiju bez munare) u mahali Bunsko u Blagaju. Od ovog mesdžida vide se još samo dijelovi dvaju zidova.

Mahala Bunsko nalazi se u sjeveroistočnom dijelu Blagaja, a udaljena je od centra oko jedan kilometar uzbrditog i napornog pješačkog hoda. Mesdžid je bio sagrađen na jednoj zaravni više potoka, nekoliko metara lijevo od puta koji je do 1903. godine služio kao jedini prometni put

između Mostara i Nevesinja.

Sudeći po dijelovima očuvanih zidova da se utvrditi da je mesdžid građen od tesanog kamena i da je bio oniska građevina. Osnovica mesdžida je pravokutnik sa stranicama 10 i 11 metara, pa je prema tome on zapremao površinu od oko 110 m^2. Kakav je bio unutrašnji uređaj njegov nije poznato, jer ni najstariji ljudi u Blagaju ne pamte kad nije bio porušen.

Ne zna se tačno kad je ovaj mesdžid sagrađen, ali to je sigurno bilo prije 1554. godine, što saznajemo iz Ćejvan-ćehajine zakladnice, gdje se određuju službenici i izvjesni rekviziti za nj. Prema odredbi zakladnice mesdžid je u početku imao sljedeće službenike:

- imama sa 5 dirhema plate dnevno,
- mujezina sa 3 dirhema plate dnevno,
- kajima sa 2 dirhema plate dnevno i
- službenika čija je dužnost bila da preko cijelog dana donosi vodu u burilo pred mesdžidom, sa jednim dirhem plaće dnevno.

Za potrebe mesdžida legator je zavještao sljedeće: Kur'an, dvoje rahle (vrsta klupe od drveta koja se može sklopiti), dva sanduka sa po 30 džuzova Kur'ana, dva čiraka, jedan od bakra i drugi od drveta, dvije mihrabske serdžade i tespih od 1 000 zrna napravljen od zelenike (šimšira).[122]

Neki Hasan ef. bio je 1695. godine imam ove džamije.[123] Ne zna se kada je mesdžid prestao služiti svojoj svrsi i kada je srušen.

Neposredno pred mesdžidom vide se i danas ostaci ruševina jedne stare čatrnje koja je ovdje podignuta iz sredstava Ćejvan-ćehajinog vakufa, ali se ne zna koje godine. S obzirom da se voda morala donositi s rijeke Bune, koja je odavde udaljena oko jedan kilometar, čatrnja je, po svoj prilici, morala biti podignuta već u prvim godinama nakon dovršenja mesdžida. Voda iz čatrnje služila je kako za ritualno pranje tako isto i za potrebe stanovnika koji su stanovali u mahali Bunsko.

Hasan-agin mesdžid

Nepoznate godine, ali prije 1664., sagradio je neki Hasan-aga jedan mesdžid u Donjoj (zir) mahali koja se po osnivaču mesdžida od tada naziva Hasan-aginom mahalom. Mesdžid je bio situiran na jednoj zaravni nedaleko od desne obale Bune i kamenog mosta na njoj. Bio je građen od lomljenog kamena i pokriven pločom.

Ne zna se šta je legator zavještao za njegovo uzdržavanje, jer se nije sačuvala zakladnica niti ikakav drugi dokumenat koji bi o tome govorio. Po Lehama, koji su u njemu vršili imamsku dužnost, bio je poznat pod imenom "Lehina džamija".

Kao imami ovog mesdžida spominju se sljedeći: Husam-hodža, sin Hasanov, 1698., Ishak ef. 1727., Hasan-čelebija 1731. i 1732., Ibrahim ef. 1761. do 1772. i Hasan halifa oko 1780. godine.[124]

Ovu je džamiju opravio 1919. godine Hadži Jusuf Efica iz Mostara, pa je ona od ove godine bila poznata pod imenom "Efičina džamija".[125] Mesdžid je nekoliko godina poslije opravke služio svojoj namjeni, i pošto je opet dotrajao, definitivno je zatvoren 1927. godine kada je umro njegov posljednji imam hafiz Salih ef. Leho. Dom narodnog zdravlja u Mostaru je, u sporazumu s Vakufskim povjerenstvom, temeljito adaptirao ovu zgradu 1940. godine, i ona od tada služi za ambulantu.[126] Zgrada je upisana u gr.ul.k.o. Blagaj broj 199, kat. čest. 6/72 i zapremao je površinu od 50m^2.

Hadži-Husein ef. Bašbe mesdžid u Dolu

U Dulo, mahali koja se nalazi na krajnjoj sjevernoj periferiji Blagaja, vidi se još dio zida od jednog mesdžida, koji je, po svoj prilici, ovdje sagrađen prije 1664. godine. Ovo je, bez sumnje, bio jedan od pet mesdžida koje je Evlija Čelebija vidio kada je 1664. godine kroz Blagaj proputovao.

Mesdžid je zadužbina Hadži-Husein ef. Bašbe, što se može utvrditi na temelju jednog dekreta (berat) iz 1812. godine kojim se Salih halifa postavlja za muteveliju džamije spomenutog vakufa u kasabi Blagaju.[127] Mišljenja smo da se ovaj podatak odnosi na džamiju u Dolu, jer su nam imena osnivača ostalih šest blagajskih džamija poznata.

Pred mesdžidom se ranije nalazio samo jedan grob s velikim nišanom, u kome je, po predanju, sahranjen osnivač mesdžida spomenuti Hadži Husein ef. Priča se da su članovi porodice Behmena vršili dužnost imama ove džamije. Ne zna se kada je prestao raditi, a ni kada je srušen.[128]

Mesdžid je upisan u gr. ul.k.o. Blagaj broj 198 kat. čest. 955/30 i zapremao je s haremom uza nj površinu od 620 m^2. Mjesto na kome se mesdžid nalazio narod naziva "Džamijetina".

Hadži Murat spahijin mesdžid u Galičićima

Neki Hadži Murat, spahija, sagradio je u prvoj polovini 18. stoljeća jedan mesdžid u Galičićima nedaleko od izvora rijeke Bune i neposredno uz lijevu obalu ove rijeke. Ovo saznajemo iz jednog arzuhala upućenog bosanskom valiji polovinom 1762. godine u kome spomenuti legator navodi da je ranije bio sagradio jedan mesdžid u mahali Galičići,u kome su se klanjala tri noćna namaza: akšam, jacija i sabah, i koji je srušio zemljotres početkom 1762. godine. Zamolio je da mu se izda dozvola da na istom mjestu sagradi novi mesdžid.

Bosanski valija Muhsinzade Mehmed-paša svojom bujrultijom od 27. džumada I 1176. (1762.) godine odobrio je izgradnju spomenutog mesdžida i naredio blagajskom kadiji da spomenutog Hadži Murat-spahiju u gradnji niko ne ometa.[129)]

Priča se da je ova džamija zadužbina nekog Softića (Velagića). Predanje tvrdi da je on uz ramazan nešto zgriješio i omrsio se, pa da bi te grijehe okajao dao je sagraditi džamiju u Galičićima.

Mesdžid je bio građen, kao i ostali, od lomljenog kamena i pokriven pločom. Jaka bujica koja se 1934. godine sručila s okolnih brda na mahalu Galičiće srušila je ovaj mesdžid i većim ga dijelom odnijela. Vide mu se još dijelovi zidova i mali mihrab.[130)]

Mesdžid Ali-paše Rizvanbegovića

Hercegovački vezir Ali-paša Rizvanbegović-Stočević (1832.-1851.) podigao je, pored džamije u Stocu, Mostaru i Buni, i jedan mesdžid u Blagaju. Mesdžid je sagrađen oko 1841. godine, a bio je situiran pred tekijom i turbetom kod izvora rijeke Bune.[131)]

Ovom mesdžidu nema spomena u četiri Ali-pašine zakladnice iz 1839. do 1841. godine. Zato ne znamo šta je legator zavještao za njegovo uzdržavanje i koje je sve službenike postavio. Ali-paša je običavao popravljati objekte drugih vakufa i onda ih ponovo uvakufiti kao svoje, što je, vjerovatno, slučaj i sa ovim mesdžidom. Na ovu pomisao nas upućuje činjenica što su se sa Stjepan-Grada na mesdžid rušile stijene i često prouzrokovale veća oštećenja na njemu.

U ovom mesdžidu su pretežno klanjali šehovi tekije i gosti koji su kod njih dolazili i u musafirhani kod izvora Bune stanovali. Mesdžid je razrušila jedna velika stijena koja se negdje oko 1885. godine na nj srušila, pa on od te godine ne radi. Upisan je u gr. ul. br. 81 kat. čest. 3/56 i zapremao je površinu od 800 m^2. Vide mu se još temelji i dijelovi zidova.

Tekija i turbe

Prvi spomen tekiji u Blagaju nalazimo u Putopisu Evlije Čelebije, koji je kroz ovo mjesto proputovao 1664. godine. On kaže da je mostarski muftija podigao uz litice izvora Bune jednu tekiju halvetijskog reda u kojoj derviši vode prijateljske razgovore i naučne diskusije.[132]

Ovaj podatak, se po svoj prilici, odnosi na onovremenog mostarskog muftiju Zijaudin Ahmed-ibni-Mustafu. On je rođen u Mostaru, gdje je kasnije oko 40 godina bio profesor i muftija. Istakao se kao vrstan poznavalac islamskog prava, discipline iz koje je napisao više značajnih djela. Umro je 1679. godine.[133]

Na zidu tekije bila je napisana jedna rečenica na arapskom jeziku bez dijakritičnih znakova, koja se nije mogla lahko dešifrovati i prevesti. Ovu jezičnu zagonetku riješio je Ibrahim ef. Opijač, koji je živio u Mostaru od 1678. do 1726. godine i više godina predavao arapski jezik i islamske nauke na mostarskim medresama. On je ovo obradio u posebnom traktatu (risala), čiji se tekst nalazi u jednoj zbirci (medžmua) koja se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu (I 3343, list 176-180).

Turbe uz tekiju u kome se nalaze dva groba nastalo je poslije Evlijinog prolaska. U njemu su provizorno sahranjeni zemni ostaci Sari-Saltuka i dugogodišnjeg šejha ove tekije Ačik-paše. Prvi grob je jedan od nekoliko grobova Sari-Saltukovih, po kome je ova tekija postala nadaleko čuvena i poznata. U drugom grobu provizorno je sahranjen Ačik-paša (Muhamed Hindija), koji je 1848. godine postao šejhom ove tekije. On se izdavao za Indijca, a stvarno je bio poslan iz Istambula da špijunira rad Ali-paše Rizvanbegovića i druge feudalne gospode u Hercegovini.[134]

Omer-paša Latas je 1851. godine obnovio tekiju, turbe i musafirhanu. Priča se da je on dao skinuti krovove sa svih blagajskih džamija, osim Careve, i s tim materijalom je opravio tekiju, turbe i musafirhanu. Na ove objekte su se često rušile stijene i košćele koje bi prouzročile veća oštećenja na njima. Godine 1871. srušila se jedna stijena na tekiju i probila njen svod.[135]

Omer-paša Latas je uvakufio jednu mlinicu sa četiri vitla koju je podigao na zemljištu Karađoz-begovog vakufa na Buni, i odredio da se njome kao evladijet-vakufom koristi šejh tekije Muhamed Hindija i njegovi nasljednici. Oni su bili dužni čistiti tekiju i uoči svakog petka učiti tevhid u njoj.[136]

Šejh Muhamed Hindija je umro 1293. (1876.) godine i sahranjen je u velikom haremu spram sultan-Sulejmanove džamije, gdje mu se nišani i sada nalaze. Priča se da je on, pred smrt, izrazio želju da ga sahrane u turbetu. Ali pošto je to iz zdravstvenih razloga bilo opasno, njegova rodbina i prijatelji su ga sahranili u haremu, a u turbetu su mu samo provizorno grob napravili.

Na dužnosti šejha tekije naslijedio ga je sin mu Sejdo Šehović.[137] On je umro 1925. godine i bio je posljednji šejh ove tekije.[138]

Zavod za zaštitu spomenika kulture SR Bosne i Hercegovine izvršio je u 1952. godini potrebne konzervatorske i restauratorske radove na ovim objektima i oni se nalaze pod zaštitom države.

Profani spomenici

Mektebi

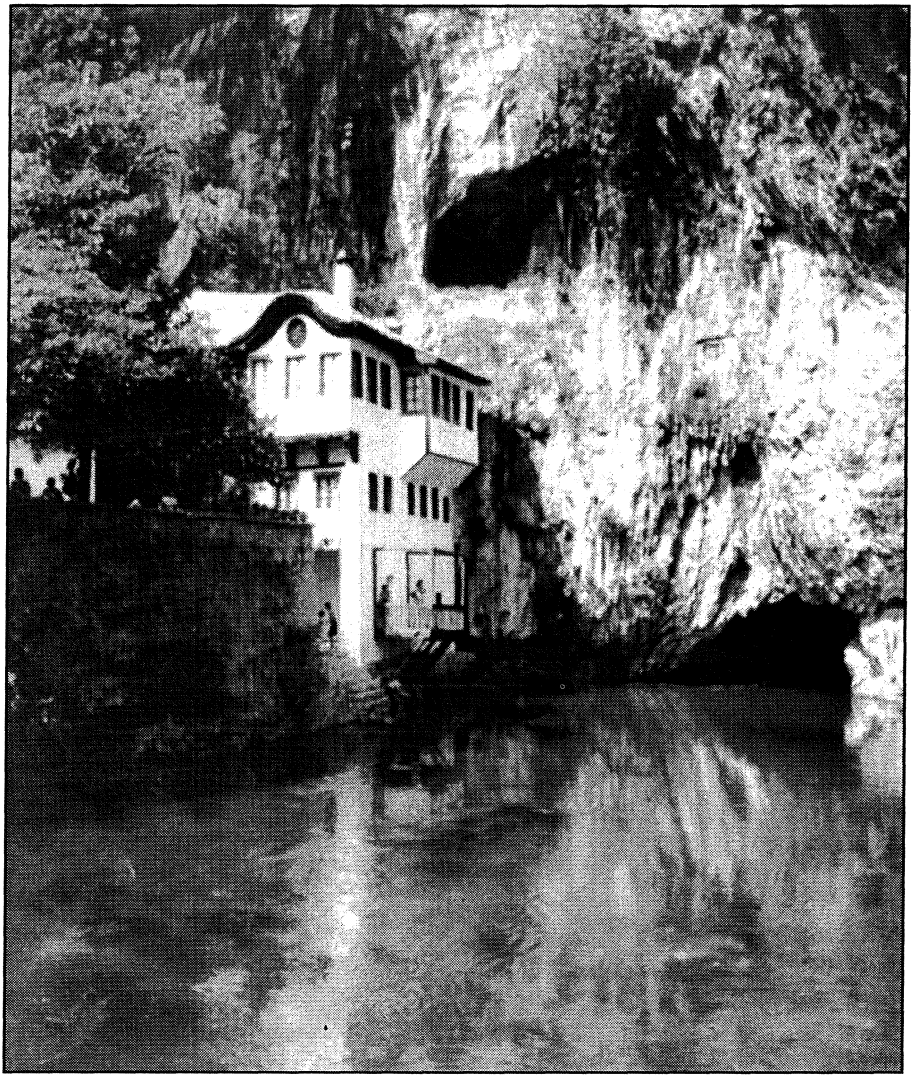
U Blagaju su za vrijeme turske uprave sagrađena dva mekteba. Jedan se nalazi uz sultan-Sulejmanovu džamiju, a drugi je bio lociran kod Ćejvan-ćehajinog mesdžida u Bunskom.

Mekteb kod sultan-Sulejmanove džamije sagrađen je prije 1664. godine, što saznajemo iz Putopisa Evlije Čelebije, gdje se prvi put spominje. To je mala prizemna građevina sa dvije prostorije, bez ikakvih arhitektonskih vrijednosti i dekoracija. Ne zna se ko ga je i kada sagradio, jer se u pristupačnim izvorima to ne navodi.

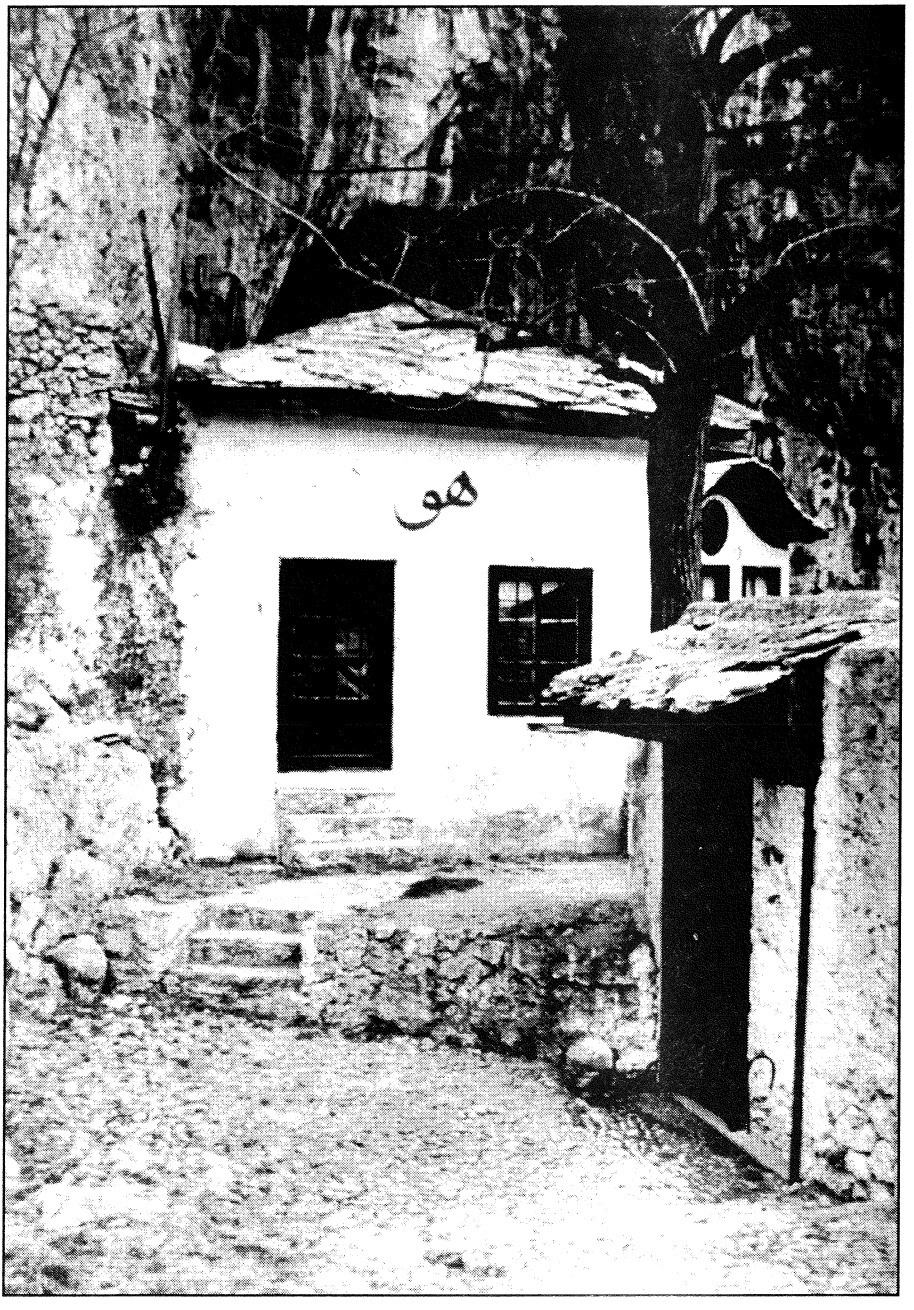
Dekretom od 5. zulkadeta 1121. (1709.) godine postavljen je neki Omer Halifa za mualima mekteba kod sultan-Sulejmanove džamije u Blagaju sa dnevnicom od 6 akči.

Hasan-aga Karabeg, sin Jusuf-čelebije iz Blagaja, zavještao je 1774. godine 84 000 akči i odredio da se ovaj novac daje na kredit uz 11% kamate godišnje i troši u sljedeće:

Muteveliji da se daje 4,5 groša godišnje, a ostatak od 31,5 groša mutevelija će isplaćivati mualimu mekteba kod sultan-Sulejmanove

Tekija na izvoru Bune

Turbe blagajske ***tekije***

džamije i njegovom pomoćniku (mulazim). Oni su dužni svaki dan otvarati mekteb i podučavati u njemu djecu siromaha i bogataša. Vakif određuje da dužnost mualima ovog mekteba doživotno vrši Mehmed ef., sin Husein-hodžin.[139]

Zgrada ovog mekteba je temeljito adaptirana 1264. (1848.) godine, što saznajemo iz natpisa uklesanog na ploči u zidu koji gleda u dvorište džamije. Upisan je u gr. ul.k.o. Blagaj br. 198, kat. čest. 6/19 i zaprema površinu od 80 m2. Zgrada mu danas služi za privatan stan.

Jedan mekteb, o kome također nema podataka, nalazio se uz Ćejvan-ćehajin mesdžid u Bunskom. Kod ovog mesdžida nalazi se lokalitet "Mejtefina", a taj naziv svjedoči da je ranije na tom mjestu postojao mekteb. Prema pričanju starih Blagajaca ovaj je mekteb Ćejvan-ćehajina zadužbina, jer je bio sagrađen na njegovom zemljištu i izdržavao se iz sredstava njegovog vakufa. Lokalitet "Mejtefina" kao i zemljište na kome se mesdžid nalazio danas su privatno vasništvo.[140]

Medresa

Evlija Čelebija spominje da je Blagaj 1664. godine imao i jednu medresu. Ona nije imala svoje posebne zgrade, nego je, po svoj prilici, radila u jednoj prostoriji koja se nalazila kod sultan-Sulejmanove džamije.

O ovoj medresi nemamo više nikakvih podataka. Mustafa ef., muderis iz Blagaja, spominje se dva puta kao svjedok prilikom sklapanja brakova 1698. godine.[141] Na ovoj medresi predavale su blagajske muftije: Ali ef., Mustafa ef. i druge.

Hamam (javna banja)

Uz desnu obalu Bune, desetak metara uzvodno od prvog kamenog mosta na njoj, vide se još zidine jednog starog hamama koji odavno ne služi svojoj namjeni. Hamam je bio dvostruk, tj. imao je posebno odjeljenje za muškarce a posebno za žene. Veći dio hamama je porušen, i samo se usprav još nalazi dio kupole od centralne prostorije i dijelovi prizemnih zidova nekih prostorija. Voda za nj uzimana je iz Bune pomoću kola ili naročitog žlijeba.[142] Zgrada je dugo godina služila za klaonicu, jer se nalazi uz obalu Bune.

Hamam je zadužbina Mehmed-bega Karađoza, najvećeg legatora Hercegovine. Sagrađen je poslije 1570. a prije 1664. godine, kada se prvi put spominje u Putopisu Evlije Čelebije. Napušten je, po svoj

prilici, poslije kuge, koja je u ovom kraju strahovito harala 1814. godine.

Ovom hamamu nema spomena u registrima blagajskog suda. Jedino se spominje 1730. godine neka Merjema, kćerka hamamdžije (upravnika banje) iz Blagaja, za koju se navodi da je iza oca naslijedila neke nekretnine i da ima jednog brata.[143]

Hanovi (svratišta)

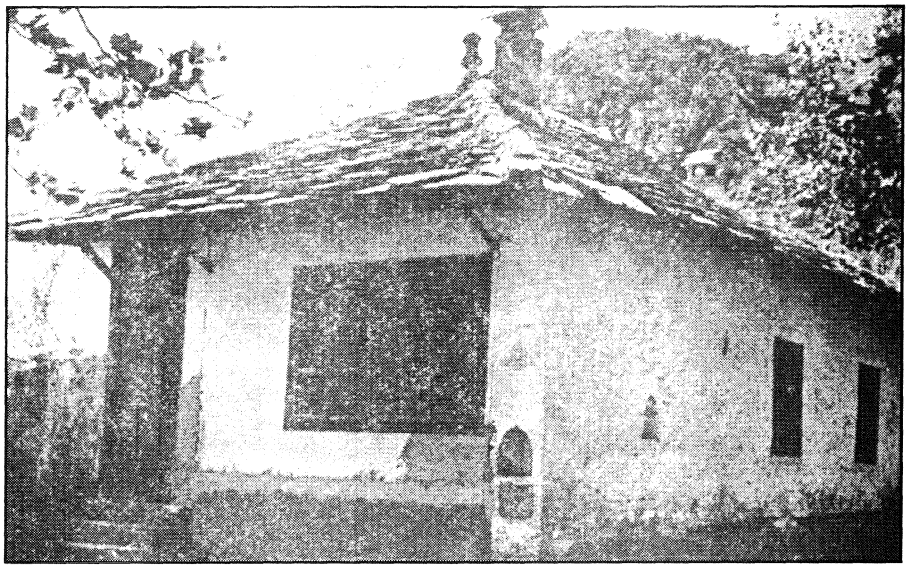
Evlija Čelebija spominje da su u Blagaju 1664. godine radila dva hana. Jedan se nalazi spram Careve džamije uz put koji je ranije vodio u Stolac, a drugi se nalazio u Donjoj mahali uz put koji je vodio preko kamenog mosta u Lehovini prema Buni i Počitelju. Prvi han je sagradio Haseći Ali-aga, a ko je i kada je sagradio drugi han, nije poznato.

Haseći Ali-agin han je lociran u centru Blagaja, nedaleko od desne obale rijeke Bune i kamenog mosta na njoj. To je prostrana građevina građena od tesanog kamena, a bila je ranije pokrivena pločom. Više je puta prepravljana, pa je zbog toga izgubila mnogo od svoga prvobitnog izgleda.

Han je sagradio Haseći Ali-aga, o kome pouzdano ništa ne znamo. Po predanju on je rodom iz Blagaja i potječe iz jedne veoma siromašne porodice. Zbog siromaštva je kao mladić napustio svoje rodno mjesto i uputio se u daleki Istambul. Tamo je primljen u carsku svitu i postao hasećija (pripadnik odabranog roda vojske u carskoj službi). Kad se obogatio, povratio se u Blagaj, gdje je sagradio han i 1683. godine veliki kameni most preko Neretve u Konjicu. Umro je u Blagaju i pokopan u groblju nedaleko od Careve džamije. Nad njegovim grobom sagrađen je sarkograf od kamenih ploča u koji su usađena dva nišana bez natpisa.[144] Predanje dalje kaže da on potječe iz blagajske porodice Kolakovića i da je živio prije više od 400 godina.[145]

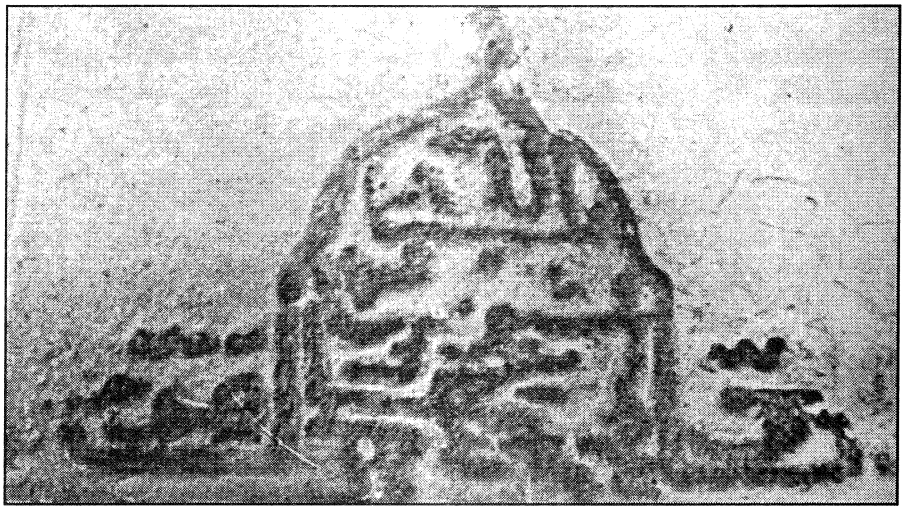
Han je sagrađen prije 1664. godine, jer ga te godine prvi put spominje Evlija Čelebija. Salih Karabeg iz Blagaja bio je 1686. godine upravnik (handžija) ovog hana i ostao dužan haseći-Ali-aginu vakufu 15.300 akči i kamatu za tri godine.[146]

Iz jednog arza blagajskog kadije Hasana saznajemo da je ovaj han 1700. godine bio dotrajao i da nema upravnika. Ističe se da putnici i službenici koji dolaze u Blagaj idu u obližnja sela na prenoćište, gdje od svijeta besplatno uzimaju hranu i na taj način im čine velike neprilike. Na istom mjestu se navodi da su u o vaj han pretežno odsjedali oni koji su službenim poslom dolazili u Blagaj.[147]

Velagićevina

Londža sa nečitkim zapisom
uz Velagića kuće u Blagaju

Kulakovića kuća u Blagaju

Iz jednog pregleda poslovanja Haseći-Ali-agina vakufa, koji je sastavio mutevelija Mehmed-spahija, vidi se da je ovaj vakuf 1699. godine imao na dugu 339.396. akči utjerivog i 24 050 akči neutjerivog duga. Na istom mjestu je upisano 76 dužnika koji su od ovog vakufa uzimali novac na kredit uz kauciju i jamstvo. Za 15 ih se navodi da su siromašni i da se od njih dug ne može naplatiti.[148]

Hasan Parenta iz Hodbine bio je 1699. godine dužan ovom vakufu 3000 akči.[149] Vejzovići: Omer, Šaban, Ibrahim i Ismail dužni su bili 1729. godine Haseći-Ali-aginu vakufu 23 500 akči. Za ovaj dug oni su vakufu založili svoju kuću u Carskoj mahali u Blagaju.[150]

Ovaj vakuf imao je 1767. godine na dugu 96 185 akči. U spisku je navedeno 19 dužnika koji su za uzeti novac založili nekretnine i doveli jamce.[151]

Ali-baši, upravniku ovog hana, bio je 1796. godine dužan Osman Zaklan 800 groša.[152]

Salih, handžija, predao je 1686. godine Jazidži-Ali-agi sljedeće količine namirnica koje su se tada nalazile u ovom hanu: 72 oke stočne hrane, 40 oka sijena, 40 oka hljeba, 24 oke mesa, 5 oka bijelog luka, 25 oka pirinča i 20 oka masla. Vrijednost ovih namirnica iznosila je tada 6 600 akči. Na temelju ovog može se zaključiti da je u hanu radila i jedna kuhinja, u kojoj se pripremala hrana za goste.[153]

Alija, sin Mustafin, postavljen je 1729. godine za muteveliju (upravnika), a neki Ahmed za inkasanta (džabiju) ovog vakufa. Dekrete o postavljenju dobili su iz Istambula.[154]

Han u Donjoj mahali. Nije poznato ko je i kada sagradio han u Donjoj mahali. Prema pričanju starih Blagajaca bio je lociran u blizini Lehine ćuprije i neposredno uz desnu obalu Bune, a zadnji mu je upravnik bio neki Balalić. Ovo je, bez sumnje, jedan od ona dva hana koje spominje Evlija Čelebija. Drugih podataka o njemu nema.[155]

Musafirhane

Na izvoru rijeke Bune nalazi se jedna stambena zgrada na sprat koja je poznata pod imenom "Musafirhana blagajske tekije". Sagrađena je, po svoj prilici, kad i tekija, dakle prije 1664. godine.

Kako je izgledala prvobitna zgrada ove musafirhane nije poznato. Na molbu Ačik-paše, šejha blagajske tekije, Omer-paša Latas je 1851. godine obnovio ovu musafirhanu, koja je tada dobila drugačiji izgled. Kasnije je ova zgrada više puta opravljana, jer su se na nju srušile

stijene i košćele s pećine iznad izvora Bune.

U ovu musafirhanu su, izgleda, odsjedali samo učeniji i ugledniji ljudi koji su, kako kaže Evlija Čelebija, ovdje vodili prijateljske razgovore i naučne diskusije. Zavod za zaštitu spomenika kulture SR Bosne i Hercegovine je 1952. godini izvršio potrebne konzervatorske i restauratorske radove na ovom objektu, i on se nalazi pod zaštitom države[156], za vrijeme socijalističke Jugoslavije.

Velagića musafirhane

Oko 200 metara nizvodno od izvora Bune nalazi se malo riječno ostrvo koje je poznato pod imenom "Velagića ada". Uz ovu adu sagrađene su dvije stambene zgrade na sprat sa prostranim dvorištima, a na adi londža (hladnjak). Ovi objekti su vlasništvo stare blagajske porodice Velagića, koji i danas ovje stanuju.

Na temelju datuma koji je uklesan na lijevom zidu, na početku ulice koja vodi prema Velagića kućama, može se pretpostaviti da su ove zgrade sagrađene 1190. (1776.) godine.[157]

Od njihove izgradnje pa sve do iza I svjetskog rata,kada je riješen agrar, u Velagića kućama su permanentno radile dvije musafirhane. Svaki putnik namjernik imao je ovdje besplatno prenoćište i hranu i mogao se zadržati koliko je htio.

Velagića ada, sa zgradama i cijelim ambijentom koji je okružuje, pruža svakom posjetiocu veoma atraktivnu sliku. Mnogi ovdje navraćaju da razgledaju enterijer i eksterijer starih Velagića kuća. Neki opet dolaze da se odmore na adi i uživaju u ljepotama koje je priroda ovje obilato prosula. Po tradiciji koja decenijama vlada u porodici Velagića, svaki posjetilac i danas ovdje bude lijepo primljen i pogošćen.

Na Velagića musafirhani i londži nalaze se na krovu, pored dimnjaka, i po dva "musafirska znaka". To su oko 50 cm visoki od kamena izgrađeni tanki stupovi (kao nišani), koji su na vrhu prošireni (na londži) i imaju izgled polumjeseca. Oni su postavljeni na najvišem vrhu krova i svojim neobičnim izgledom privlače pogled posmatrača.

Velija Velagić, sin Hamzin, uvakufio je prije 1634. godine jedan mlin sa pet vitlova na rijeci Buni, stupu za valjanje sukna i sepet (krošnju) za kupljenje vune ispod stupe. Odredio je da se iz prihoda ovog vakufa daju svake godine u redžebu mjesecu tri rozbe (sofre) za siromašne i da mu se svake godine prouči hatma za dušu.[158] Ovu mlinicu je srušila bujica 1934. godine.

Kameni mostovi na Buni

Na rijeci Buni, koja je duga oko 8 kilometara, sagrađena su četiri kamena mosta: dva u Blagaju, jedan u Kosoru i jedan u mjestu Buni.

Karađoz-begov most. Oko 400 metara nizvodno od izvora Bune nalazi se kameni most na pet lukova preko kojeg je ranije vodio stari put za Stolac. Sagrađen je prije 1570. godine, a zadužbina je mostarskog legatora Mehmed-bega Karađoza. Ovo saznajemo iz zakladnice gdje vakif izričito određuje da se most koji je on sagradio na rijeci Buni u Blagaju uzdržava iz sredstava njegovog vakufa.[159]

Iz natpisa uklesanog na jednoj ploči koja se čuva u dvorištu sultan-Sulejmanove džamije u Blagaju, saznajemo da je ovaj most obnovila Belfa Kadira, kći Ali-bega Velagića 1265. (1849.) godine.[160] Prije nekoliko godina ponovo je rekonstruisan i doveden u pređašnje stanje.[161]

Lehina ćuprija. U Donjoj mahali nalazi se drugi kameni most na tri luka koji je poznat pod imenom "Lahina ćuprija". Sagrađen je prije 1664. godine, što saznajemo iz Putopisa Evlije Čelebije, gdje se prvi put spominje. Preko ovog mosta vodio je put za Bunu i dalje za Počitelj.

Ne zna se tačno ko je i kada je ovaj most sagradio. Po njegovom nazivu može se misliti da ga je, kao i mesdžid nedaleko od njega, sagradio jedan predak blagajske porodice Leha. Narodna predaja, međutim, tvrdi da je ovaj most sagradio Haseći Ali-aga Kolaković, o kome smo ranije govorili.[162]

Ovaj most je oštećen u prošlom stoljeću prije 1890. godine. On je izgubio mnogo od svoje originalnosti, jer su mu oko 1930. godine zamijenjena dva stuba i napravljena od betona.[163]

Memorijalni spomenici

Na području Blagaja i Pograđa nalazi se pet grobalja (harema), od kojih su četiri aktivna. U ovim grobljima bilo je ranije mnogo starih nišana s natpisima i ornamentima koji su posljednjih sto godina skoro svi uništeni.

Šehitluci

Lokalitet Šehitluci nalazi se više mahale Bunsko uz stari put koji je do 1903. godine vodio iz Blagaja prema Nevesinju. Ovdje je ranije bilo više nišana, koje je bujica, a i ljudska nebriga uništila. Do naših dana sačuvala su se dva uzglavna i dva nožna nišana bez natpisa i ornamenta, koji su u trnje zarasli.

Priča se da su ovdje sahranjeni dizdari i članovi posade blagajske tvrđave, koje su, u prvim godinama turske vladavine, zatvorenici na spavanju pobili i zatim iz grada pobjegli. To se dogodilo jedne noći kada je čuvar zatvora nepažnjom ostavio zatvor otvoren i na taj način omogućio zatvorenicima da u gradu naprave pokolj i pobjegnu. U porodici Dizdarevića čuva se i danas živo predanje da su na Šehitlucima sahranjeni njihovi preci, koji su pali kao šehidi (martir).

Sve do iza I svjetskog rata Dizdarevići su svakog bajrama, poslije izlaska iz džamije, izlazili na Šehitluke i učili "Jasine" za duše svojih predaka. U vrijeme sušnih godina ovdje su ranije izlazili muslimani iz Blagaja, izvođena su i djeca iz mekteba i tu su se učile kišne dove.

Veliki harem

Spram sultan-Sulejmanove džamije nalazi se veliki harem u kome je ranije bilo više starih nišana s natpisima. Do naših dana održali su se usprav, od starijih, sljedeći:

Aškrabe:

Mehmed, sin Ahmedov, umro 1227. (1812.) godine; Salih-aga, sin Mehmed-bašin, umro 1317. (1899).

Balalići:

Halil, sin Mustafe, umro 1265. (1849.) godine.

Buljubašići:

Muharem, sin Hasan-agin, umro 1315. (1897.) godine.

Čuste:

Ahmed, sin Mehmedov, umro 1283. (1866.), Hadži Seid, sin Salih ef., umro 1297. (1880.) Derviš, sin Mehmed-agin, umro 1312. (1894.) godine.

Drljevići:

Abdulah, sin Mehmedov, umro 1271. (1854.), Ali-aga, sin Abdulahov, umro 1318. (1900.) godine.

Kamerići:

Šaćir-aga, sin Halil-agin, umro 1245. (1829.), Muharem, sin Jusufov, umro 1302. (1885.) godine.

Lehe:

Munla Hasan, sin Džafer-begov, umro 1230. (1815.), Hasan, sin Ibrahimov, umro 1256. (1840.), Munla Abdulah, sin Džafer-agin, umro 1258. (1842.), Mehmed-aga, sin Ibrahimov, umro 1267. (1850.), Ibrahim-aga, sin Džaferov, umro 1270. (1853.), Salih, sin Abdulahov, umro 1280. (1863.), Hasan-aga, sin Džafer-agin,umro 1319. (1901.) i hafiz Salih, sin Hamid-agin, umro 1927. godine.

Rahimići:

Salih, sin Ahmed-alemdarov, umro 1273. (1856.)

Velagići:

Veli-beg, sin Ali-begov, umro i sahranjen kod tvrđave Sindže, 1225. (1810.) Mustafa-beg, sin Ali-begov, umro 1230. (1815.), Hadži Mehmed-beg, sin Ali-begov, umro 1272. (1855.), hadži Ali-beg, sin Hadži Mehmed-begov, umro 1294. (1877.), Hadži Nuh Nijazi-beg, sin Hadži-Mehmed-begov, umro 1300. (1883.), Hadži Ahmed-beg, sin Hadži Mehmedov, umro 1311. (1893.) i Hadži Veli-beg, sin Hadži-Ali-begov, umro 1329. (1911.) godine.

U ovom haremu nalazi se jedan veliki nišan, visok oko 2,5 metra, na kome je samo uklesana 1220. (1805.) godina. Jedino je na grobu Haseći-Ali-age sagrađen sarkograf od kamenih ploča. Na nožnom nišanu, koji je izgrađen u obliku ploče, nalazi se jedna lijepa rozeta, dok uzglavni nišan leži slomljen i on je bez natpisa.

U ovom haremu se sahranjuju još sljedeće porodice: Batlaci, Delići, Denje, Dizdarevići, Kajani, Klepe, Kuke, Mehići, Orle, Panduri, Pele, Pičuge, Repešići, Sarići, Smailhodžići, Šarići i drugi.

Harem kod sultan-Sulejmanove džamije

Uz sultan-Sulejmanovu džamiju nalazi se mali harem u kome su sahranjeni sljedeći Kolakovići: Mehmed Seid, sin Abdulahov, Ibrahim Edhem ef., sin Seid Mehmed ef., Halil Derviš, sin Seid Mehmed ef., umro 1302. (1884.) Jusuf, sin Zaim-begov, umro 1311. (1893.),

gradonačelnik Zaim-beg, sin Edhem ef., umro 1314. (1896.), Mehmed, sin Dervišov, umro 1314. (1896.) godine.

Harem kod džamije u Galičićima

Uz džamiju u Galičićima nalazi se prostrani harem u kome se, od starijih nišana, usprav nalaze sljedeći:

Čelebići:

Mehmed-aga, sin Ibrahim-agin, umro 1310. (1892.) godine.

Džankići:

Hadži Alija, sin Abdulahov, umro 1273. (1856.), Zulfikar, sin Salih-agin,umro 1324. (1906.) godine.

Velagići:

Beg, sin Mahmud-agin, umro 1226. (1811.), Jusuf-beg, sin Džafer-begov, umro 1228. (1813.).

Harem u Pograđu

U Pograđu, koji se u izvorima stalno spominje kao mahala Blagaja, nalazi se jedan harem u kome se sačuvalo nekoliko starih nišana bez natpisa. Ovdje se sahranjuju: Bobete, Krpe, Makeljići, Memići, Nove, Salčini i drugi.

Na lokalitetu Vrač u Pograđu nalazi se česma od kamena, koju je 1162. (1749.) godine sagradio Mehmed Novo (Novali). Ovo saznajemo iz natpisa koji je uklesan na jednoj kamenoj ploči više česme.

1) Hamdija Kreševljaković i Hamdija Kapidžić, Stari hercegovački gradovi, Naše starine, II, Sarajevo, 1954., str. 9. i 10.

2) Ivan Franjo Jukić, Putopisi i istorijsko-etnografski radovi (uvod napisao Ilija Keomanović), Sarajevo, 1953., str. 51.

3) Jovan Radonić, Herceg Stipan Vukčić Kosača i porodica mu u istoriji i narodnoj tradiciji, Zborniku slavu Vatroslava Jagića, Berlin, 1908., str. 406-414; Sulejman Kemura, Herceg Stjepan u narodnom predanju, Novi behar, 1937.-38. (XI), br. 1-2, str. 19; Vlajko Palavestra, Geneza dvaju narodnih pričanja o Hercegu Stjepanu, Putevi, VII, br. 3, Banja Luka 1961; Vlajko Palavestra, Nekoliko nepoznatih stihova o Hercegu Stjepanu, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Etnologija, sv. XXIII, Sarajevo, 1968.,str. 133-137.

4) Ćorović Vladimir, Historija Bosne, knj. I, Beograd, 1940., Dinić J.M. Zemlje Hercega sv. Save, Beograd 1940., Glras SAN LXXXII; Božić Ivan, Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku, Beograd, 1952; Sima Ćirković, Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba, izdanje SAN, knjigaCCCLXXVII, knj. 48, Beograd, 1964.

5) Originali ovih dvaju registara nalaze se u Arhivu Hercegovine u Mostaru.

6) Original ovog registra nalazi se u Provincijalatu hercegovačkih franjevaca u Mostaru.

7) Original ovih osam registara nalaze se u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

8) Hazim Šabanović, Bosanski pašaluk, Sarajevo, 1959., str. 139.

9) Isti, str. 139-141 i 163.

10) SBS, 197, list 4b. Selo Orman je mahala Gubavice i danas se zove Ormanji. Sela Kuru Bala i Kuru Zir mi smo ubicirali sa Gornje i Donje Subaje. Malo Polje se u izvorima stalno naziva Küčük ova ili, po arapskom, Sagir sahra.

11) Hamdija Kreševljaković i Hamdija Kapidžić, Sudsko-administrativna podjela Bosne i Hercegovine početkom 19. stoljeća, Istorijsko-pravni zbornik Pravnog fakulteta u Sarajevu, Saajevo 1950., sv. 3-4, str. 250; Evlija Čelebija, Putopis, II, preveo Hazim Šabanović, Sarajevo, 1957., str. 235.

12) SBS, br. 288, 297, AT XXI/1025,55-61.

13) SBS, br. 288, l.38 a, 50 a, br. 297, l. 32 a, br. 56, l. 31 b, br. 57, l. 1a, 41 a, 52 b, br. 58, l. 24 a, 29 a, 54 a, br. 60, l. 36 b, 86 a.

14) SBS, br. 288, l. 32 a, br. 56, l. 38 a, 47 a, br. 57, 6 b, 32 a, br. 58, l. 52 a, 88b, br. 60, l. 37 b, 51 a, 52 a.

15) Hazim Šabanović, n.d. str. 143.

16) SBS, br. AT XII/1025, l. 13 a.

17) SBS, br. AT XXI/1025, l. 57 b, br. 60, l. 24 b.

18) SBS, br. 297, l. 6 b.

19) SBS, br. 55, l. 61 a.

20) SBS, br. 288, l. 54 b, 55 b i 64 b, br. 297, l. 7 b i 28 b.

21) SBS, br. 55, l. 40 b.

22) SBS, br. 55, l. 68 b.

23) SBS, br. AT XXI/1025, l. 1 a, 22 b i 70 a, br. 55, l. 51 b, br. 58, l. 5 b.

24) SBS, br. 297, l. 18 b.

25) SBS, br. 288, l. 1 b, 45 b i 77 b.

26) SBS, br. 288, l. 29 b i 53 a.

27) SBS, br. 60, l. 61 b.

28) Hivzija Hasandedić, Orijentalna zbirka arhiva Hercegovine u Mostaru, Glasnik

arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, knj. VII, Sarajevo, 1966., ftr. 40.

29) Fotografski snimak epitafa u Zavičajnom muzeju Hercegovine.

30) Dr. Safvetbeg bašagić, Znameniti Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini, Zagreb, 1931., str. 21.

31) H. Šabanović, n.d. str. 163.

32) Dr. Ćiro Truhelka, Naši gradovi, str. 69.

33) Evlija Čelebija, n.d. str. 231.

34) SBS, br. AT XXI/1025, l. 45 b.

35) Jedan popis terazija, ćurčija i čebedžija iz 1756. godine,original defetra kod Ahmeda Biščevića iz Mostara a fotokopija u Arhivu Hercegovine.

36) SBS br. AT XXI/1025, l. 6 a, br. 59, l. 35 a, br. 60, l. 46 a.

37) SBS, br. 288, l. 9 a, 11 b i 15 b, br. 297, l. 5 a.

38) SBS, br. 61, l. 32 a i 71 a

39) SBS, br. 288, l. 54 b i 71 a, br. 297, l. 42 a, br. AT XXI/1025, l. 36 a.

40) SBS, br. 288, l. 14 b, br. AT XXI/1025, l. 6 a i 36 a, br. 56, l. 67 a, br. 57, l. 10 b.

41) SBS, br. 297, l. 5 a.

42) SBS, br. AT XXI/1025, l. 36 a, br. 297, l. 4 a, br. 57, l. 6 a.

43) SBS, br. 288, l. 55 b.

44) SBS, br. 57, l. 21 b.

45) SBS, br. 61, l. 28 a.

46) SBS, br. AT XXI/1025, l. 20 a, br. 57, l. 24 a.

47) SBS, br. 60, l. 46 a.

48) SBS, br. 288, l. 45 a, 57 b, 58 b, br. 297, l. 15 a, br. 59, l. 29 a. Za Kolakoviće se priča da su se doselili u Nevesinje iz Turske, a odavde u Blagaj (Jevto Dedijer, Hercegovina, Beograd, 1909., str. 241).

49) SBS, br. 297, l. 3 b i 4 a, br. 56, l. 25 a, br. 57, l. 2 a. Za Lehe se priča da su se doselili iz Lehuta u Mađarskoj (Jevto Dedijer, n.d. str. 241).

50) SBS, br. 288, l. 45 b, br. 56, l. 25 a, br. 57, l. 9 a i 46 a, br. 60, l. 62 a.

51) SBS, br. AT XXI/1025, l. 49 a.

52) SBS, br. 297, l. 1 b, 5 b, br. AT XXI/1025, l. 56 b, br. 60, l. 46 a i 77 b.

53) SBS, br. 288, l. 9 a, br. AT XXI/1025, l. 36 a.

54) SBS, br. 297, l. 14 a, br. AT XXI/1025, l. 2 b, 67 b i 72 a, br. 56, l. 41 b.

55) SBS, br. 288, l. 11 b, br. 297, l. 4 a.

56) SBS, br. AT XXI/1025, l. 6 a, br. 57, l. 32 a, br. 59, l. 35 b, br. 60, l. 86 a.

57) SBS, br. AT XXI/1025, l. 6 a, br. 57, l. 17 b.

58) SBS, br. 288, l. 29 a, br. 297, l. 18 b, br. AT XXI/1025, l. 6 a, br. 57, l. 6 a. Za Velagiće se priča da su se doselili iz Like (Jevto Dedijer, n.d. str. 241).

59) SBS, br. 297, l. 31 a, br. AT XXI/1025, l. 59 a, br. 56, l. 44 a, br. 58, l. 91 b.

60) SBS, br. 297, l. 1 b, br. 60, l. 15 a.

61) Evlija Čelebija, n.d. str. 230.

62) SBS, br. 58, l. 57 b.

63) SBS, br. 288, l. 26 a, 28 b, 40 b i 46 b, br. 57, l. 27 b, 31 a i 31 b, br. 58, l.

64) SBS, br. 297, l. 21 b.

65) SBS, br. AT XXI/1025, l. 37 b.

66) Evlija Čelebija, n.d. str. 231.

67) SBS, br. 288, l. 19 b, 20 a, 25 b, br. AT XXI/1025, 23 b, 25 b, i 50 a.

68) SBS, br. AT XXI/1025, l. 28 a.

69) SBS, br. 288, l. 45 a, 52 a, 55 b i 57 b, br. 297, l. 15 a, br. 55, l. 15 a, i 34 b, br. 56. l. 21 b, br. 57, l. 37 a, br. 58, l. 8 a, 24 a, 72 a i 84 a, br. 60, l. 38 a, 53 a, 62 a i 82 a.

70) SBS, br. 297, l. 3 b.

71) SBS, br. 297, l. 12 a.

72) SBS, br. AT XXI/1025, l. 67 a, br. 288, l. 45 a.

73) SBS, br. AT XXI/1o25, l. 60 b, br. 56, l. 1 b.

74) SBS, br. AR XXI/1025, l. 63 a.

75) SBS, br. 60, l. 18 b.

76) SBS, br. 297, l. 1 b, br. 56, l. 95 a, br. 60, l. 40 a.

77) SBS, br. 288, l. 26 b i 38 b, br. 56, l. 2 a.

78) SBS, br. 56, l. 22 a.

79) SBS, br. 56, l. 46 b.

80) SBS, br. AT XXI/1025, l. 16 b, 17 a, 17 b, 18 b, 27 a, 27 b, 28 a, 29 a, 31 a, br. 56, l. 12 a i 12 b, br. 57, l. 26 a, 57 a i 57 b, br. 58, l. 12 b, 44 a, 61 b, 62 b, br. 60. l. 14 b, 17 a, 18 b, 25 a, 44 b, 46 b, 47 b i 78 b.

81) SBS, br. 57, l. 57 b.

82) Zakladnica iz 1570. godine, u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

83) Zakladnice iz 1593. i 1652. godine u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

84) Evlija Čelebija, n.d. str. 230.

85) SBS, br. 288, l. 13 b.

86) SBS, br. 297, l. 4 b.

87) SBS, br. AT XXI/1025, l. 12 a i 24 a.

88) SBS, br. 59, l. 36 a.

89) Isto, l. 39.

90) Hamdija Kreševljaković i Hamdija Kapidžić, n.d. str. 9.

91) SBS, br. 297, l. 15 b.

92) Taru tahrir defteri br. 96, l. 117 i 118, u Arhivu Predsjedništva vlade u Instambulu.

93) SBS, br. 288, l. 1 b i 67 a, br. 57, l. 16 a i 36 a, br. 58, l. 71 a, 80 a, 82 a, br. 59, l. 42 a i 44 a.

94) Hamdija Kreševljaković i Hamdija Kapidžić, n.d. str. 9; SBS, br. 288, l. 45 a, 55 a i 62 a, br. 297, l. 7 b, br. AT XXI/1025, l. 12 a, 24 a, 24 b, br. 56, l. 43 b, br. 57, l. 9 b i 19 b, br. 58, l. 14 b, 57 a i 69 b, br. 60, l. 3 b, 13 a i 49 b.

95) SBS, br. 58, l. 70 a.

96) SBS, br. 297, l. 35 a.

97) SBS, br. 59, l. 3 b.

98) SBS, br. 55, l. 28 b.

99) Hercegovina prije sto godina ili Šematizam fra Petra Bakule, s latinskog originala iz 1867. godine preveo dr. fra. Vencel Kosir, Mostar, 1970. str. 104.

100) SBS, br. 288, l. 24 b.

101) SBS, br. 297, l. 20 a.

102) SBS, br. 297, l. 27 b.

103) SBS, br. 61, l. 22 a.

104) SBS, br. 58, l. 20 b, 36 b i 39 a.

105) SBS, br. 60, l. 55 b.

106) SBS, br. 288, l. 26 a, 40 b i 46 b; br. 297, l. 24 b. br. 58, l. 49 b.

107) Evlija Čelebija, n.d. str. 230.

108) Tapu tahrir defter, br. 96, str. 117 i 118.

109) SBS, br. 297, l. 6 a, br. AT XXI/1025, l. 57 a.

110) SBS, br. 60, l. 3 b i 12 a.

111) Prilikom renoviranja džamije 1892. godine nestalo je ploče s natpisom koji se sastojao od prva dva stiha. Njega je prepisao i dopunio sa još tri stiha Jusuf ef. Husagić,

tadašnji imam ove džamije. Ovo saznajemo iz jedne rečenice na turskom jeziku koja je uklesana na ploči ispod natpisa.

112) SBS, br. 58, l. 83 a.

113) Osvit, Mostar, 1892., br. 18, str. 4.

114) SBS, br. 57, l. 53 b.

115) SBS, br. 57, l. 15 b, br. 58, l. 37 a.

116) SBS, br. 288, l. 26 b, br. 297, l. 7 b, br. 56, l. 12 a, 40 a, br. 57, l. 23 b i 49 a.

117) SBS, br. 55, l. 7 b.

118) SBS, br. 58, l. 37 a.

119) SBS, br. 60, l. 81 b.

120) SBS, br. 58, l. 8 b.

121) SBS, br. 58, l. 84 a.

122) Hivzija Hasandedić, Zadužbine Ćejvana kethode u Hercegovini, Prilozi Orijentalnog instituta, sv. V, Sarajevo, 1955, str. 283.

123) SBS, br. 288, l. 20 b.

124) SBS, br. 297, l. 6 a, 31 a, br. 58, l. 58 b.

125) Arhiva vakufskog povjerenstva u Mostaru (VPM), akt broj 348/1922.

126) VPM, akt broj 498/1940.

127) SBS, br. 60, l. 40 b.

128) VPM, akt br. 875/1940. i 6/1941.

129) SBS, br. 58, l. 85 a.

130) Po pričanju um. Muhamed-bega Velagića iz Mostara.

131) Kalendar "Bošnjak" za 1893. str. 49; Henrik Renner, Herceg-Bosnom uzduž i poprijeko, (putopis), preveo Iso Velikanović, Mitrovica, 1900., str. 318.

132) Evlija Čelebija, n.d. str. 230.

133) Dr. Safvetbeg Bašagić, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine, str. 205.

134) Ing. arch. Džemal Čelić, Musafirhana blagajske tekije, Naše starine, I, Sarajevo, 1953., str. 189.

135) Karl Patz, Mostar und sein Kulturkreis, Leipcig, 1891., str. 302.

136) VPM, akt br. 42/1891. i 214/1892.

137) Karl Peez, n.d. str. 302.

138) VPM, akt broj 350/1922. i 159/1934.

139) SBS, br. 57, l. 11 b.

140) Hivzija Hasandedić, n.d. str. 283.

141) SBS, br. 297, l. 13 b i 22 a.

142) Hamdija Kreševljaković, Banje u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1952., str. 101.

143) SBS, br. 57, l. 18 a.

144) Hivzija Hasandedić, Tri zapisa iz orijentalnih rukopisa Provincijalata hercegovačkih franjevaca, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, knj. X-XI, Sarajevo, 1971.

145) Husein Đogo, Prilozi za povijest Konjica i gornje Hercegovine, Novi behar, 1934. (VIII) br. 11-12, str. 176.

146) SBS, br. 297, l. 18 a.

147) SBS, br. 296, l. 18 a.

148) SBS, br. 288, l. 27 b.

149) SBS, br. 288, l. 34 b.

150) SBS, br. AT XXI/1025, l. 77 b.

151) SBS, br. 57, l. 21 b.

152) SBS, br. 297, l. 18 b.

153) SBS, br. AT XXI/1025, l. 9 b i 10 a.

154) SBS, br. 55, l. 11 b.

155) Džemal Čelić i Mehmed Mujezinović, Stari mostovi u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1969., str. 208.

156) Džemal Čelić, n.d. str. 189.

157) Ploča je nestala 1971. godine. Izgleda da su je djeca uništila.

158) Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (JAZU), dokumenat broj 367.

159) Alija Nametak, Karadoz-beg i njegovo doba, "Novi Behar", Sarajevo 1933. (VII), str. 41.

160) Henrik Renner, n.d. str. 318.

161) Džemal Čelić i Mehmed Mujezinović, n.d. str. 205-209.

162) Husein Đogo, n.d. str. 176.

163) Džemal Čelić i Mehmed Mujezinović, n.d. str. 210.

BUNA

Ali-paša Rizvanbegović-Stočević rođen je u Stocu oko 1783. godine.

U rodnom mjestu je proveo djetinjstvo i mladost gdje je kasnije, nakon borbi s braćom, postao kapetan Stoca i upravljao ovom kapetanijom od 1813. do 1833. godine. Bio je ogorčeni protivnik pokreta Husein kapetana Gradaščevića (Zmaja od Bosne) i, odmah u početku pokreta stao je na čelo sultanove stranke. Za zasluge koje je pokazao u ovoj borbi imenovan je 1833. godine hercegovačkim vezirom i od tada pa sve do smrti 1851. godine, gotovo, samostalno upravljao Hercegovinom koja je 1833. godine izdvojena iz Bosanskog pašaluka i pretvorena u poseban ajalet.

Kad je centralna vlada polovinom prošlog stoljeća poslala u Bosnu Omer-pašu Latasa da skrši otpor bosanskih feudalaca, Ali-paša je stao na stranu feudalne oligarhije. Tada je bio uhvaćen od turskih regularnih trupa i ubijen u Dobrunu kod Banje Luke koncem marta 1851. godine.[1] Sahranjen je kod Ferhadije džamije u Banjoj Luci gdje je kasnije nad njegovim grobom sagrađeno turbe.

O Ali-paši kao državniku pisano je mnogo.[2] Posebna je zasluga Ali-pašina u tome što je prvi počeo vršiti melioraciju zemljišta i uveo kulture riže, maslina, vinograda i murava (dudova) u Hercegovini.[3] On je osnovao i jednu pilanu u Blagaju na rijeci Buni koja je počela sa radom 1266. (1848.) godine.[4]

Ali-paša se još istakao kao veliki vakif (legator) i sagradio je u Hercegovini čitav niz sakralnih, kulturno-prosvjetnih, javnih privrednih i stambenih zgrada. Nabrojaćemo ih ovdje po mjestima služeći se podacima iz njegovih zakladnica i drugih izvora.[5]

U **Mostaru** je sagradio slijedeće: džamiju bez munare (mesdžid) na Luci i uz nju tekiju s bibliotekom i gostinjcem (musafirhana), Šejh Jujino turbe na Luci, veoma reprezentativnu zgradu konaka na Suhodolini, adaptirao zgradu koju je Šejh Jujo sagradio na Mejdanu (Trg 1. maja) za stanovanje šerijatskih sudija i zgradu hana zvanog Čardagija na Gornjoj čaršiji. Dalje je sagradio ili otkupio 31 kuću (jednu u Kotlevinoj, 3 u Kamberaginoj, 5 u Hadži Balinoj, 6 u Ćejvan-begovoj i 19 u Ćurči Ahmedovoj mahali), pekaru i uz nju tri kuće na sprat u Ćejvan-begovoj mahali i više dućana oko hana Čardagije.

U **Stocu** je sagradio slijedeće: džamiju s četvrtastom kamenom munarom u mahali Podgrad, kafanu sa sobom na spratu, hladnjak (londžu) i više dućana u Velikoj čaršiji, pekaru, tri dućana i magazu pod džamijom

u mahali Podgrad, više stupa za valjanje sukna na Bregavi i nekoliko mlinica u stolačkom kadiluku.

U mjestu **Buna** je sagradio sljedeće: džamiju s kamenom munarom, stan za imama, ljetnikovac s hladnjakom (londža), dvore (saraje), četiri kuće i više stupa i mlinica na rijeci Buni.

U **Blagaju** je sagradio, nedaleko od vrela Bune, jednu džamiju bez munare.[6]

U **Lištici** je, na istoimenoj rijeci, sagradio nekoliko mlinica.

U **Trebižatu** (Novim Selima) sagradio je kulu na dva sprata od tvrdog tesanog krečnjaka opasanu visokim bedemima.[7]

U **Hrasnu** je sagradio kulu od kamena.[8]

U **Opreši** je sagradio kulu od kamena.[9]

U **Gornjem Blatu** je sagradio hladnjak (londžu).[10]

Na **Oglavku** je sagradio banju i turbe nad grobom Abdurahmana Sirrije, šejha oglavačke tekije.[11]

Ali-paša je dalje ostavio 10 500 groša i odredio da se ovaj novac daje u zajam uz 10% kamata godišnje i prihod troši u sljedeće:

300 groša godišnje imamima sultan Selimove (careve), Hadži Alijine i Šarića džamije u Stocu, svakom po 75 groša, a ostatak za opravke spomenutih džamija.

750 groša godišnje za nakšibendijsku tekiju i za plate imamima i muezinima 15 džamija u Foči.

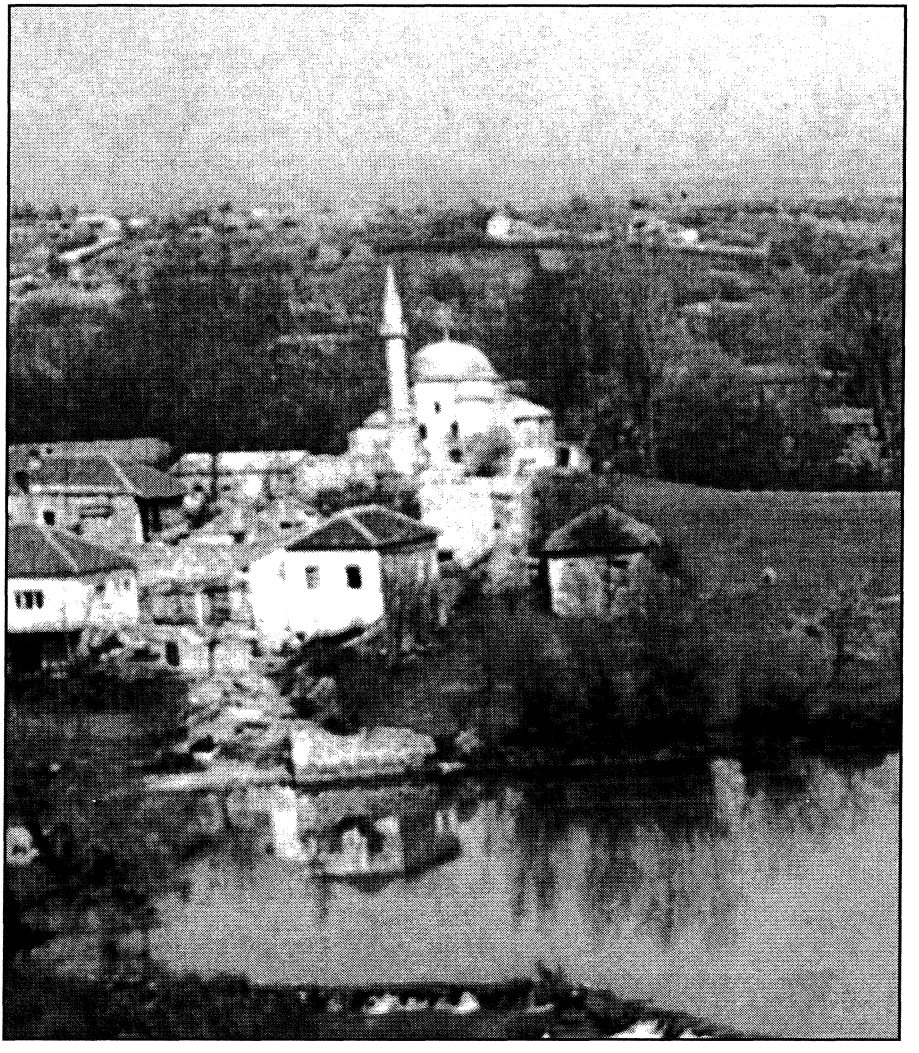
1 000 groša za opravku Hadži Hasanove džamije u Nikšiću i dotrajalih džamija u Podgorici.

2 000 groša da se za ovaj iznos kupe nekretnine i prihod od njih troši za plate imama Hadži Hasanove džamije u Nikšiću i džamija u Podgorici.

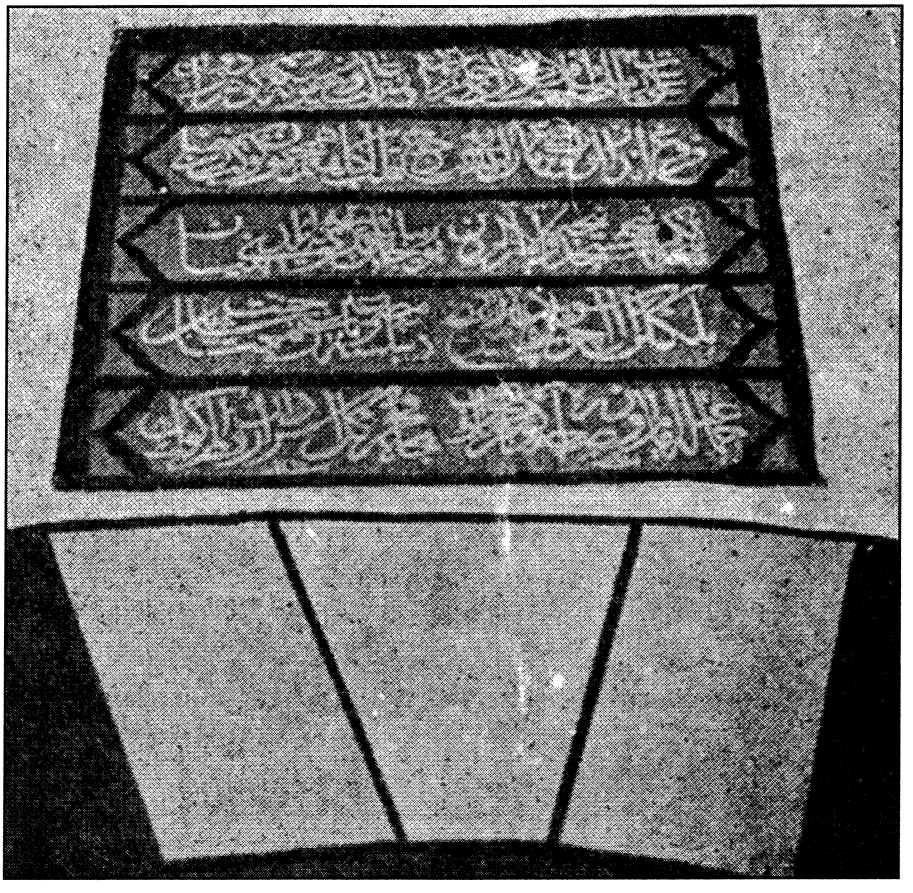
Ovdje ćemo posebno i detaljno govoriti o zadužbinama koje je Ali-paša sagradio na Buni gdje je svake godine preko ljeta izlazio.

Džamija. Pored džamija u Mostaru,[12] Stocu[13] i Blagaju,[14] Ali-paša je sagradio i jednu džamiju na Buni oko 200 metara sjeverno od svog ljetnikovca i nedaleko od desne obale rijeke Bune. Iz kronograma od pet stihova kao i hidžretske godine koja je ispod kronostiha brojkama bila napisana na ploči iznad ulaznih vrata, moglo se vidjeti da je ova džamija sagrađena 1265. (1848/49.) godine. Bila je locirana na mjestu gdje je nekad bilo guvno stare bunske porodice Ćemalovića, a zemljište je Ali-paša od njih oteo zato što su stali uz reformni pokret Husein kapetana Gradaščevića i bili protiv Ali-paše.[15]

Džamija je bila sagrađena od tesanog kamena i presvođena s jednom

Džamija Ali-paše Rizvanbegovića
na Buni,porušena 1993. godine

Natpis na džamiji Ali - paše Rizvanbegovića na Buni

velikom i tri male kupole nad predvorjem koje su držali zidovi sa strana i dva kamena stuba. Uz desni zid joj je prigrađena kamena munara oktogona oblika visoka oko 18 metara. Do ulaza u munaru su vodile s vana, uz desni zid džamije, kamene stepenice pa je donji dio munare, od zemlje do razine džamijskog krova, bio potpuno iskorišćen. Džamija je imala 17 na ćemer građenih prozora od kojih se dva nalazila u zidu od vrata, a po pet u ostala tri zida.

Džamija je imala veoma male dimenzije (oko 8 x 7,5 metara iznutra) i minijaturna je bila u odnosu na sultan Ahmedovu i sultan Sulejmanovu džamiju u Istambulu. Ovo je bila ne samo najmanja nego i najmlađa džamija pod kupolom koja je za vrijeme turske vladavine sagrađena u našim krajevima.

Ova je džamija, od izgradnje pa do rušenja (1993.), više puta opravljana. Prvi put je temeljito opravljena 1898. godine nakon što ju je grom dobro oštetio. Tada je izmijenjeno olovo na njoj i munara joj je do šerefe prezidana pa je ostala manja.[16] Oko 1922. godine vjetar je digao krov s glavne kupole pa je ona tada premazana debelim slojem betona koji joj je služio za pokrov. Džamija je upisana u zem. knjiž. ulošku k.o. Ortiješ broj 30, kat. čest. 709 i zapremala s dvorištem 440 m^2.

Vakif određuje da se u džamiju postave slijedeći službenici:

Imam sa pet groša plate dnevno. On je dužan svaki dan i prilikom svake džume i bajrama proučiti po jedan "Jasin", zatim po tri "Ihlasa" prilikom svakog namaza i sevap poklanjati za vakifovu dušu i duše njegovih roditelja.

Muezinu po 40 para dnevno.

Za izdržavanje džamije zavještao je u mjestu Buni u mostarskom kadiluku slijedeće: sve maslinjake, vinograde, nasade murava (dudova), bašče, kuće i sve stupe i mlinice sa svim priborom.

Odredio je da poslije njegove smrti dužnost upravnika (mutevelije), pisara (katib) i inkasanta (džabi) vrše njegovi sinovi, s koljena na koljeno. Oni su dužni opravljati sve objekte, davati plaće službenicima i što ostane dijeliti između sebe na jednake dijelove. Vakufnama je pred sudom legalizovana 3. redžepa 1263. (1846.) godine pa je, dakle, napisana na oko dvije godine prije nego je džamija potpuno dovršena.

Kad je Ali-paša 1849. godine sagradio džamiju na Buni za prvog imama je postavio Hadži Hafiz Sulejman ef. Husedžinovića kojeg je doveo čak iz Banje Luke. Prvi muezin ove džamije bio je Ibrahim Čerkes, a poslije njega Mustafa Hrle.[17]

Poslije smrti Hadži Hafiz Sulejman efendije 1886. godine imami i

hatibi ove džamije bili su sljedeći: Hadži Ali ef. Husedžinović, sin Muhamed ef. Hafiz Muhamed ef. Spužić, Hasan ef. Prepela, Mustafa ef. Ćerić, Hafiz Ahmed-Midhat ef. Puzić, Hafiz Osman ef. Grčić, Ragib ef. Balta, Dizdarević Rešid ef., Salih-beg Velagić, Ali ef. Zlomušica, Fadil ef. Hasanović, Derviš ef. Čomor, Salih ef. Aličić, Adem ef. Omerika, Sead ef. Maksumić i Ahmed ef. Biber.

Ovoj džamiji su gravitirala pored Bune, još i sela Ortiješ i Hodbina a ranije su petkom i bajramima u nju dolazili i muslimani iz Gubavice i Pijesaka. Ustaše su 1993. godine porušile ovu džamiju kao i sve objekte koji su asocirali na islamsko.

Mekteb. Neposredno s desne strane džamije nalazila se do 1944. godine jedna zgrada u kojoj je sve do 2. svjetskog rata radio mekteb. On se ne spominje u Ali-pašinoj zaklanici i za njegovog života nije sagrađen. Pošto se u izvorima iz 1896. godine spominje kao "satri mekteb", može se zaključiti da je sagrađen iz sredstava Ali-pašinog vakufa odmah poslije Ali-pašine smrti.[18] Imam džamije vršio je istovremeno i dužnost mualima u mektebu.

Ova je zgrada srušena za vrijeme 2. svjetskog rata kada je, kao i džamija služila Nijemcima za magacin. Vide mu se temelji.

Stan za imama. Ali-paša je sagradio s lijeve strane džamije jednu zgradu na sprat koja je do 1993. služila za stan imamu džamije. Uz ovu kuću nalazila se mala sofa gdje je, kako se priča, još u Ali-pašino doba iskopan bunar u koji voda dolazi iz Bune i koji ne presušuje.

Ljetnikovac i hladnjak (londža). Oko 200 metara južno od džamije Ali paša je uz desnu obalu rijeke Bune sagradio ljetnikovac koji se sastojao od dvije velike prostorije i nuzprostorija. Do sobe prema rijeci nalazio se hladnjak (londža) koji je, kako kaže Giljferding, bio na direcima.[19] Uz obalu rijeke Ali-paša je napravio veliko drveno kolo s postoljem pomoću kojeg se iz Bune žlijebom voda dovodila preko londže u prvu prostoriju i dalje u dvorište. U prvoj prostoriji je Ali-paša imao mali bazen izgrađen u kamenu gdje se preko ljeta hladio i kupao.

Na ovoj zgradi su u gornjem dijelu izvršene temeljne adaptacije i do 1993. god. je bila u privatnom posjedu. Vide se još dijelovi postolja gdje je bilo postavljeno kolo kao i donji dijelovi ljetnjikovca koji je bio građen od lomljenog kamena.

Dvori (saraj). Godine 1837. Ali-paša je sagradio na Buni, nedaleko od džamije i ljetnikovca dvore (saraje), a bili su građeni u gotičko-talijanskom stilu.[20] Ovi saraji su se sastojali od jedne velike kule na tri sprata (Ali-pašina kula), dvije kule na dva sprata i u njihovoj pozadini nekoliko drugih manjih zgrada koje su služile za štale i skladišta. U

ovim zgradama je bila stacionirana Ali-pašina vojska, a u velikoj kuli je Alipaša primao delegacije koje su dolazile da ga posjete.

Do rata (1992.) ove zgrade su bile u potpuno ruševnom stanju, a najbolje očuvana je bila velika kula koja se mogla restaurirati.

Kuće pod Petkom. U mahali Podpetak Ali-paša je sagradio četiri kuće i zavještao ih za potrebe svojih Zadužbina. Priča se da je u njegovo doba bila u ovim kućama smještena bolnica. Dvije su do rata (1992.) bile uspravno i nalazile se u privatnom posjedu.

Mejdan. Pred dvorištem džamije nalazi se prostran lokalitet koji se zove Mejdan. Na ovom mjestu je u Ali-pašino doba vježbana (talumljena) vojska koja je stanovala u njegovim sarajima.

Novi saraji. Pod konac života Ali-paša je počeo zidati nove saraje na zemljištu sjeverno od Mejdana. Priča se da je jedna od njegovih žena, da bi se Ali-paši za nešto osvetila, dala jedne noći zapaliti ove saraje koji još nisu bili potpuno dovršeni.[21] I danas se vide zidovi s puškarnicama visoki oko pet metara koji sa četiri strane okružuju prostrano četverokutno zemljište gdje su trebali biti izgrađeni novi saraji.

Harem. Od Ali-pašina vremena na Buni se nalazi jedan harem koji je lociran oko 400 metara sjeverno od džamije.[22] U ovom haremu ima nekoliko starih nišana prizmastog oblika s malim udubinama na vrhu, u koje se kišnica skuplja. Svijet je ranije vjerovao da je ova voda ljekovita i koristio ju je za liječenje raznih kožnih bolesti. Na ovim nišanima (ima ih četiri) nema natpisa.

U ovom haremu ima samo nekoliko nišana s natpisima i svi datiraju iz novijeg doba. Na temelju natpisa na njima može se utvrditi da su se ovdje sahranjivale sljedeće porodice: Buljubašići, Ćemalovići, Grcići, Hadžići, Hrle, Husedžinovići i Kasumačići.

Ali-paša je osnovao i u Ortiješu jedan harem koji zaprema površinu od 8 dunuma.[23] Ovdje se nalazi još i Pecin harem, ali u njima nema starih nišana s natpisima.

Ali-pašina džamija, ljetnikovac, londža i saraji sagrađeni su na prostranom veoma plodnom zemljištu, poznatom pod imenom Luka, pokraj koje sa tri strane teče rijeka Buna. Priča se da je Ali-paša ovdje sadio vinograde, masline, murve (dudove) i razne vrste povrća i cvijeća, koji do njegovog doba nisu bili poznati u ovom kraju.

Oko 300 metara južno od Luke, s lijeve strane rijeke Bune, nalazi se brežuljak Glogovina gdje je Ali-paša počeo saditi bajame. Priča se da je on mislio po ovom brežuljku ozidati podzide, donijeti zemlju i cijelog ga zasaditi maslinama.

Kameni most preko rijeke Bune.

Oko jedan kilometar uzvodno od utoka Bune u Neretvu nalazio se do 2. svjetskog rata na Buni kameni most od 14 lukova za koji se tačno ne zna ni ko ga je ni kada sagradio.[24] Misli se da je on zadužbina Mehmed-bega Karađoza koji je u Mostaru i okolini podigao više građevina.[25] Ovaj most su srušili Nijemci 1944. godine.

Kule

U mahali zvanoj Ćemalovića kula nalazi se Ćemalovića (kasnije Martinovića) kula. Izrezbarena drvenarija iz interijera najveće sobe na spratu nalazi se u Zemaljskom muzeju u Sarajevu koju je Muzej 1937. godine od vlasnika otkupio.[26] Lijepa slika ove kule nalazi se u radu Milana Karanovića koji je štampan u Glasniku Zemaljskog muzeja iz 1937. godine. U Hodbini, selo 3 km južno od Bune, nalazi se Ljutovića kula.

Naseljavanje Bune datira, kako se priča, od vremena Ali-pašina. Sve do Ali-paše dio Bune sa desne strane rijeke Bune pripadao je Ortiješu i ponekad se u turskim izvorima naziva Donji Ortiš (ašagi ortiš). I u gruntovnici iz 1885. godine stoji da se Ali-pašina džamija nalazi u Ortiješu, a ne na Buni. Zanimljivo je opet istaknuti da se u Ali-pašinoj vakufnami iz 1846. godine kaže da je on sagradio zadužbine na Buni i ovdje zavještao mlinice i posjede za njihovo izdržavanje. Možda se ovdje misli na rijeku Bunu jer sve što je Ali-paša na Buni sagradio nalazi se uz obale rijeke Bune.

Na Buni su živjele slijedeće muslimanske porodice: Balalići, Baščovani, Ćemalovići (najstariji i priča da su ovdje doselili iz Vrgorca), Čerkezi, Dane, Džikići (iz Mostara), Drljevići (iz Bileće), Hadžići (iz Bileće), Hadžiosmanovići (iz Ljubinja), Husedžinovići (iz Banje Luke) i Volići (iz Trebinja).[27]

1) Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb, 1968., sv. 7, str. 84; Hazim Šabanović, Bosanski pašaluk, Sarajevo 1959., str. 95.

2) Fra Petar Bakula, Hercegovina za devetnaest godina vezirovanja Ali-pašina, Beč, 1863; Prokupije Čokorilo, Ljetopis hercegovački 1831. do 1857. godine, Narod, 1908; Husein Đogo, Crtice o Ali-paši Rizvanbegoviću, Sarajevski List, Sarajevo, 1911, str. 206; Hamdija Kapidžić, Početak vezirstva Ali-paše Rizvanbegovića, Gajret, Sarajevo, 1933, str. 72-73; Hajrudin Ćurić, Ali-paša Rizvanbegović-Stočević, Godišnjica Nikole Čupića, knjiga XLVI, Beograd, 1937. god; Hamdija Kapidžić za istoriju Bosne i Hercegovine u XIX vijeku, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1954. godine.

3) Hamdija Kapidžić, Ekonomska politika Ali-paše Rizvanbegovića, vezira hercegovačkog od 1833. do 1851. godine, Novo Vrijeme, Sarajevo, 1930., br. 17; Isti, Iskroišćavanje šuma u doba Ali-paše Rizvanbegovića, Gajret, Sarajevo, 1933., brojevi 3-6 i 12-13.

4) Osman A. Sokolović, Vezir Ali-paša Rizvanbegović, privredni pionir Hercegovine, Novi Behar, VI, Sarajevo, 1932.-33.godine br. 2, str. 19-21.

5) Ali-pašine vakufname upisane su u sidžilu vakufnama Gazi Husrev-begove biblioteke pod brojevima: I-16, I-135, I-261 i III-671.

6) Hivzija Hasandedić, Prilozi za istoriju Blagaja na Buni u doba turske vladavine, Godišnjak Društva istoričara, Sarajevo, 1973., str. 256.

7) Ata Nerćes, Pod kulom Ali-paše Rizvanbegovića, Behar, Sarajevo, 1902/3. godine broj 8, str. 115; Sloboda Mostar, 1929., br. 9; Hamdija Kreševljaković, Kule i odžaci u Bosni i Hercegovini, Naše Starine, II, Sarajevo, 1954., str. 84.

8) Ata Nerćes, Male priče i odsjetke, Behar, Sarajevo, 1903/4. godine, br. 19, str. 219.

9) Behar, Sarajevo, 1901. godine, br. 15, str. 238.

10) Sarajevski List, Sarajevo, 1914. broj 30.

11) Dr. Šaćir Sikirić, Tekija na Oglavku, Kalendar, Gajret za 1941. godinu, Sarajevo, 1940. str. 42-51.

12) Hivzija Hasandedić, Kulturno-istorijski spomenici u Mostaru iz turskog doba, Preporod, Sarajevo, 1973., brojevi 13(68), 19(74) i 22(77) i iz 1974. godine broj 8 (87). Ovdje su obrađeni svi spomenici koje je Ali-paša u Mostaru sagradio.

13) Dr. Hajrudin Ćurić, Stolačke džamije, Oslobođenje, Sarajevo, 1969. broj 7668 od 4.10.1969. godine, str. 5.

14) Vidi bilješku 6.

15) Ovo mi je pričao rahm. Hamza ef. Ćemalović, kadija, umro 1973. godine.

16) Nikola Buconjić, Povijest ustanka u Hercegovini, i boj kod Stoca, Mostar, 1911, str. 168; Arhiva Vakufskog povjerenstva u Mostaru (AVPM) akt br. 514/1898.

17) AVPM, akt broj 206/1886.

18) AVPM, akt broj 208/1896. i 468/1911.

19) A. F. Giljferding, Putovanje po Hercegovini, Bosni i staroj Srbiji, Sarajevo, 1972., preveo Branko Čulić, str. 59.

20) Ivan Frano Jukić, Putopis i istorijsko-etnografski radovi, Sarajevo, 1953., str. 50.

21) Nešto podataka o Ali-pašinim zadužbinama na Buni prikupio sam od rahm. Hamze Ćemalovića, koje je on čuvao od oca Hasanage, i Smaila Hadžića koji sada živi na Buni.

22) AVPM, akt broj 78/1888.

23) AVPM, akt broj 462/1910.

24) Džemal Čelić i Mehmed Mujezinović, Stari mostovi u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, str. 212-214.

25) Alija Nametak, Karadžozbeg i njegovo doba, Novi Behar, VII (1933.-34.), Sarajevo, 1933., broj 3-4, str. 40.

26) H. Kreševljaković, n.d. str. 75.

27) Jevto Dedijer, Hercegovina, Beograd, 1909., str. 250. i 251.

GNOJNICE I DRAČEVICE

Gnojnice i Dračevice su dva susjedna sela koja leže na krajnjoj istočnoj periferiji mostarskog Bišća polja. Locirani su na širokom i izduženom prostoru u podnožju planinskog masiva Veleža i stotinjak metara lijevo od ceste Mostar-Nevesinje. Gnojnice su udaljene od Mostara 6, a Dračevice 8 kilometara.

Sve do polovine prošlog stoljeća ova dva mjesta su se nalazila u sastavu blagajskog kadiluka. Kad je Omer-paša Latas ukinuo ovaj kadiluk 1851. godine, Gnojnice i Dračevice su pripojeni mostarskom kadiluku u čijem su sastavu ostali sve do konca turske vladavine 1878. godine. Danas se ova dva mjesta nalaze u sastavu mostarske opštine.

GNOJNICE

Ovo je selo razbijenog tipa i veoma je staro. Ovdje postoje tri vrela: Šijakuša, Vrba i Vučibulj, koji su omogućili i, sigurno, bili glavni razlog da se na području današnjih Gnojnica veoma rano formirano ljudsko naselje. Ovo mišljenje potvrđuju i iskopine koje su nađene na području Gnojnica i Bišća polja.[1)]

Nas ovaj put zanimaju samo islamski spomenici Gnojnica o kojima ćemo ovdje posebno i ukratko govoriti.

U Gnojnicama se od islamskih spomenika danas nalazi samo džamija i harem Vrba sa nekoliko starih nišana. Džamija je sagrađena na sredini sela i nedaleko od vrela Vrbe. To je mala građevina građena od lomljenog kamena, bez munare i bez ikakvih arhitektonskih vrijednosti. Uz nju je prizidana jedna prostorija koja služi za mekteb. Ne zna se kada je ova džamija sagrađena, a ni čija je zadužbina.

Prilikom jednog spora koji je polovinom ševala 1095. (1684.) godine vodio mostarski kadija, na sudu su kao svjedoci bili prisutni slijedeći: Ibrahim hodža, imam, Mustafa, sin Mehmedov i Redžep, sin Mehmedov, svi iz Gnojnica.[2)] Na temelju ovog podatka može se, kao sigurno, utvrditi da je džamija u Gnojnicama sagrađena prije 1684. godine. Od svoje izgradnje do danas ona je više puta popravljana i doziđivana. Upisana je

u gr. ul.k.o. Gnojnice broj 334, kat, čest. 204 i zaprema s dvorištem površinu od 150 m^2.

Od austro-ugarske okupacije 1878. godine do danas imamsko-mualimsku dužnost u ovom mjestu vršili su: Ali ef. Bubić, Ibrahim ef. Džudža, Hafiz Salih ef. Leho, Hafiz Muhamed ef. Spužić, Mustafa ef. Seferović, Nezir ef. Ganibegović, Ahmed ef. i Salih ef. Smajkić i Mustafa ef. Zlomušica.[3] Džematlije su 1986. godine podigli uz ovu džamiju betonsku munaru visoku 18 metara. Danas imamsku dužnost u njoj vrši Halil ef. Čolakhodžić.

Na temelju podataka koje nam pružaju sidžili (protokoli) blagajskog i mostarskog kadije, može se utvrditi da su u Gnojnicama živjele slijedeće muslimanske porodice: Alihodžići (Husein baša 1767.), Bojčići (Mustafa 1767.), Brkani (Mehmed 1791.), Brkanovići (Mehmed 1812.), Ćosići (Osman i Šaban 1775.), Džudže (hadži Ahmed 1766.), Eminići (Ramadan 1777.), Golići (Osman ef. 1777.), Goste (Osman 1767.), Hadžiselimovići (Abdulaziz, sin Mehmed-agin 1766.), Halilovići (Mumin 1790.), Heke (Omer 1791.), Isići (Timur 1812.), Juklići (Abdulmumin 1812.), Karandaševići (Merdan 1812.), Kolakovići (Šaban, sin Alin 1777.), Krini (Salih 1770.), Obradi (Bajram 1790.), Obradovići (Mustafa 1812.), Puce (Mehmed 1812.), Selimići (Hasan 1767.), Šijaci (Mustafa 1775.),[4] Šiše (Ibrahim baša 1775.), Šiširaci (Ali baša 1822.), Škore (Bajram 1812.), Trnovci (Osman 1777.), Uskradi (Ahmed 1812.), Veže (Bajram 1732.) i Vežići (Mustafa 1812.) godine.[5]

Pored spomenutih ovdje su ranije živjele (a neke i danas žive) ili imale svoja imanja još i slijedeće muslimanske porodice: Alajbegovići, Čelebići, Dande, Koluderi, Krese, Raljevići, Ramići, Ševe i Vučjakovići. Krese su ovdje doselile iz Bileće, a sve ostale iz Mostara.

Najstarijom gnojničkom porodicom računaju se Golići koji i danas ovdje stanuju i imaju svoje posjede i kulu na dva sprata. Priča se da je neki njihov predak doselio iz Ugarske kada su je Turci napustili, i pošto je došao bez igdje ičega (go) prozvan je Golić. Dalje se priča da je neki Golić činio nasilja kiridžijama (koji su na konjima pregonili robu iz Dubrovnika u Sarajevo. On ih je dočekivao u Bišću polju i prisiljavao da otovare robu i da mu na konjima pregone pržinu iz Neretve za gradnju kule u Gnojnicama. Iako je on kiridžijama sav rad pošteno platio ipak je, kako se priča, bio od strane ovovremenih turskih vlasti osuđen na smrt i obješen u Travniku. Tada su Golićima oduzeti vinogradi Čelogornice i dati u vlasništvo Mehmed-begovom vakufu u Sarajevu.[6]

Ovaj Mehmed-beg, sin Isa-begov bio je dva puta hercegovački krajišnik i to: 1506. do 1509. i 1513. do 1515. godine. On je bio bogat čovjek koji

se obogatio nasljedstvom i prihodima od službe i trgovine. U Gnojnicama je imao čifluk koji je zavještao za potrebe svoje džamije u Sarajevu koju je sagradio 1520. godine.[7)]

Godine 1819. do 1820. ovu zemlju je držao Abdulah Golić iz Mostara i plaćao mukatu Mehmed-begovom vakufu.[8)]

Neki Husein, mutevelija spomenutog vakufa, primio je 1253. (1837.) godine od nekog Hadžiosmanovića 12 groša od čifluka u Gnojnicama koji su bili vlasništvo spomenutog vakufa.[9)]

Hercegovački mutesarif obavijestio je 21. maja 1294. (1877.) godine Bosanski vilajet da se u Gnojnicama nalazi 39 parcela zemlje koje su vlasništvo vakufa Mehmed-begove džamije u Sarajevu. Iz istog izvora saznajemo da su polovinom džumada I 1192. (1778.) godine sve ove parcele upisane kod centralne uprave za zemljišne knjige (defteri hakanije) u Istambulu na ime Mehmed-begovog vakufa i da je na njih izdana tapija sa carskom tugrom.[10)]

Goste su također stara porodica za koje se priča da su bili dvorjanici Hercega Stjepana Vukčića Kosače. Svoje prezime dobili su po gostima koji su bili viši svećenici bogumilske hijerarhije. Negdje u Gnojnicama nalazila se ranije njihova kula.[11)]

Hadžiselimovići su u Mostaru stanovali a u Gnojnicama su imali svoje imanje i kuću gdje su preko ljeta izlazili. Selim alemdar Hadžiselimović bio je mostarski ajan i veoma istaknuta ličnost političkog života Mostara koncem 18. stoljeća. Između njega i nekog Ćemalovića došlo je jednom na kurban bajram pred džamijom u Gnojnicama do velike svađe. Ćemalović je ajanu prigovorio da je on kriv što mu je oduzet spahiluk, zbog čega ga je ajan udario. Da bi mu se osvetio Ćemalović je nagovorio i potplatio svog slugu koji se s puškom sakrio u šipčine kod ajanove kuće. Kad je ajan kući došao i sjeo kraj prozora, sluga je gađao iz puške. Pogođen, ajan je ustao, a potom se mrtav srušio. Krv je šikljala i poprskala strop sobe na kome su se vidjeli tragovi krvi sve dok strop nije izmijenjen.[12)]

Selim alemdar je sahranjen u haremu Vrba u Gnojnicama gdje se nad njegovim grobom nalaze, i danas, dva velika nišana izrađena od tvrdog kamena. Na uzglavnom nišanu, izgrađenom u formi saruka i sa uklesanom sabljom na unutarnjoj strani, stoji napisano da je on umro kao šehid (martir) 1219. (1805.) godine. Ovaj natpis potvrđuje tačnost gornje predaje jer se svaki bespravno ubijen musliman smatra šehidom.

U haremu Vrba sahranjeni su, pored Selim alemdara, još i slijedeći Hadžiselimovići: Salih-aga, sin Selim alemdarov, umro 1230. (1814.); Mahmud, sin Salihov, umro 1230. (1814.); Mustafa, sin Husein-agin, umro 1231. (1815.); Ali-aga, sin Husein-agin, umro 1234. (1819.); Salih-aga, sin

Avdagin, umro 1296. (1878.); hadži Ibrahim, sin Abdulahov, umro 1313. (1895.); Mustafa, sin hadži Ibrahimov, umro 1338. (1920.); Ćazim, sin Ibrahimov, umro 1344. (1924.) i Abdulah, sin Mustafin, umro 1345. (1925.) godine.

Pored spomenutih u ovom haremu su sahranjeni još slijedeći: Džudže: Mustafa, sin Munla Ahmedov, umro 1230. (1814.) i hadži Selim-aga, sin hadži Ahmed-agin, umro 1318. (1900.); Šiširaci: Ibrahim, sin Hasanov, umro 1230. (1814.); Abdulah, sin Ibrahimov, umro 1230. (1814.); Hasan, sin Ibrahimov, umro 1230. (1814.) i Fatima Ševa, kćerka Salih-agina, umrla 1230. (1814.) godine.[13]

U ostalim gnojničkim haremima, kojih je bilo ukupno 12, (Bregovi, Ćukuša, Pirovina, Šijakovina, Tarhanovina i Vrba, a ostali se vode pod nazivom "Harem"), davno su uništeni svi stari nišani s natpisima. Po podacima iz gruntovnice oni su zapremali površinu od 20 980 m^2.[14]

DRAČEVICE

Dračevice su selo razbijenog tipa i o njegovom postanku se malo zna. Jevto Dedijer je pribilježio predanje da je ovo selo bilo čifluk mostarske porodice Hadžiselimovića, i da su oni polovinom prošlog stoljeća naselili sve porodice koje danas ovdje žive.[15] Ovo je netačno jer se na temelju pisanih izvora može utvrditi da su Dračevice mnogo ranije naseljene.

Od islamskih spomenika ovdje se ranije nalazila samo džamija bez munare koja je bila sagrađena neposredno više Džihine čatrnje, negdje na sredini sela. Vide joj se i danas temelji koji su u trnje i šipčine zarasli.

Ne zna se ko je i kada sagradio ovu džamiju kao ni kada je ona prestala raditi niti kad je srušena. Po ostacima omeđina može se zaključiti da je bila građena od lomljenog kamena i da je bila dosta prostrana. Mještani i danas poštuju ovo mjesto i ne dozvoljavaju nikom da ovdje išta gradi ili sadi. Upisana je u gl.ul.k.o. Blagaj broj 208, kat. čest. 519/1 i zaprema površinu od 60 m^2.

Ispred omeđina džamije nalazi se Džihina čatrnja. To je zapravo kaptažni rezervoar sagrađen nad živim vrelom koje nikad ne presušuje. Neki predak porodice Džiha sagradio je nad ovim vrelom veliki rezervoar od tesanog kamena i s donje strane kameno korito iz kojeg se stoka napaja. Vrelo je tada, možda, izgubilo svoje pravo ime, a izgradnjom ovog rezervoara zove se Džihina čatrnja.

Na temelju podataka koje nam pružaju sidžili blagajskog i mostarskog kadije, može se utvrditi da su u Dračevicama od polovine 18. stoljeća

živjele slijedeće muslimanske porodice: Bukvići (Salih, 1770.); Čelebići (Ahmed, 1796.); Dande (Ahmed, 1786.); Dračevci (Ali-beg, 1786.); Dubravčići (Hasan, 1767.); Džihe (Ahmed spahija 1770.); Eminići (Bećir, 1792.); Jazvini (Ismail, 1779.); Kebe (Hasan, 1790.); Kozlati (Mustafa, 1796.); Lulići (Ferhat, 1800.); Muftići (Omer, 1812.); Omerhodžići (Ahmed, 1781.); Salčini (Omer, 1850.) i Šabanci (Ismail, 1781.) godine.[16] U Dračevicama se nalaze lokaliteti Krpovina i Makeljevina na temelju čega se može zaključiti da su i ove dvije porodice (Krpa i Makeljići) ranije u Dračevicama živjele ili su ovdje imale svoje posjede.

Najstarijom porodicom Dračevica smatraju se Džihe koji ovdje i danas žive i imaju velike posjede (lokalitet Džihina prodol) i kuće. Više članova ove porodice (Ahmed, Hasan, Bećir) spominju se kao spahije i mustahfizi blagajske tvrđave. Bećir spahija Džiho postavljen je 1790. godine za mustahfiza blagajske tvrđave pa je zato bio oslobođen plaćanja svih teških nameta (tekalifi šakka).[17]

U Dračevicama se nalaze tri stara harema: Rudine, Jekovac i Harem, koji zapremaju površinu od ukupno 14 dunuma. U njima nema nišana sa starim natpisima.

Husein Danda, sin Mustafin, a ovaj sin hadži Alijin iz Mostara imao je u Dračevicama, opština Mostar, kulu od dva sprata koja je sada vlasništvo Muftića. On je 1285. (1868.) godine imao ovdje i timar (leno) od 2 800 akči.

Mustafa Faladžić iz Mostara imao je 1290. (1873.) godine čardak u Dračevicama.[18]

1) V. Radimski, Bišće polje kod Mostara, Glasnik Zemaljskog muzeja, III, Sarajevo, 1891. godine, str. 161-169.

2) Sidžil mostarskog kadije broj 2, list 27 b, Original u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

3) Mostarski muftija hadži Mustafa-Sidki ef. Sarajlić (umro 1847. godine) imao je u Gnojnicama kuću i imanje gdje je preko ljeta izlazio. Priča se da je on u "mabejnu" (prolazna prostorija /predvorje/ u starim muslimanskim kućama) držao predavanja na koje su dolazili ne samo mještani nego i muslimani iz obližnjih sela.

4) Priča se da je Mustafa Šijak, popularno poznat pod imenom Dedo Šijak, sagradio kaptažni rezervoar nad jednim vrelom više Vrbe i postavio česmu i kameno korito. Vrelo i danas služi svojoj svrsi i narod ga zove Šijakuša. Dalje se priča da je Dedo Šijak živio prije oko 200 godina i, možda, je identičan s onim Mustafom Šijakom koji se spominje u sidžilu blagajskog kadije iz 1775. godine. Gnojničani i danas pokazuju na jedan stari grob u haremu više Vrbe u kome je, kažu, sahranjen Dedo Šijak, ali na nišanu nema nikakvog natpisa.

5) Sidžili blagajskog kadije (SBK): broj 55, list 4a; broj 56, listovi 15 a i 23 b; broj 57, listovi 14 b 18b i 38 b; broj 58, listovi 2 a, 18 b, 70 a, 72 b i 86 b; broj 59, list 1 a; broj 60, listovi 15 a i 23 a; broj 288, listovi 15 a, 26 b, 46 b, 52 b, 60 a i 72 a; broj 297, list 30 a i broj 1025, list 57 a. Sidžili broj 55, 56, 57, 58, 59 i 60 nalaze se u Orijentalnom institutu u Sarajevu, broj 288 i 297 u Arhivu Hercegovine, a broj 1025 u Provincijalatu hercegovačkih franjevaca.

6) Jevto Dedijer, Hercegovina, Beograd, 1909. godine, str. 245. Drugo predanje kaže da je neki Golić uvakufio Čelogornice bez carskog odobrenja (fermana) i da je ovo zemljište izdavano svake godine pod zakup (Arhiva Vakufskog povjerenstva u Mostaru (AVPM), akt broj 136/1887.).

7) Dr Ćiro Truhelka, Tursko-slovjenski spomenici dubrovačke arhive, Sarajevo, 1911. godine, str. 223; Vladislav Skarić, Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije, Sarajevo, 1937. godine, str. 48.

8) Acta turcarum Provincijalata hercegovačkih franjevaca AT IV/652.

9) Isto, AT XII/564.

10) Acta turcarum Arhiva Hercegovine XIX/949.

11) Jevto Dedijer, n.d.str. 245.

12) Po pričanju Ibrahima Hadžiselimovića, umro 1966. godine. Opširnije o borbi za lokalnu vlast u Mostaru vidi: Muhamed Hadžijahić, Die Kämpfe der Ajane in Mostar bis zum Jahre 1833. Südost forschungen, band XXVIII, München, 1969. godine, str. 127 i dalje.

13) Od 1813. do 1818. godine u Mostaru i njegovoj okolini harala je velika epidemija kuge. Priča se da je u porodici Džudža u Gnojnicama kuga sve pomorila osim jednog jednogodišnjeg muškog djeteta kome je bilo ime Selim. Od ovog Selima koji je umro 1900. godine i sahranjen u haremu Vrba, vuku svoje porijeklo sve Džudže koji danas žive u više mjesta Bosne i Hercegovine.

14) AVPM, akt i broj 19/1892. i 102/1918.

15) Jevto Dedijer, n.d.str. 246.

16) SBK, broj 55, listovi 3 a i 9 a; broj 56, list 12 a; broj 57, listovi 4 b i 29 b; broj 58, list 72 a, broj 59, list 25 b; broj 60, list 15 a; broj 288, listovi 26 b, 39 a, 58 a, 60 a i 64 b; broj 297, list 31 a.

17) SBK, broj 57, list 29 b.

18) Sidžil mostarskog kadije (SMK) V-58, list 162 i list 173.

KOSOR

Selo Kosor nalazi se na polovini puta Blagaj-Buna, smješteno nedaleko od desne obale rijeke Bune u plodnom kraju. U sidžilima blagajskog šerijatskog suda od 1697. do 1802. godine ovo se mjesto stalno spominje kao mahala Blagaja, iako je od njega udaljeno oko 2,5 km. Iz istih izvora saznajemo da su ovdje živjele slijedeće muslimanske porodice: Badžaci, Balalići, Balavci, Guje, Jazvini, Krane, Kukuruzovići, Kuke, Milišići, Puzići, Salčini i Šemići.[1)]

U ovom mjestu, tik uz desnu obalu Bune, nalaze se ruševine male džamije koja je bila građena od lomljenog kamena i prekrivena pločom. Imala je malu munaricu od kamena. Krov džamije se srušio oko 1932. godine, a poslije 1946. srušena joj je i munara. Upisana je u zem. knjiž. ulošku k.o. broj 168 k. č. 1812 i zaprema s haremom, pored kojeg se nalazi, površinu od 60 m^2.

Ne zna se tačno ko je osnivač ove džamije ni kada je sagrađena. Prema predanju nju je podigao neki predak porodice Puzića što je veoma vjerovatno. Iz izvora saznajemo da je ova, danas mostarska porodica, ranije živjela u Kosoru i da je u ovom mjestu i okolnim selima imala ogromne posjede. Najstariji nama poznati član ove porodice je Hasanbeg Puzi (Puzić) koji se spominje u Kosoru 1697. godine.[2)]

Ova je džamija sagrađena prije 1731. godine što saznajemo iz jedne bilješke o ćefillemi (jamčenju) stanovnika mahale Kosor. U toj bilješci datiranoj sa 1144. (1731.) godinom navodi se da Hasan ef., imam mahale Kosor, jamči za sve stanovnike ove mahale.[3)] 1802. godine imam mahale Kosor bio je Mula Ferhat, sin Ramadanov koji je potpisan kao svjedok na jednom kupoprodajnom ugovoru.[4)]

U Kosoru se spominje i jedna vakufska kuća u kojoj je 1773. godine stanovao Hasan Guja.[5)] Ne zna se tačno kojem je vakufu pripadala jer to u dokumentu nije navedeno. Bila je vezana za džamiju u Kosoru i po svoj prilici, je legat Puzića.

Uz džamiju se nalazi mali harem u kome je ranije bilo više bašluka s natpisima. Do naših dana se održao samo jedan koji označava grob Osmana Puzića koji je umro 1231. (1815.) godine.

Kosor je poznat još i po tome što se u njemu nalazio jedan veliki most od kamena na sedam lukova, poznat pod imenom "Kosorska ćuprija".

Zadužbina je nekog Danijal-paše koji je u Kosoru imao i svoj čifluk.[6] Ko je bio ovaj Danijal-paša ne zna se. Njegovi potomci živjeli su u Mostaru u drugoj polovini 17. stoljeća. Ahmed Danijal pašazade (Danijalpašić), sin Mehmedov potpisan je kao svjedok na jednom hudžetu mostarskog kadije iz 1680. godine.[7] Nijemci su srušili Kosorsku ćurpiju 1945. godine i od nje se danas vide samo dijelovi noga.

---

1) Jevto Dedijer: Hercegovina, str. 248, Fragmenti sidžila blagajskog šerijatskog suda 1697. do 1802. godine Br. Oz-6/288 i OZ-6/297, (u Arhivu Hercegovine).

2) Blag. sidžil OZ-6/288, list 9/a

3) Blag. sidžil AT XXI/1025, list 36/b u Provincijalatu hercegovačkih franjevaca.

4) Dokumenat OZ-7/340 u Arhivu Hercegovine.

5) Dokumenat OZ-3/121 u Arhivu Hercegovine.

6) Evlija Čelebija: Putopis II, preveo Hazim Šabanović, str. 232.

7) Dokumenat AT V/236 u Provincijalatu hercegovačkih franjevaca.

Kameni most na potoku Posrtu

Potok Posrt izvire ispod humka zvanog Križ, nedaleko od sela Dračevice, oko 1 km sjeverno od Blagaja. U vrijeme sušnih dana Posrt potpuno presuši, dok je u kišnim godišnjim dobima prava rijeka pa se ni kod izvora ne može pregaziti. Svoj naziv je dobila po tome što kad teče mnogo krivuda i posrće desno i lijevo. Tok mu je dug oko 1,5 km i ulijeva se niže Blagaja u Bunu kao njena desna pritoka.

Negdje na prvoj trećini toka ovog potoka nalazio se sve do 1944. godine most sa dva mala kamena luka dug oko 6, a širok oko 2 metra sa korkalucima. Ne zna se kada je sagrađen, a ni ko ga je sagradio. Služio je svojoj svrsi sve do 1904. godine kada je probijena cesta između Mostara i Blagaja i kada je, desetak metara nizvodno od njega, sagrađen željezni most preko kojeg se i danas odvija cjelokupan promet.

Kameni most na Posrtu, koji je već bio dotrajao, srušili su okolni stanovnici 1944. godine i kamen upotrebili za gradnju kuća. Vide mu se još samo dijelovi bočnih noga.

VRANJEVIĆI

Selo Vranjevići smješteno je na brdovitom terenu, oko 3 km jugoistočno od Blagaja. Dijeli se na Donje i Gornje Vranjeviće, a tu podjelu nalazimo i u turskim izvorima (Vranević zir i Vranević bala). Od osnutka blagajskog kadiluka 1469. pa sve do njegovog ukidanja 1851. godine selo se, u administrativno-sudskim nalazilo u sastavu ovog kadiluka. Danas se ono nalazi u sastavu mostarske opštine.

Iz sidžila blagajskog šerijatskog suda i drugih dokumenata saznajemo da su ovdje živjele, ili danas žive, slijedeće muslimanske porodice: Babovići, Bašići, Bojčići, Budimlije, Cerovine, Čolići, Čomori, Ćupine, Gološi, Kukrice, Lulići, Marići, Mičijevići, Mustafići, Obadi, Obradovići, Odričevići, Oručevići, Pjane, Smajići, Smarlame (Ismarlame), Šafre, Vološderi, Zarifovići, Žabice, Žarke i Žetice.[1)]

U Donjim Vranjevićima, na mjestu Guvnine, vide se i danas ostaci temelja džamije i mekteba, ali se ne zna kada su građeni.[2)] Sudeći po tim ostacima može se zaključiti da je ova džamija bila malehna i da je bila građena od lomljenog kamena vezanog krečom. Lokalitet je upisan u zem. knjiž. ul.k.o. Vranjevići pod brojem 145 k.č. 139/2 i zaprema s haremom niže njega 350 m^2. Omeđine džamije nalaze se danas u posjedu Bašića i svijet ih zove "Džamijetina".

Ovu džamiju i mekteb uz nju sagradio je, prema predanju, neki Odričević koji je bio rodom iz Dabrice. Priča se da je legator za njihovo uzdržavanje zaviještao jedan vinograd i nešto zemlje u Vranjevićima. On i žena mu pokopani su u haremu Odričevac koji se nalazi niže omeđina džamije, a kojeg je zaviještao za potrebe svojih zadužbina. Nad njegovim grobom sagrađen je sarkograf od kamena u koga su usađena dva nišana bez natpisa.

Ibrahim, sin Mehmedov, mujezin iz sela Vranjevića, vjenčao se 1730. godine s Hatidžom, kćeri Ishakovom iz Blagaja.[3)] Na temelju ovog može se zaključiti da je spomenuta džamija sagrađena prije 1730. godine. Ne zna se kad je srušena jer to nisu pamtili ni djedovi danas najstarijih ljudi iz Vranjevića.

Lokaliteti Mujezinovo Guvno i Mujezinova ulica, koji se nalaze nedaleko od omeđina stare džamije, dobili su svoje nazive po naprijed

spomenutom mujezinu ili nekom drugom mujezinu ove džamije. U Donjim Vranjevićima je radio mekteb, u čardaku hadži Đulbega Ćehajića Velagića u kome je mualimsku dužnost vršio 1886. Mehmed ef. Obradović, a 1911. godine Abdi hodža Mrmo. Ovdje je vrijedno spomenuti da se u ovom mjestu nalazi pet harema: Bare, Ograjani, Hatičin Do, Grbjelica i Čehovina, koji zapremaju 5 dunuma i 85 m^2 površine.[4] U njima je sačuvano nekoliko starih nišana bez natpisa koji su u trnje zarasli.

U haremu niže džamije nalaze se još usprav bašluci slijedećih: Hasana Čolića, sina Karina, umro 1268. (1852./53.), Salih Ćupine, sina Redžepova, umro 1289. (1872./73.), Hatidže Bojčić, kćeri Rizvanove, umrla 1298. (1880./81.) i Hasana alemdara Bašića, sina Alijina, umro 1309. (1891./92.) godine.

---

1) Fragmenti sidžila blagajskog šerijatskog suda 1697.do 1892. godine, OZ 6/297 u Arhivu Hercegovine, Fragmenti sidžila blagajskog šerijatskog suda 1728. do 1832. godine AT XXI/1025 u Provincijalatu hercegovačkih franjevaca, Jevto Dedijer: Hercegovina, str. 254.

2) Arhiva Vakufskog povjerenstva u Mostaru akt broj 317/1914. u Arhivu Hercegovine.

3) Blag. sidžil AT XXI/1025, list 64/b.

4) Arhiva Vakufskog povjerenstva u Mostaru akt broj 232 do 327/1914. god.

II

BIJELO POLJE

Bijelo Polje se prostire sjeverno od Mostara, a zaprema oko 30 km^2 površine. Oivčeno je ograncima Raške Gore, Prenja, Porima, Veleža, i rijekom Neretvom. Na ovom području su se tokom prošlih vjekova formirala sljedeća sela: Ravni, Podgorani, Prigrađani, Humilišani, Željuša, Kuti-Livač, Potoci, Vrapčići.[1]. Preko Bijelog Polja vodio je u srednjem vijeku i za turske uprave trgovački drum kojim se sve do 1866. godine prevozila karavanima roba i vršio promet putnika od Mostara do Sarajeva, odnosno od juga prema sjeveru i obratno. Na taj stari turski drum (džadu) podsjećaju nas i danas nazivi toponima: "oranica kod džade," "oranica niže džade" i "harem kod džade", parcele se nalaze na području Potoka i Humilišana kuda je u tursko doba taj drum prolazio. Na ovom drumu koji je dalje išao preko Porima i Boraka vide se i danas tragovi stare kaldrme.[2] Džematu Bijelo Polje pripadaju još sela Jasenjani i Donje i Gornje Zijemlje sa zaseocima: Dnopolje, Gladno Polje, Hansko Polje, Jankovina, Kušići, Miljanovići, Padežine, Rančići i Šarica.

Turci su zauzeli Blagaj 1466. godine pa su, sigurno, Mostar i okolina pali u njihove ruke naredne ili najkasnije 1468. godine. Čitav ovaj dio Hercegovine zauzele su čete bosanskog sandžakbega Ishak-bega Ishakovića.[3] Kad je počela i kako je tekla islamizacija na području Bijelog Polja, pozitivno se ništa ne zna. Prije 1570. godine sagrađen je u Potocima mesdžid koji se ubraja među nekoliko najstarijih islamskih ustanova u Hercegovini. Ova činjenica jasno govori da je u Bijelom Polju polovinom 16. stoljeća živjela neka muslimanska zajednica koja je bila sastavljena od doseljenih osvajača-janjičara i spahija te starosjedilaca-bogumila koji su, nakon osvojenja ovog kraja od strane Turaka prešli na Islam. Tada je ovdje, sigurno, počela izgradnja prvih islamskih spomenika.

POTOCI

Potoci su bili i do danas ostali centralno i najveće selo u Bijelom Polju. Od Mostara su udaljeni 12 km i smješteni oko jedan kilometar desno od magistrale Mostar-Sarajevo. Svoje ime dobili su po potoku koji izvire u brdu više sela, protiče kroz ovo mjesto i ulijeva se oko jedan i po kilometar niže u Neretvu kao njen lijevi pritok. Ovdje su u 18. i 19. stoljeću živjeli i posjede imali: Ibrahim, sin Salihov 1731., Ramadan, sin

Osmanov, Selim, sin Osmanov, Omer baša, sin Alijin, Ismail, sin Ibrahimov, Emina, kći Alijina i Aiša, kići Ibrahimova 1765. i Salih Omanović 1850. godine.[4]

U Potocima je u drugoj polovini 15. stoljeća rođen zaim hadži Muhamed-beg, sin Ebu Seadetov koji je bio najveći legator Mostara i cijele Hercegovine. U Mostaru je poznat pod imenom Karađoz-beg a taj nadimak je, kako predanje kazuje, dobio zbog svoje naočitosti (karađoz na turskom jeziku znači: crnook). Iz njegove vakufname saznajemo da je imao tri sina: Muhameda, hadži Jusufa i Sulejmana, a iz natpisa na njegovoj džamiji u Mostaru razumije se da je bio brat nekog vezira. On je zaista bio brat velikog vezira Rustem-paše i hercegovačkog namjesnika Sinan-paše koji je upravljao Hercegovinom od augusta 1547. do juna 1549. godine.[5] Karađoz-beg je imao ljetnikovac i imanje u Potocima gdje je preko ljeta boravio, a zimi je živio u Mostaru. On je sagradio veliki broj zadužbina i koristonosnih objekata u Mostaru, Blagaju, na Buni, Ličtici, Potocima, Konjicu i Čičevu (općina Konjic). Bio je nadglednik (nazir) kod izgradnje Starog mosta u Mostaru koji je dovršen 1566. godine. Umro je u Mostaru oko 1564. godine gdje je, sigurno, u groblju pokraj svoje džamije i sahranjen.[6] Dva nišana bez natpisa i dekoracija koji se nalaze pred zidom od mihraba, označavaju, možda, njegov grob.

To je sve što se pouzdano zna o njegovom životu i radu. Najbliža istini je pretpostavka da je jedan od spomenute trojice braće, po svoj prilici Rustem, odveden kao adžami oglan u Istambul, tamo odgojen na carskom dvoru i preveden na Islam. Kad je postao veliki vezir i obogatio se on je onda pomogao i drugoj dvojici da dođu do visokog položaja u onovremenoj turskoj upravi. U prilog ovakvoj tvrdnji ide predanje koje je pribilježeno u našoj literaturi i koje se, čak do danas, u ovom kraju sačuvalo.[7]

Karađoz-beg je sagradio prije 1570. godine mesdžid i mekteb u svom rodnom mjestu Potocima. Svojom vakufnamom od prve dekade ramazana 977. (7. do 16. februara 1570.) odredio je, između ostalog, da se u mesdžid i mekteb postave slijedeći službenici:

- imam; 2 dirhema plaće dnevno
- hatib; 1 dirhem plaće dnevno
- mujezin; 2,5 dirhema plaće dnevno
- mualim; 2 dirhema plaće dnevno
- pomoćnik mualima; 1 dirhem plaće dnevno,
- kajjim; 1 dirhem plaće dnevno. Dalje je odredio da se troši pola dirhema dnevno za svijeće i prostirku i da se mesdžid i mekteb opravljaju

iz sredstava njegovog vakuga.[8)]

Ovaj mesdžid je u prošlosti više puta opravljen. Godine 1897. krov mu je počeo prokišnjavati pa ga je, na traženje džematlija, vakufsko povjerenstvo u Mostaru opravilo.[9)] Neke opravke na njemu vršene su 1900. i 1903. godine kada je utrošeno 400 kruna.[10)] Na opravku mesdžida vakuf je 1931. godine utrošio 2500 dinara i tada je srušena mala drvena munara koja se uza nj nalazila i sagrađena nova od istog materijala i u istim dimenzijama.[11)] U augustu 1961. godine demontirana je munara hadži Jahja Masine (Tere) džamije na Carini u Mostaru, prenesena u Potoke i ozidana uz Karađoz-begov mesdžid na mjestu gdje se do tada nalazila drvena munara. Raznim adaptacijama koje su na njemu više puta vršene od starog mesdžida je ostao samo zid od mihraba i dijelovi zidova sa strana dok je sve ostalo porušeno i mesdžid sprijeda proširen. Ovdje treba posebno istaknuti da joj je strop izgrađen u imitaciji kupole i obložen divnim drvenim rezbarijama. U skoro nanovo sagrađenoj džamiji nalazi se, pored prostorije za klanjanje, još i sala na spratu za održavanje vjerske obuke, abdesthana i gusulhana. Svečano otvorenje ove džamije sa oko 23 metra visokom kamenom munarom obavljeno je 26. augusta 1962. godine.[12)] Gravitiraju joj sva sela džemata Bijelo Polje jer je ona danas jedina džamija na ovom području u kojoj se klanjaju džume i bajrami. Upisana je u gr.ul.k.o. Potoci br.187, kat. čest. 455 i zapremina 110 m^2 površine. Riješenjem Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Mostaru Up. I br. 6/3 od 27. oktobra 1969. godine ova džamija i kompleks oko nje stavljeni su pod zaštitu države kao spomenik kulture.[13)] Na području džemata Bijelo polje živjelo je oko 1985. godine 795 muslimanskih porodica.

Karađoz-begov mekteb nalazio se je desetak metara niže džamije i sastojao se od dvije prostorije. Srušen je koncem prošlog stoljeća i na ime istog vakufa sagrađen je 1898. godine u susjednom selu Lišanima novi mekteb.

Poznati su sljedeći imami i mualimi koji su djelovali u Potocima: Omer ef. od 1759. do 1769. godine.[14)] Kod njeg su se 1759. godine nalazile na čitanju tri knjige koje su bile vlasništvo biblioteke Babusseade Ahmed-age u Mostaru.[15)] U Potocima je 1766. godine živio neki Abdulah ef. ali u izvoru ne piše kakvu je on funkciju tada ovdje vršio.[16)] Muharem ef. Momić vršio je navedene dužnosti do smrti 1888. godine, a poslije njega sin mu Ahmed ef. Jusuf Momić bio je u to doba mujezin ove džamije.[17)] Mehmed ef. Ćatić bio je imam i mualim oko 1898., Muhamed ef. Kopčić oko 1910. i Hasan ef. Bašić oko 1920. godine.[18)] Od 1921. do 1964. godine ove dužnosti je vršio Derviš ef. Hodžić, a od tada Junuz ef. Šoljić i Ćamil ef. Alić.

Za izdržavanje svojih zadužbina Karađoz-beg je ostavio velika nepokretna imanja u Mostaru, Blatu, na Buni i 300 000 osmanlijskih dirhema u gotovom. U Potocima je sagradio jedan han (ribat) koji je bio situiran nedaleko od bivšeg malog kamenog mosta, s lijeve strane potoka.[19] Srušen je prije 1880. godine i vidi mu se još dio od jednog zida. Njegovo zemljište upisano je u gruntovnim knjigama pod nazivom "Hanište". Uz ovaj han postojalo je groblje veličine 1700 m^2 koje je nosilo naziv "Harem uz haninu". Uzurpirao ga je 1910. godine Stjepan Trišić iz Potoka i u njemu sve nišane uništio. U Potocima se je nalazilo i groblje "Lisica" koje je zapremalo 1000m^2. Polovinu ovog harema uzurpirali su katolici s čijim je grobljem graničio, drugu polovinu je uništio put koji je ovuda proveden. Ovdje je postojalo i groblje Velika njiva koje je zapremalo 1000 m^2 i u kome se prestalo sahranjivati oko 1903. godine. Uzurpirali su ga Kazazići uz čiju se zemlju nalazio i tada su svi nišani u njemu uništeni.[20] Harem uz Haninu bio je vlasništvo Karađoz-begovog vakufa, a čije su vlasništvo bili druga dva nismo mogli utvrditi.

Uz Karađoz-begovu džamiju nalazi se harem u kome su svi stari nišani uništeni. Ovdje smo 1962. godine našli samo jedan uzglavni nišan s turbanom na kome je bila uklesana 1227. (1812.) godina i koji je, možda, označavao grob nekog imama džamije u Potocima. Tada smo ovdje evidentirali još dva natpisa: Nefe Nezirović, kćeri Mehmedove, umrla 1301. (1883.) i Fatime Zalihić, kćeri Mustafine, umrla 1307. (1889/90.) godine. Ovo je danas jedini harem u Potocima u kome se prestalo sahranjivati prije desetak godina.

Pretpostavlja se da je Karađoz-beg u 16. stoljeću sagradio u Potocima mali kameni most sa jednim lukom.[21] Po svom vanjskom izgledu on je bio sličan Starom mostu u Mostaru i, možda, su oba u isto vrijeme sagrađeni. Ovo je bio stari most u minijaturi. Upisan je u gruntovnim knjigama pod nazivom "put mala ćuprija", a jedna njiva kod njega "oranica kod ćuprije". Oko 1970. godine neki mještani su, bez odobrenja nadležnih organa za zaštitu spomenika kulture, srušili gornji dio mosta i proširili i poravnali kolovoz. To su, pričaju, učinili samo zato da bi preko njega mogli kolima prelaziti. Na sličan način i bez ikakvih stvarnih i općih potreba nestalo je kod nas više vrijednih spomenika kulture. Najgore je ovdje što niko ova lica ne poziva na odgovornost i što neki naši spomenici nisu stvarno nego samo formalno zaštićeni.

Ovdje donosimo dio toponima sa područja k.o. Potoci koji označavaju imena raznih njiva, oranica, vinograda, voćnjaka, livada, pašnjaka, šuma i šikara: Alevkuša, Batal, Begića vinograd, Begovača, Begov dol, Begtaruša, Bostanluk, Čolakuša, Dadićuša, Handžarov čair, Hanina, hendečevina, vrt kod Ibrine kuće, Kadribegovina, Kajtazovac, Konačine, Mejdan,

Šehinovac, Mali Ševinovac, Veliki Ševinovac, Žuljevina i kmetovsko selište Zalihići. Zanimljiv je naziv toponima Konačine koji se nalazi neposredno uz Haninu. Stariji ljudi i danas znaju pričati da je na ovom mjestu bio Karađoz-begov karavansaraj u kome je svaki putnik mogao s konjem besplatno tri dana i tri noći boraviti. Nema mu spomena u Karađoz-begovoj vakufnami što znači da je on sagrađen iz sredstava ovog vakufa poslije 1570. godine. Iz gruntovnih knjiga saznajemo još da su na području k.o. Potoci imali posjede i vakufi iz Mostara" Ćejvan ćehajin, Nesuh-age Vučjakovića i Koski Mehmed-pašin. Neke nazive toponima navešćemo i za druga sela kada, kasnije, o njima budemo govorili jer nam oni pružaju vrijedne podatke i govore o življenju muslimana na području Bijelog Polja.

HUMILIŠANI

Humi i Lišani su nekad bili dva posebna i susjedna sela koja graniče s Potocima. U raznim popisma naseljenih mjesta upisani su kao jedno selo pod nazivom Humilišani. U Humima su u 18. i 19. stoljeću živjeli i posjede imali: Mustafa, sin Alijin, Omer, sin Osmanov, Mumim, sin Hasanov, Ibrahim, sin Alijin, Razija, kći Alijina, Mustafa-baša, sin Mehmedov, Saima, kći Hasanova Abdulmumin, sin hasanov, Osman, sin Mehmedov, Mustafa sin Hasanov, Selim, sin Osman-bašin, Merjema, kći Ramadanova i Hasan, sin Huseinov 1765. Hasan Pajić 1833., Murat Brekalo i Mehmed i Salih Šahinović 1849. godine.[22] U Lišanima su živjeli: Ahmed, sin Alijin, Ahmed, sin Hasanov, Hasan, sin Memijin i Sakina, kći Omerova 1765. i Halil Nezirović 1848.[23] Starosjediocima se smatraju: Ćurići, Hubane, More, Mujani i Omanovići. More su ovdje doselili iz Župe, a Omanovići na čifluk.[24] Omanovići pričaju da su njihovi preci živjeli u Vrgorcu gdje su imali kulu i posjede. Kada su Mlečani 1690. godine konačno od Turaka Vrgorac osvojili, većina muslimana su izbjegli, a oni koji su ostali bili su pokršteni. Jedan Omanović je doselio u Potoke, ovdje se oženio i stalno nastanio, a drugi su odselili u Cazin gdje i danas žive njihovi potomci, daljnji rođaci Omanovića iz Potoka.

U Lišanima je u prošlom stoljeću a, možda, i od ranije radio sibjan mekteb u privatnoj kući, a izdržavale su ga džematlije i mualima plaćale. Na sjednici Vakufskog povjerenstva u Mostaru održanoj 9. januara 1897. godine zaključeno je da se u Lišanima sagradi novi mekteb jer ovdje, i u okolini, živi veći broj muslimanskih porodica. Tada je srušen stari Karađoz-begov mekteb u Potocima i na ime istog vakifa sagrađen novi u Lišanima. Na njegovu izgradnju utrošeno je 172 forinte, 150 je dalo Vakufsko

povjerenstvu u Mostaru, a 22 Vakufska direkcija u Sarajevu.[25] Mekteb je dovršen 1898. godine i u nj je prve godine upisano 35 a naredne 48-ero djece.[26] Pohađala su ga djeca iz Humilišana, Kuti Livča i Potoka. Na njegovu opravku Vakuf je 1912. godine utrošio 28 kruna.[27] Neke opravke na njemu vršene su i 1929. godine.[28] Na traženje džematlija on je 1921. godine pretvoren u mektebi ibtidaiju i ovo je bila jedina ustanova te vrste na području Bijelog Polja.[29] Poznat je pod imenom Karađoz-begov mekteb i u njemu su mualimsku dužnost, od njegove izgradnje do danas, vršili imami džamije u Potocima, Pred prvi svjetski rat sagrađen je uza nj imamski stan. Pričaju da je novac za njegovu izgradnju dala neka žena iz Mostara.

Pored ovog postoji još mekteb u Humima koji su vlastitim sredstvima podigli mještani oko 1930. godine. Sastoji se od jedne prizemne prostorije dimenzija oko 8 x 4 x 3 metra. Uza nj se nalazi prostrano dvorište i čatrnja u koju je olukom dovedena voda s krova mektebske zgrade. Od 1948. do 1964. godine u mektebu je radila narodna osnovna škola. Kada je 1964. godine škola prešla u novu zgradu mekteb je opravljen i u njemu džematlije danas klanjaju teraviju i drži se vjerska obuka.[30]

Nedaleko od ovog mekteba, s druge strane ceste, postoji stara čatrnja za koju pričaju da ju je sagradila neka žena. Nazivaju je "zajednička" i kažu da svako iz nje može vodu crpiti. Ovo, kao i činjenica da je podignuta uz put koji ovuda prolazi upućuje na mišljenje da je ona zadužbina (hajrat) nekog nepoznatog dobrotvora. Pošto se, opet, nalazi uz zemlju vlasništvo Bešlagića (Bebanića) može se zaključiti da ta žena-dobrotvor potječe iz ove porodice.

Mehmed Ćurić, sin Salihov, uvakufio je u Lišanima oranicu Haljinovac koja zaprema 7950 m^2. Svojom vakufnamom iz 1932. godine odredio je da mu se svake godine prouči hatma za dušu i mevlud, a ostatak prihoda troši za potrebe Karađoz-begovog mekteba u Lišanima.[31] Vakif je umro oko 1935. godine i sahranjen je u haremu kod džamije u Potocima. Imam ove džamije, po odredbi zakladnice, prouči svake godine hatmu za vakifovu dušu i pokloni je uz ramazan u džamiji.

U Humilišanima se nalaze slijedeći haremi: harem kod džade, harem kod čatrnje, harem kod puta, harem na Rujištu, harem Đelilovina (Vinište), harem kod Vejzovića hana (zovu ga i Brekalov harem), harem Oputnice (zovu ga i Pajića harem), harem kod Kurtove kuće (zovu ga Nezirovića i Hubanin harem) i harem Haljinovac koji su zapremali 34 570 m^2 površine. Neki od ovih harema su, koncem prošlog stoljeća djelimično ili potpuno, uzurpirani i od tada se nalaze u privatnom posjedu ili su ih putovi raznijeli pa su postali državni erar. U haremu Đelilovina (Viništu) prestalo se sahranjivati koncem prošlog stoljeća. Uzurpirao ga je Simo Kovačić i

sada se nalazi u posjedu njegovih potomaka. Svi nišani u njemu su davno uništeni, je ovdje bio uređen lijep voćnjak. Od harema Oputnice susjed je veću polovinu uzurpirao i u tom dijelu sve nišane uništio. Od navedenih harema danas su aktivni: kod Vejzovića hana, Oputnice kod Kurtove kuće i Haljinovac.

U haremu kod Vejzovića hana (Brekalov harem) evidentirali smo slijedeće epitafe sa nišana koji su pisani arapskim pismom: Husein 1173. (1759/60.), Ebu Bećir, sin Sulejmanov 1209. (1794/95.), Ahmed, sin Salihov 1218. (1803/04.), Osman, sin Ahmedov 1222. (1807.) Memija, sin Muminov 1223. (1808.) Nefisa Brekalo, kći Salihova 1315. (1897/98.) i Emina Bebanić, kći Salihova 1317. (1899/1900.) godine. Ovdje se sahranjuju Bebanići i Brekale. Ovaj harem zaprema dva dunuma površine.[32)]

U haremu Oputnice (Pajića) nalazi se desetak starih nišana bez natpisa i jedan na kome je uklesena samo godina 1231. (1815/16.). Ovdje se sahranjuju: Bebanići (Bešlagići), Ćorići, Marići, Pajići, Tipure i Vrce. Ovaj je harem zapremao deset dunuma površine.[33)]

U haremu kod Kurtove kuće (Nezirovića i Hubaninu) našli smo 1975. godine 35 starih nišana i 14 iz novijeg doba. Ovdje smo tada evidentirali tri slijedeća epitafa koji su pisani arapskim pismom i koji označavaju grobove. Halila Nezirovića, sina Osmanova, umro 1295. (1878.), Osmana Nezirovića, sina Halilova, umro 1299. (1882.) i Mustafe Mujana, umro 1304. (1886.) godine. Na ostalim starim nišanima nema natpisa. Priča se da je u ovom haremu sahranjen i neki paša koji je poginuo iznad Porima u borbi s odmetnicima. Ovaj harem zaprema dva dunuma površine.[34)] Pričaju da u haremu kod čatrnje i na Rujištu ima starih nišana, bez natpisa i da su u njima sahranjeni oni koje je nekad davno kuga pomorila.[35)]

Na području Humilišana i Potoka nalazilo se ranije nekoliko dobrih hanova koje je Hilferding vidio kada je polovinom prošlog stoljeća ovuda proputovao.[36)] Toponimi: Dolac kod hana i harem kod Vejzovića hana govore da su na ova dva mjesta postojali hanovi i da je jedan od njih bio vlasništvo Vejzovića. Jedan han se nalazio i u Potporimu.

Na području k.o. Humilišani postoje sljedeći toponimi: Bašča, Begovac, Begov dol, Čimen, Dolac kod hana, Duhanište, Džabića strana, Dželilova, Đulejmanova, Elezovac, Haljinovac, Kapetanuša, Karahmetova bukva, Odžak, Omanova ograda, Ošlak, Selimovac, Surduf, Šetkinovac, Tumbatovina, Vejzovića sadine i kmetovsko selište Tipura.[37)]

KUTI-LIVAČ

Kuti i Livač su nekad bili dva posebna sela koja su u raznim popisima naseljenih mjesta upisani pod nazivom Kuti-Livač i danas čine jedno selo. Nalazi se između Potoka i Vrapčica. U Livču je 1767. godine živio Duran Golош.[38] Neka Zejna, kći Alibegova imala je u Livču (Livčine) zemlju koju je 1814. godine naslijedila iza smrti Hasan-bega Pitića.[39] U Kutima su 1831. živjeli: Ahmed i Sulejman Macić i Mustafa Omanović, a 1851. godine: Salih Demić, Mustafa Golош i Ramo Jazvin.[40]

U Kuti Livču je u prošlom stoljeću radio jedan sibjan mekteb u privatnoj kući. Mualim u ovom mjestu bio je 1886. Salih ef. Halebić,a 1913. godine Suleman ef. Grcić i Selim ef. Omanović.[41] Danas djeca iz Kuti-Livča idu u mekteb u Potoke i Lišane.

U aktivnom haremu u Kuti-Livču evidentirali smo sljedeće epitafe sa nišana: Omer, umro 1219. (1804/05.), Fatima, kći Ibrahim-agina, umrla 1230. (1814/15.), nečitljivo (Nezirović, umro 1301. (1883/84.) i Osman Škoro, sin Ibrahimov, umro 1304. (1886/87.) godine. Ovdje se sahranjuju: Brekale, Ćorići, Glavovići, Nezirovići i Škore. U ovom mjestu se nalazio još jedan harem koji je 1909. godine voda raznijela i sve nišane u njemu uništila.[42]

Noću uoči 3. maja 1899. godine nestalo je Fate Omanović, malodobne kćerke Osmanove iz Kuti-Livča u Bijelom Polju. Sutradan, po njenom nestanku, prosuo se glas po Mostaru da je Fata pobjegla s nekim inovjercem u Dalmaciju. Ovaj događaj je uzbunio sve muslimane u Bosni i Hercegovini i bio neposredni povod da povedu borbu za vjersko-prosvjetnu autonomiju, odnosno borbu protiv austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine. Oni su ovu borbu vodili punih deset godina i konačno je završena 1. maja 1909. godine kada je stupio na snagu Statut za vjersko-prosvjetnu autonomiju koji je car Franjo Josif 15. aprila iste godine sankcionisao.[43]

Na čelo ove borbe stao je Ali Fehmi ef. Džabić, mostarski muftija od 1884. do 1900. godine. On je preko ljeta stanovao u Suhom Dolu u Vrapčićima, mjestu koje graniči s Kuti Livčem. Slučaj Fatime Omanović dogodio se nedaleko od njegove ljetne rezidencije pa je on, kao vrhovni vjerski poglavar muslimana Hercegovine, bio i najpozvaniji da tu borbu povede i stavi se na njeno čelo. Naučna i književna kritika ubrajaju ga

među vrhunske naučnike koji su svoja djela pisali na arapskom jeziku i proučavali gramatiku, stilistiku i književnost ovog jezika. Ali Fehmi ef. je mnogo čitao i proučavao djela raznih pisaca koji su pisali na arapskom jeziku. Pošto se bio potpuno posvetio nacui zanemario je svoje dužnosti prema ženi i kući pa ga je ona zbog toga često kritikovala.[44] O njegovom političkom radu pisano je kod nas mnogo i jedinstvena je ocjena da je on, svojim radom i pisanom riječju, dao velik doprinos borbi za vjerske i političke slobode naših naroda za vrijeme austro-ugarske okupacije. Priča se da ga je barun Kučera prevario i po nekom mu poručio da će od austrijskih vlasti biti uhapšen.[45] On je domalo iza toga odselio u Tursku i Austrija ga se na taj način riješila. Još se priča da, dok je bio muftija, nikad nije otišao i lično platu primio, nego je to činio preko svoga opunomoćenika. Nismo provjerili tačnost ovih pričanja, ali se na temelju svega što je o njemu do danas napisano i što smo čuli od ljudi koji su ga lično poznavali, može zaključiti da je Ali Fehmi ef. zaista bio velik naučnik, a nikako političar. Da je bio političar on ne bi napustio rodni grad Mostar nego bi do smrti u njemu živio i sa svojom pastvom se borio protiv svih diskriminacija koje su vršene nad muslimanima u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske okupacije, kao i protiv svih vrsta prozelitizma.

Na području Kuti-Livča postoje slijedeći toponimi: Bajrov han, Bašča, Baščine, Begovina, Bostanluk, Brkuša, Čatrnja, Ćemaluša, Duhanluk, Haremnjača, Omanovića ograda i Tubaluša.

PODGORANI

Podgorani su smješteni u podnožju ogranka Prenj planine, oko tri kilometra sjeverno od Humilišana. Neki Mustafa umro je 1665. godine u Podgoranima pa je mostarski kadija od njegovih nasljednika naplatio taksu za razdiobu ostavine.[46] Neki Ahmed-beg, sin Arslan-begov imao je 1724. godine ispašu u Podgoranima koju je sa stokom opasao Vukadin pa ga je mostarski kadija osudio da vlasniku štetu plati.[47] Ovdje su u 18. i 19. vijeku živjeli i posjede imali: Šaban, sin Abdulmuminov, Osman, sin Hasanov, Hatidža, kći Abdulmuminova, Mustafa, sin Alijin i Osman, sin Alijin 1765., Mehmed Bubalo, Mustafa Čolaković, Ibrahim i Omer Dževlan, Mehmed i Mumin Marić, Abdulah, Ahmed i Mustafa Medić, Abdulmumin i Bajram Šunje i Abdulmumin i Selim Tipura, 1842. godine.[48] Podgorani su danas jedno od najvećih sela u Bijelom Polju i broje 110 muslimanskih domova.

U Podgoranima je u prošlom stoljeću a, možda, i od ranije radio

sibjan mekteb koji su džematlije izdržavale i mualima plaćale. Mualimsku dužnost u ovom mjestu vršili su: Ahmed Zlojo 1886., Ramadan Čolaković 1913., Hodža Čaluk, Halil Abaza, Šaban Alić i hadži Asim Ćurić.[49] Oni su svake godine, dva mjeseca preko zime, podučavali po privatnim kućama djecu islamskoj vjeronauci i uz ramazan džematlijama teraviju klanjali. U staroj kući hadži Ahmeda Čolakovića nalazi se mihrab u jednoj prostoriji u kojoj je domaćin sa članovima svoje porodice uz ramazan teraviju klanjao. On je otac mr. Saliha Čolakovića, direktora Islamskog centra u Mostaru.

Izgradnja mekteba u Podgoranima počela je 1924. i on je odvršen 1925. godine. Dozvolu za njegovo podizanje izdalo je onovremeno Vakufsko povjerenstvo u Mostaru. Bio je situiran u centru sela na lokalitetu "Mala čatrnja", a na zemljištu koje je bilo vlasništvo Tipura.[50] Radio je neprestano do 1941. godine, u toku prošlog rata je zapaljen, a poslije 1950. godine obnovljen. Džematlije su ga 1976. srušili i na istom mjestu 1977. godine sagradili prostran mesdžid s mahfilom i velikim salom na spratu za održavanje vjerske obuke. Uz ovaj mesdžid oni su 1981. godine podigli 29 metara visoku munaru od betona. U ovoj džamiji se klanjaju jacije uoči petka i uz ramazan teravije. U sali se drži vjerska obuka.

U Podgoranima su za turske uprave sagrađene i dvije čatrnje: Mala čatrnja pred džamijom i Fudžuruša oko 300 metara udaljeno od nje. Vodu iz Male Čatrnje džematlije koriste za uzimanje abdesta dok je Fudžuruša davno zatrpana. Podigli su ih nepoznati vakifi i u dobrotvorne (hajr) svrhe zavještali. Pričaju da je Fudžuruša dobila ovaj naziv po tome što je svijet, zbog oskudice vode u ovom kraju, hitao rano u zoru da iz nje vode zahvati. Pošto se zora na arapskom jeziku kaže "fedžrun", množina "fudžurun", svijet ju je prozvao "Fudžuruša". Drugo predanje, opet, kaže da su je gradili Fudžuri koji su nekad davno u Podgoranima živjeli i izumrli.

Na području Podgorana postoje četiri harema: u Docima, Ljevin, Šunjin i tipurski. U haremu Docima, više ceste nedaleko od džamije, našli smo dva stara uzglavna nišana s turbanom i jedan na kome piše da označava grob Hatidže, kćerke Ibrahima Alajbega koja je umrla 1229. (1814.) godine. Ovdje se sahranjuju: Čolakovići, Dževlani i Ljeve. Pričaju da i u druga tri harema ima nišana s natpisom pisanim arapskim pismom koje nismo pregledali. Na lokalitetu Mejdan, kod Domazetevih kuća, nalazi se jedan nišan bez natpisa sa uklesanim mačem. Za nj pričaju da označava grob nekog mještanina koji je na ovom mjestu poginuo u borbi s odmetnicima.

Na području Podgorana nalaze se sljedeći toponimi: Alajbeguša, Bašča, Baščine, Berkovac, Biščevac, Bostanluk, pod bunarom, kod čatrnje,

Čolakuša, Ćurinovac, Gamk u avliji, Džabića kuk, Haftovača, Kapuša, Krpin dol, Krpinovac, Krpuša, Mejdan, Ukšiš (šuma), Veledarovina i kmetovska selišta: Čolaković, Dževlan, Ljevo, Šunje, i Tabak.[51] U Podgoranima ima zemlje koja je koncem prošlog stoljeća bila vlasništvo: Karađoz-begovog vakufa, Kotarske pripomoćne zaklade (Mearifi sanduk) i centralne vakufsko mearifske zaklade.

PRIGRAĐANI

Priđrađani su smješteni u podnožju ogranaka Prenj planine, oko dva kilometara sjeverno od Podgorana. Ovdje su u 18. i 19. stoljeću živjeli i posjede imali: Ibrahim, sin Jusufov 1731., Hasan, sin Bajramov i Umihana, kći Osmanova 1765., Osman Hodić 1834., Osman Šahić 1839., Osman Dževlan 1848., Ibrahim Bubalo i neki Abdulmumin 1851. godine.[52]

U Prigrađanima je u prošlom stoljeću radio sibjan mekteb koji su džematlije izdržavale i mualima plaćale. Muharem ef. Momić bio je 1886. godine mualim u ovom mjestu.[53] I danas se vjerska obuka u Prigrađanima održaje po privatnim kućama.

U donjem selu, uz cestu koja zaokreće prema Sutini, postoji stara čatrnja podignuta na izvoru Studenac pa i ona po njemu nosi isto ime. Ograđena je oko metar debelim zidom i dok se iz nje voda crpila bila je natkrivena. Na čatrnji sa zapadne strane su vrata na ćemer kroz koja se voda iz nje kovom crpila. Pred čatrnjom se nalazi veliko kameno korito napravljeno od nekog srednjovjekovnog stećka iz kojeg se stoka napajala. Čatrnja je napuštena i ne zna se ko ju je i kada sagradio. Pošto je podignuta uz javni put može se s dosta vjerojatnosti misliti da je ona zadužbina (hajrat) nekog nepoznatog dobrotvora. S druge strane ceste nalazi se druga velika čatrnja podignuta u novije doba.

U starom haremu koji je situiran u polju, oko jedan kilometar istočno od Sutine, nalazi se tridesetak starih nišana s natpisom i bez njih. Ovdje smo evidentirali sljedeće natpise koji označavaju grobove: Ibrahima, sina Salihova, umro 1229. (1813/14.), Omera, sina Huseinova, umro 1229. (1813/14.), Alije, sina Ibrahimova, umro 1229. (1813/14.), Zulije, kćeri Hasanove, umrla 1229. (1813/14.), Fatime kadune, kćeri Memijine, umrla 1229. (1813/14.) i Hatidže kadune, kćeri Hasanove, umrla 1229. (1813/14.) godine. Ovih šest nišana kao i drugi koji su bez natpisa, označavaju grobove pokojnika koji su umrli od kuge kada je ona od 1813. do 1818. godine posljednji put u Mostaru i okolini harala.[54] U ovom haremu se danas sahranjuju: Džihe, Kuke, Macići, Mehići, Pelice, Pintuli i Šantići.

Na području Prigrađana nalaze se sljedeći toponimi: Alibegovac, Paltićuša, Baščine, Dvorište kod hana, Ograda na Haninama, Haledina,

Hasanbegovac, Krpina njiva, Mejdan, Smajićevina, Šehića stan, Šehića vinograd, Šehova starina, Vrt niže kule, Zvonovina i Kmetovsko selište Duraković. Zanimljivi su nazivi toponima: "Dvorište kod hana" i "Ograda na Haninama". Na ovim mjestima je nekad bio han, ali čiji, nismo mogli saznati. Kod Pištalovih kuća bila je nekad Džabića kula koja je srušena. Uspomenu na nju čuva toponim "Vrt niže kule". Za toponim "Šehova stanina" nismo također mogli saznati ko je on bio i kada je u Prigrađanima živio i umro.

RAVNI

Ravni se nalaze oko šest kilometara sjeverno od Humilišana. Ovdje su u 18. i 19. stoljeću živjeli i posjede imali: Omer, sin Osmanov, Omer, sin Mehmedov, Alema, kćerka Omerova, Abdija, sin Omerov, Umiđulsuma, kćerka Mustafina, Zulfikar, sin Omerov i Hatidža, kćerka Redžepova 1765., i Ahmed Nezirović 1853. godine.[55] U Ravnima je do 1940. godine, povremeno, radio sibjan mekteb u privatnoj kući koji su džematlije izdržavale.

Na području Ravni nalaze se sljedeći toponimi: Abdin vrt, Baščica, Bajlazov vrt, Bađalušin greb, Bračkovina, Ćosovina, Durakovo guvno, Durićevina, Hadžibalovina, Halilov vrt, Hasanova lazina, Havtova dolina, Kulašuša, Mahmutova dolina, Tasovčine i kmetovsko selište Nazrajić. Ovdje se nalazi i jedan stari harem s nišanima čije natpise nismo pregledali.

VRAPČIĆI

Vrapčići su udaljeni od Mostara pet kilometara i dijele se na Suhi Do,Tasovinu i Vrapčiće. U Suhom Dolu su 1765. godine živjeli i posjede imali: Osman, sin Omerov, Hava, kćerka Alijina, Ahmed, sin Abdulmuminov i Rahima, kćerka Redžepova.[56] U Vrapčićima je 1829. godine živio Arslan Macić.[57] Ovdje je postojao i jedan timar od 700 akči koji je 1830. godine uživao Mehmed, mustahfiz mostarske tvrđave.[58] Ovaj timar se 1836. godine nalazio na Ahmedu, sinu Smailovu, mustahfizu mostarske tvrđave.[59] Starosjediocima se smatraju Marići i Mirice. Slipičevići su ovdje došli iz Zalika, Zalihići iz Livča, a Puce iz Dračevica.[60]

Koski Mehmed-paša u svojoj vakufnami od druge dekade redžepa 1021. (07. do 17. septembra 1612.) određuje, između ostalog, da mu brat Šejh Mahmud ef. kupi od Mustajbega Alajbegovića, sina Osmanova posjede u Suhom Dolu, u Vrapčićima koji se sastoje od kuća, vinograda i bašča i pripoji ih njegovom vakufu. Dalje, određuje da se prihodi od ovih nekretnina, nakon što se plate desetina i drugi državni porezi, troše na

izdržavanje džamije i medrese koje je vakif 1617. godine sagradio na Maloj Tepi u Mostaru.[61] Šta je bilo s nekretninama Koski Mehmed-pašina vakufa u Suhom Dolu i kada su one od ovog vakufa otuđene ili od nekog uzurpirane, ništa se ne zna. Iz ove vakufname saznajemo još da su Alajbegovići imali početkom 17. stoljeća posjede u Vrapčićima i da su jedna od najstarijih mostarskih porodica.

U Suhom dolu nalazi se jedan veoma značajan spomenik stambene arhitekture - Džabića, ranije Bešina, kula s ćoškom. Na jednom dolafu u prizemlju zgrade uklesana je duboreznom tehnikom godina 1216. (1801.) koja označava godinu njene izgradnje. Kula je na sprat, s prostranom avlijom ograđenom, preko četiri metra visokim, zidom gdje su bili gospodarski objekti i čatrnja. U ovoj kuli je preko ljeta stanovao ranije spomenuti mostarski muftija Ali Fehmi ef. Džabić. On je ovdje primao članove Ulema medžlisa iz Sarajeva i druge muslimanske prvake koji su mu dolazili na savjetovanje i dogovor o važnim pitanjima političke borbe bosansko-hercegovačkih muslimana, i u "petrovače". Da bi se razgovor u kuli potpuno obezbijedio od eventualnih špijuna, vrh zida okolo cijele avlije bio je obložen obuljcima bez maltera. Ako bi neko pošao da prisluškuje o čemu se u kuli razgovara morao je preći preko zida i tada bi se obuljci počeli obarati i odmah bi bio otkriven špijun-prisluškivač.[62] Tih špijuna je, sigurno, bilo, a finansirala ih je austrougarska vlast. U ovoj kuli je doneseno više važnih zaključaka za borbu protiv austrougarske okupacije i u tome je njen poseban značaj. Kula je, danas, vlasništvo Muhameda Džabića, sina posljednjeg mostarskog muftije hafiz Omer ef. i unučadi Šaćir ef. Džabića. Oni preko ljeta u njoj povremeno stanuju.

U Lozinoj mahali u Vrapčićima postoji Alajbegovića kula s ćoškom koja ima prizemlje (izbu) i dva sprata. Locirana je u strani, ograđena oko četiri metra visokim zidom i utvrđena poput zamka. Pričaju, da je sagrađena u prvoj deceniji nakon okupacije 1878. godine. Podigli su je hadži Ali-beg i brat mu Muhamed-beg Alajbegović koji je poslije austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. bio prvi gradonačelnik grada Mostara. U kuli je za prošlog rata bio stacioniran odred italijanske vojske koji su je dobro oharabili. Vlasnici su je poslje 1950. godine opravili.

Hadži Ali-beg Alajbegović darovao je 1914. godine kuću u Vrapčićima i odredio da se u njoj podučavaju muslimanska djeca u islamskoj vjeronauci i džematlije uz ramazan teraviju klanjaju.[63] On je ovdje imao kulu i posjede gdje je svake godine preko ljeta boravio i prihode s imanja ubirao. Nismo mogli saznati gdje se ta kuća nalazila i kada je u ovu svrhu prestala služiti. Mustafa ef. Mrmo iz Blagaja vršio je 1914. godine mualimsku dužnost u Vrapčićima.

Na području Vrapčića nalaze se sljedeći toponimi: Alibegovac, Bašča, Baščine, Begovina, Bilalovac, Bravadžinovac, Brkića vinograd, Bubalovina, Bucalovina, Čolakovac, Čajr, Drljuša, Duhanište, Hakaluša, Harman, Hendek, Mehmedovina, Meminovac, Mesulj, Pezinovac, Redžin dolac, Šahovina, Šeremetovac, Tinjak, Tubaluša, Tubalovina, Žuljevac i Žuninovac. U Vrapčićima se kod magistrale nalazi Marića harem u kome su svi stari nišani uništeni.

ŽELJUŠA

Željuša je udaljena od Humilišana oko jedan kilometar. Neki Mustafa, sin Ejnehanov imao je u ovom selu posjede koje je 1612. godine prodao Hasanu, sinu Ibrahim Halifinu iz Hadži Baline mahale u Mostaru za 22000 akči. 64) Mustafa, sin Redžepov iz Željuše utopio se 1687. godine u "velikoj rijeci Neretvi".[65] Ahmed Pitić imao je 1691. godine zijamet u Željuši koji je ranije držao Duran, sin Omerov.[66] Hatidža Pitić, kćerka Ahmed-begova trampila je 1780. godine sa svojim amidžićem Ali-begom posjede u Željuši za njegove u Hodbini i dala mu 160 groša prida.[67] Hasan-beg Pitić trampio je 1812. godine s Ibrahimom Krpićem sinom Ali-begovim svoje posjede u Željuši za njegove u Mostaru.[68] U Željuši su od polovine prošlog stoljeća živjeli Zvonići koji su ovdje doselili iz Mostara.[69]

U Željuši se 1906. godine nalazio jedan stari harem u kome su svi nišani bili polupani i u koji se je moglo usijati oko 30 oka usjeva.[70] Muslimani ovog sela tražili su 1910. god. od Vakufskog povjerenstva u Mostaru da im sagrade mekteb koji bi im služio i za mesdžid.[71]

Na području Željuše postoje sljedeći toponimi: Bašča, Baščevan, Harem, Kokino polje, Kulaševina, Vrt za kulom, Mejaš, Mejdan, Mujovac, Sočivište i Velovina. Toponim "Vrt za kulom" svjedoči da je u Željuši postojala kula za koju se priča da je bila vlasništvo Alajbegovića.

Na području osam sela u Bijelom Polju imale su, koncem prošlog stoljeća, posjede sljedeće muslimanske porodice: Abaze, Alajbegovići (hadži Mujaga, hadži Alibeg i hadži Salih ef.), Alikalfići, Arnauti, (Muhamed ef.), Avdići, Bakići, Bakije (hadži Salih), Balići, Balte, Bašagići, Bašići, Bebanići, Bećarevići, Beglerovići, Behlilovići, Beklije (hadži Mujaga), Bijavice, Bijelići, Bišćevići, Bostandžići, Bošnjići, Brekale, Brkići (hadži Ibrahim, hadži Omer i hadži Muhamed), Bubale, Buljevići, Crnčani, Čame, Čelari, Čevre, Čolakovići, Čomori, Čopre, Čorde, Ćupine, Ćatovići, Ćemalovići, Ćemaluše, Ćiberi, Ćišići, Ćorići, Ćosići, Ćumurije, Ćurići, Dejanići, Demići, Dizdari, Dokare, (hadži Jusuf), Domazeti, Drače (hadži Alija), Durakovići, Dušići, Duvnjaci, Džabići, Džampe, Dževlani, Džihe, Džinovići, Džudže, Đikići, Efice (hadži Jusuf), Faladžići, Fazili, Fazlibegovići

(hadži Husaga i hadži Salih), Fejići, Gačanice, Glahovići, Glavovići, Gološi, Goze (hadži Hasan), Grebe, Hadrovići, Hadžajlići, Hadžići, Hadžimusići, Hadžiomani, Hadžiomerovići, Hadžismailovići, Hakale, Halebići, Halvadžije, Haljevci, Hamzići, Hasanagići, Hasandedići, Hasanefednići, Hubane, Hume, Huremovići, Ibrikdari, Imamovići (hadži Ibrahim), Isići, Jakirovići, Jelovci, Jonići, Kajtazi, Kapetanovići, Kapići, Karabezi, Kazazići (hadži Mustafa i hadži Ibrahim), Koluderi, Krpe, Kuke, Kurti (hadži Ahmed i hadži Muhamed), Lakišići (hadži Avdibeg), Lehe, Ljeve, Macići, Mahinići, Marići, Masleži, Mehići, Mešci, Mirice, Momići, More, Muharemovići, Mujani, Mujići, Muslibegovići, Mustafići, Mušići, Muštovići, Nazečići, Nazrajići, Nevesinjci, Nezirovići, Nukići, Omanovići, Omerike, Omerovići, Paje, Pajići, Patci, Pavice, Pehilji, Pekušići, Pešele (iz Inegola u Turskoj), Poljčići, Praterhodžići, Puzići, Rajkovići (hadži Sallih), Rahimići, Ramići, Redžići, Riđanovići, (hadži Derviš i hafiz Muhamed), Rizikale, Rizvanovići, Ruždije (Omer ef.), Samardžije (Zija ef. iz Istambula), Sefići, Selimhodžići, Selmanovići, Skikići, Slipičevići, (hadži Muharem i hadži Ibrahim), Spahići, (hadži Muhamed i hadži Omer-aga), Šahivnovići, Šantići, Šarani, Šerići, Ševe, (hadži Mujaga i hadži Omer-aga), Škore, Šunje, Talići, Temimi, Tikveše, Tikvine, Tipure, Tolići, Trbonje, Vejzovići, Velići (hadži Ibrahim), Voljevice, Vrce, Vučjakovići, Zahirovići, Zalihići, Zloje, Zolji, Zvonići, Žuljevići, Žugori i Žune. Neke od spomenutih porodica imale su posjede u skoro svim selima u Bijelom Polju.

JASENJANI

Jasenjani su smješteni na jednom ogranku Prenj planine, na krajnjoj sjevernoj periferiji mostarske opštine. Od Humilišana su udaljeni oko deset kilometara i gravitiraju džematu Bijelo Polje u Potocima. Neki Mustafa, sin Hasanov živio je 1765. godine u Jasenjanima i ovdje imao posjede.[72)]

U ovom selu je do prošlog rata radio sibjan mekteb u privatnoj kući u kome je mualimsku dužnost vršio 1913. Ali ef. Džino, a 1919. godine Derviš ef. Zahirović.[73)] Ovdje se nalaze i dva harema: Crna i Kotruine koji zapremaju dva i po dunuma površine.[74)] Pričaju da u njemu ima starih nišana s natpisima koje nismo pregledali.

Na području Jasenjana nalaze se sljedeći toponimi: Bašča, Baščine, Begovina, Begov vrt, Bogumilovica, Donja Bogumilovica, Čajrok, Pod čatrnjom, Dibek, Dizdareva dolina, Mušajluk, Ševina dolina, Ševin vrt i Vejzovića rupa. Zanimljivi su nazivi toponima: Bogumilovica i Donja

Bogumilovica koja imena nose više od 15 oranica, livada i pašnjaka. Ovo govori da su u ovom kraju u predtursko doba živjeli bogumili, što svjedoče i srednjevjekovni stećci kojih posvuda ima. Ovi toponimi čuvaju uspomenu na bogumile koji su se, možda, najduže u Jasenjanima održali i najkasnije na Islam prešli. Fra Grga Martić (1822.-1905.) govorio je da poznaje neke porodice u Drežnici (Jasenjani se nalaze u njenom susjedstvu) koje ne primaju ni popa ni fratra, a drže se bogumilstva.[75]

U Jasenjanima su koncem prošlog stoljeća imale posjede sljedeće muslimanske porodice: Alajbegovići, Bajgorići, Bakije, Behlilovići, Bostandžići, Brkići, Budimi, Čeme, Čelebići, Ćemalovići, Ćumurije, Ćurići, Dizdari, Dlakići, Dumpori, Dželme, Džudže, Đozlić, Faladžići, Fazili, Fejići, Gluhići, Hadžiomani, Hadžiomerovići, Halebići, Hindići, Ibrulji (Hojlaši), Kajtazi, Karabezi, Korići, Kukići, Kulovići, Lakišići, Macići, Mačkići, Miošići, Omanovići, Paloši, Peštale, Rajkovići, Sirke, Šire, Trbonje, Velići, Vejzovići, Voljevice, Zebe i Zelići.

Sirke su za turske uprave živjele u Brankovcu, u Mostaru, gdje su se nalazile njihove kuće. Jedan mali sokak u Brankovcu koji spaja ulice Braće Čišića i Braće Šarića zvao se do 1878. godine Sirkin sokak. Pričaju da su Sirke za vrijeme haranja posljednje kuge u Mostaru od 1813. do 1818. godine pobjegle na svoja imanja u Jasenjane i tamo se trajno nastanili. Njihovi potomci i danas ovdje žive i bave se zemljoradnjom i stočarstvom.[76]

ZIJEMLJE

Na krajnjoj sjevernoj periferiji mostarske opštine, između ogranaka Bahtijevice i Porima, smjestilo se kraško polje Zijemlje. Na ovom polju i oko njega formirala su se tokom prošlih vjekova sljedeća sela i zaseoci: Dnopolje, Gladno polje, Hansko polje, Jankovina, Kušići, Miljanovići, Padežine, Rančići i Šarica.

Zijemlje su prema narodnom predanju veoma staro naselje i starosjediocima se smatraju: Abaze, Čolakovići, Demići i Omerike.[77] Iz najstarijeg sidžila mostarskog kadije saznajemo da su Zijemlje 1631. godine pripadali mostarskom kadiluku i da su tada u njima živjeli sljedeći muslimani: Ahmed, sin Balin i Muslim, sin Oručov.[78] Ishak Dušić, sin Mustafin i Abdulmumin, sin Salh-begov iz Mostara, sporili su se 1693. godine na sudu u Mostaru oko neke zemlje u Zijemljima.[79] Ovdje su 1765. godine živjeli i posjede imali: Salih, sin Salihov, Ahmed, sin Mustafin i Jašar, sin Osmanov.[80] U ZIjemljima je postojao i jedan mustahfizki timar od 1 400 akči koji se 1766. godine nalazio na Abdulahu, mustahfizu blagajske tvrđave.[81]

Mehmed, zaim izdao je 1775. godine Hatidži Pitić tapiju na zemlju u Zijemljima koju je naslijedila od oca, Ahmed-bega.[82] Ovdje je 1838. godine živio i posjede imao Mumin Golош.[83] Neki legatori su dosta rano podigli u ovom kraju džamiju, dva mekteba, čatrnju, han i dvije kule.

Džamija. U zaseoku Kušići u Gornjim Zijemljima vide se ruševine (dijelovi zidova i mihraba) jedne stare džamije koja je ovdje sagrađena nepoznate, ali prije 1740., godine. Ne zna se tačno ni ko je osnivač ove džamije. Situirana je neposredno uz put što vodi pokraj sela a osnovica joj je kvadrat sa stranicom 7,80 metara. Karakteristično je kod ove džamije to što su joj vrata građena u desnom uglu, a ne na sredini zida kao što je to slučaj kod ostalih džamija.

Imamsku i hatibsku dužnost u ovoj džamiji vršili su izgleda od njenog osnutka pa sve do zatvaranja članovi porodice Abaza. To saznajemo iz jednog berata (dekreta) koji je napisan u Konstantinpolju (Istambul) u zadnjoj dekadi redžeba 1153. (8. do 18. oktobra 1740.) godine. Berat je pisan lijepom divanijom na debelom bijelom papiru veličine 56 x 25 cm. Ima 12 redaka od kojih su neparni pisani crvenim, a parni crnim mastilom. Sadržaj njegov u skraćenom prevodu je ovaj: U selu Zijemlju koji pripada mostarskom kadiluku nalazi se džamija u kojoj je doskora imamsku i hatibsku dužnost vršio Mahmud Halifa. Pošto je on prije kraćeg vremena umro, zatražili su i zamolili od džemata probrani ljudi da se na njegovo mjesto postavi Salih Halifa. Bivši mostarski kadija je, međutim, izdao nalog da se ove dužnosti, dok ne stigne berat, povjere Durmišu. Čim stigne visoko carsko pismo neka se navedene dužnosti odmah predaju spomenutom Salih Halifi jer je on u svakom pogledu dostojan i za vršenje ovih dužnosti sposoban.[84]

Na pleđini berata ispisana su drugim pismom imena sljedećih imama ove džamije: Salih halifa (u pečatu: Salih 1153. - 1740.), Mehmed Abaza, sin Mustafin, Salih Abaza, sin Mustafin, Ahmed Abaza, sin Mustafin, i Mustafa Abaza, sin Ahmedov. Džamija je zatvorena oko 1875. godine i posljednji njen imam bio je Mustafa Abaza, sin Ahmedov.[85]

Oko džamije je bilo zemljište 40 koraka na sve četiri strane (vakuf). Džamija se nalazila usprav do 1922. godine kada ju je porušio Ivan (Matiše) Kolubara i njenim kamenom ogradio svoju njivu. 86 Upisan je u gr. ul. k.o. Zijemlje broj 89, kat. čest 997 i zaprema s haremom 13 dunuma i 900 m^2. Svi nišani koji su se u groblju kod džamije nalazili davno su uništeni.

Mekteb u Šarici. U zaseoku Šarici vide se i danas temelji zgrade starog sibjan mekteba za koji se ne zna ko ga je i kada sagradio. Mualimsku dužnost u ovom mjestu vršio je 1886. godine Abid ef. Bojo a

do prošlog rata Ibrahim i Halil Abaza. Njih dvojica su završili medrese u Mostaru i imali kvalifikacije za vršenje imamske i mualimske dužnosti.[87] Ovaj mekteb je konačno prestao raditi 1940. godine i u toku prošlog rata je srušen.

Mekteb u Dnopolju. Pored Šarice jedan sibjan mekteb je za stare Jugoslavije radio i u Dnopolju koje je od Šarice udaljeno oko sat hoda. Durak ef. Omerika je u svojoj kući odredio jednu prostoriju veličine oko 4 x 4 metra i u njoj mihrab načinio. On je u ovoj prostoriji podučava muslimansku djecu u islamskoj vjeronauci i džematlijama uz ramazan teraviju klanjao. Zna se da je ovaj mekteb radio neprekidno od 1913. do 1940. godine i za cijelo to vrijeme mualimsku dužnost u njemu vršio je, bez određene plaće, spomenuti Durak ef. On je umro 1940. godine i sahranjen je u haremu u Dnopolju. Kuću je naslijedila žena mu, Saja, koja je u njoj poslje muževe smrti stanovala. U prostoriji u kojoj se klanjalo i održavala vjerska obuka još se nalazi mihrab u kome je napravljena jedna stalaža za ostavu.[88]

I u kući Mehmeda Omerike u Dnopolju klanjala se uz ramazan teravija. Mujo Pašić, sudija i bivši predsjednik sreskog suda u Mostaru, klanjao je ukućanima teraviju 1943. godine u ovoj kući u kojoj se je za prošlog rata od ustaša i četnika krio.[89]

Hadži Balina čatrnja na Rujištu.

Hadži Balija, sin Muhamedov, vakif iz Mostara, podigao je prije 1612. godine jednu čatrnju "na jednom ogranku brda Porim", "Rujištu" u Zijemljima. Nju je zavještao u ime Boga i odredio da iz nje piju vodu putnici namjernici. Dalje je odredio da se čatrnja po potrebi opravlja iz sredstava njegovog vakufa i da se za nju kupuju potrebne kove i užeta.[90] Davno je napuštena i ne služi svojoj svrsi. Nalazi se u potpuno ruševnom stanju.

Abazin han u Hanskom Polju. U Hanskom Polju uz glavni put prema Borcima, vide se još dijelovi temelja jednog starog hana koji je ovdje sagrađen za vrijeme turske vladavine. Nalazio se na mjestu današnjih Jerkića kuća a podigao ga je, prema narodnom predanju, neki predak porodice Abaza. Zadnjih godina je bio u posjedu Kalema koji su ga zbog dotrajalosti srušili. Za turske uprave služio je kao poštanska stanica.[91] Po njemu je zaseok dobio ime Hansko Polje.

Ćumurijina kula u Padežinama. U Zaseoku Padežine postojala je jedna kula iz turskog doba koju je, prema predanju, sagradio neki Ćumurija iz Mostara. Prvobitno je imala prizemlje i dva sprata. Sada ima prizemlje i sprat i služi kao stambena zgrada.[92] Nalazi se u posjedu Vučića koji su je zadnjih godina preradili.

H a r e m i. Na području Zijemalja nalazilo se ranije više harema u kojima su svi nišani danvo uništeni i pretvoreni u oranice, livade i pašnjake. Više od 15 parcela u ovom kraju imaju nazive "Haremnjača" ili "oranica pod haremom". U Zijemljima se negdje nalazi i groblje u kome su, kako pričaju, sahranjeni oni koje je kuga pomorila. Na Golom Brdu postoji harem koji zaprema 500m^2 i u kome je, kako pričaju, sahranjeno 30 turskih askera koji su ovdje poginuli u borbi s nekim odmetnicima. Ovdje se i danas nalazi više nišana bez natpisa koje mještani s pijetetom čuvaju i harem ograđuju. Harem Praskotine u Šarici koji zaprema jedan dunum i harem u Dnopolju koji zaprema dva dunuma, aktivni su i u njima ima nišana s natpisima pisanim arapskim pismom.[93]

Na području Zijemalja postoje sljedeći toponimi: Arapov dol, Aršinovac, Bisage, Brkuša, Čador, Čatrnja, Čaušev dol, Ćetenšte, Durgutovina, Fejin dol, Grljevića podi, Grljevina, Halaguša, Haremnjača, Huremovina, Kapetanovac, Kapetanov dol, Kapetanov gaj, Karaula, Kotlin pod, Kulina, Mejdan, Mejdani, Miraščevac, Muhin dol, Rahimina dolina, Sofa, Šatorina, Terzalića podi i Vlahovac.

U Zijemljima su koncem prošlog stoljeća imale posjede sljedeće muslimanske porodice: Abaze, Bajramovići, Bećirovići, Behlilovići, Bijavice, Biščevići, Brkići, Bubale, Čelebići, Čolakovići, Čopre, Čelari, Ćemalovići, Ćišići, Ćorići, Ćurmurije, Ćurići, Demići, Demirovići, Drače, Durakovići, Dušići, Đozlići, Fazlibegovići, Fejići, Ferizi, Gološi, Gozderi, Hadžiomerovići, Hadžiosmanovići, Hodžići, Hojlaši, Huskovići, Husnići, Imamovići, Išerlići, Jazvini, Jelovci, Juge, Kazazići, Količići, Kotlice, Korkumani, Krpe, Kurti, Kurtovići, Lakišići, Ljeve, Merzići, Milavići, Momići, Muslibegovići, Nezirovići, Nove, Obradovići, Omerike, Oručevići, Pajevići, Palikuće, Pitići, Rahimići, Salčini, Sefići, Smajkići, Tikveše, Tikvine, Tinjaci, Topalovići, Trbonje, Vejzovići, Velići, Vlahovići, Žderići i Žugori.[94]

Napomene:

1) Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb, 1955, sv. I. str. 560.

2) Pavao Anđelić, Turski put od Ivan planine do Porima, Naše starine, Sarajevo, 1957., sv. V, str. 9.

3) Dr. Mihajlo Dinić, Zemlje Hercega Svetog Save, Glas SKA, CLXXXII, Beograd, 1940., str. 250; Evlija Čelebija, Putopis, preveo Hazim Šabanović, Sarajevo, 1967., Bilješka 38.

4) Fragmenti sidžila mostarskog kadije (SMK), 1731.-1732. godine, str. 11, (bio vlasništvo rahm, hadži Ahmeda Biščevića, sada u gazi Husrev-begovoj biblioteci; broj 5, 1765. do 1769. god. str. 9, (u Gazi Husrev-begovoj biblioteci) i broj 7, str. 111 b (u Orijentalnom instututu u Sarajevu).

5) Tomo Popović, Spisak hercegovačkih namjesnika u XVI veku, POF, knj. XVI-XVII, Sarajevo, 1970., str. 96.

6) Tomo Popović, Turska i Dubrovnik u XVI veku, Beograd, 1973. str. 218.

7) Karađoz-beg i njegovo doba, Novi Behar, Sarajevo 1937. (VII), str. 36-41; Hazim Šabanović, Teritorijalno širenje i građevni razvoj Sarajeva u XVI stoljeću, Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine, knj. XXVII, Sarajevo 1965., str. 33.

8) Original ove vakufname nalazi se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu

9) Arhiva Vakufskog povjerenstva u Mostaru (AVPM), akt broj 146/1897.

10) AVPM, akt broj 106/1900. i 223/1903.

11) AVPM, akt broj 254/1931.

12) Svečano otvorenje džamije u Potocima, (Bijelo Polje), Glasnik VIS-a u SFRJ, Sarajevo, 1962., broj 7-9, str. 293-297.

13) Ovaj podatak kao i svi toponimi i spiskovi porodice koje su spomenute u ovom radu, uzeti su iz gruntovnih knjiga Opštinskog suda u Mostaru.

14) SMK, broj 5, str. 61, 71 i 131.

15) Acta turcarum Arhiva Hercegovine (ATAH), AT X/475.

16) SMK, broj 5, str. 9.

17) Salnama za 1304. (1886.) godinu; AVPM, akt br. 44/1888. i 66/1888.

18) AVPM, akt broj 266/1898., 482/1910.

19) Hamdija Kreševljaković, Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1957. str. 144.

20) AVPM, akt broj 339/1910. i 591/1938.

21) Džemal Čelić - Mehmed Mujezinović, Stari mostovi u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1969., str. 204. Ovdje je dat tehnički opis mosta

22) SMK, broj 5, str. 10, 69, 72, 73, 112, 119 i 128; broj 7, str. 98 a i 104 a.

23) SMK, broj 5, str, 8, 72 i 131, broj 7, str. 98a.

24) Jevto Dedijer, Hercegovina, Beograd, 1909., str. 257.

25) AVPM, akt broj 69/1898. i 215/1898.

26) AVPM, akt broj 266/1898. i 116/1900.

27) AVPM, akt broj 210/1912.

28) AVPM, akt broj 401/1929.

29) AVPM, akt broj 253/1921 i 4/1933.

30) Derviš Hodžić, Proslava mevluda u Humima kod Mostara, Glasnik VIS-a u SFRJ, Sarajevo, 1965., broj 11-12, str. 462-463.

31) Sidžil vakufnama knj. III, str. 120, red. br. 705 (u Gazi Husrev-begovoj biblioteci).

32) AVPM, akt broj 358/1914.

33) AVPM, akt broj 359/1914.

34) AVPM, akt broj 360/1914.

35) Iz dnevnika Prkopija Čokorila, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo 1913, str. 207.

36) Vidi napomenu broj 19.

37) Čimen i čemen znači: busenje, travnjak u bašči, ledina. Za riječi; ošlak i surduf nismo mogli utvrditi šta znače.

38) SMK, broj 5, str. 115.

39) Regesta Franjevačkog arhiva u Mostaru 1446.-1862., Mostar, 1984., str. 75, broj 376 (AT V/249).

40) SMK, broj 7, str. 9a, 61 b, 111b i 115 a.

41) Salnama za 1304. (1886.) godinu; AVPM, akt broj 625/1911., 132/1913. i 4/1933.

42) AVPM, akt broj 570/1909.

43) Osman Nuri Hadžić, Muslimanska versko-prosvetna autonomija u Bosni i Hercegovini i pitanje varigradskog halifata (povodom 25-godišnjice Džabićevog pokreta), Gajret, Sarajevo, 1925., brojevi 7 do 12; Ferdo Hauptman, Borba muslimana Bosne i Hercegovine za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju, Sarajevo, 1967. str. 89 i 327.

44) Ovo mi je pričao rahm. Husaga Ćišić (umro u Mostaru 1956.) za čijim je dedom bila udata Ali Fehmi ef. sestra.

45) Hugo Barun Kutschera bio je od 1886. do 1904. godine civilni adlatus u Sarajevu a potom odjelni predstojnik u Zagrebačkom ministarstvu u Beču.

46) Regesta... str. 21, broj 14 (AR IX/441).

47) Regesta... str. 79, broj 65, (AT IX/433).

48) SMK, broj 5, str. 12, 59, 119 i 132, br. 7, str. 98a, 99b i 100 b.

49)Salnama 1304. (1886.) godine; AVPM, skt broj 233/1918 i 4/1933.

50) AVPM, akt broj 235/1924 i 130/1933.

51) Zanimljivi su nazivi toponima: Gamk u avliji i Ukšiš čije nam je značenje nepoznato.

52) SMK, (Biščević), str. 8a; broj 5, str. 54 i 76 i broj 7, str. 8a, 59a, 83 b i 97b.

53) Salnama za 1304. (1886.) godinu.

54) Vidi napomenu broj 35.

55) SMK, broj 5, str. 18, 54, 76 i 132; broj 7, str. 100b.

56) SMK, broj 5, str. 12, 73 i 92.

57) SMK, broj 7, str. 76 a.

58) Regesta... str. 90, broj 469 (AT VIII/395).

59) Regesta... str. 95, broj 493 (AR VII/328).

60) J. Dedijer, n.d. str. 256.

61) Original ove vakufname nalazi se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci.

62) Alija Nametak: Marginalije o životu i radu muftije Ali Fehmi ef. Džabića, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knj. IV, Sarajevo, 1976., str. 189; Mr. Salih Rajković, Neki novi podaci o spomenicima kulture u Hercegovini, Hercegovina, časopis za kulturu i istorijsko nasljede, Mostar, 1983, str. 107.

63) AVPM, akt broj 1361/1914.

64) Regesta... str. 20, broj 6 (A II/100).

65) Regesta... str. 23, broj 29 (AR XVII/826).

66) Regesta... str. 24, broj 32 (AT VI/266).

67) Regesta... str. 54, broj 232 (AT III/107).

68) Regesta... str. 73, broj 361 (AT IV/195).

69) J. Dedijer, n.d. str. 239.

70) AVPM, akt broj 209/1906.

71) AVPM, akt vroj 5/1910.

72) SMK, broj 5, str. 132.

73) AVPM, akt broj 231/1919. i 4/1933.

74) AVPM, akt vroj 353/1914. i 354/1914.

75) Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb, 1955., sv. I. str. 643.

76) Ovo mi je pričao Ahmed-aga Alikalfić (umro u Mostaru 1954.) koji je koncem turske uprave radio kao pisar u nekom uredu.

77) J. Dedijer, n.d. str. 240.

78) SMK, broj 1, str. 17 a.

79) Regesta... str. 24 broj 34 (AT XV/736).

80) SMK, broj 5, str. 74.

81) SMK, broj, 5 str. 19.

82(Regesta... str. 49, broj 200 (AR VI/265).

83) SMK, broj 7, str. 82b.

84) Ovaj berat se nalazio kod Muhameda Muslibegovića (umro u Mostaru 1975.). Od njega sam dobio podatke o dimenzijama džamije u Kušićima.

85) Zapisnik sjednice Vakufskog povjerenstva u Mostaru od 22. decembra 1909. godine (u Arhivu Hercegoine).

86) AVPM, skt. broj 127/1922.

87) Salnama za 1304. (1886.) godinu, AVPM, akt broj 967/1909., 104/1910., 946/1912.,233/1918. i 4/1933.

88) AVPM, skr broj 1381/1914, 233/1918. i 350/1936.

89) Po pričanju Zejne Krpo, rođene Omerika iz Mostara.

90) Original hadži Baline zakladnice nalazi se u gazi Husrev-begovoj biblioteci.

91) Dr. Oto Blau, Reisen in Bosnien und der Hercegovina, Berlin, 1877., str. 39.

92) Podatke o ovoj kuli dobio sam od Jusufa Abaze iz Zijemalja.

93) AVPM, akt broj 337-339/1914.

94) Više vrijednih podataka o muslimanskoj baštini Bošnjaka u Bijelom Polju dali su: Derviš ef. Hodžić, hadži Asimaga Ćurić, hadži Ahmed Čolaković, Salih Bebanić i Ćamil ef. Alić.

III

DREŽNICA I OKOLINA

Kao župa, Drežnica se prvi put spominje 1408[1)], a kao nahija 1469. godine.[2)] Ona je zapremala onaj goroviti kraj koji se prostire u porječju rijeke Drežanjke, desne pritoke Neretve, između planina Čabulje i male Čvrsnice. Nakon pada Hercegovine u turske ruke, nahija se nalazila u sastavu sljedećih kadiluka: drinskog (Foča) i blagajskog od 1466. do 1524., i mostarskog od 1524. do 1878. godine.[3)]

Na području nekadašnje nahije Drežnice danas se nalaze 22 sela i zaselka koji su nastanjeni pretežno muslimanima. Priča se, da su Drežnjaci za vrijeme turske uprave bili oslobođeni plaćanja poreza, jer su sultanu slali uvježbane sokolove.[4)]

U ovom kraju koji danas u administrativno-sudskom pogledu, pripada mostarskoj opštini, sagrađeni su do 1911. godine sljedeći spomenici islamske kulture: džamije u Donjoj i Gornjoj Drežnici i mektebi u Bunčićima, Striževu i Donjoj i Gornjoj Drežnici.

Džamija i mekteb u Donjoj Drežnici

Ovo selo leži u kanjonu Drežanjke, oko sahat hoda udaljeno od željezničke stanice. Džamija je sagrađena na lokalitetu Ćasine u Donjem Selu. Građena je od lomljenog kamena, a bila je četverostrešnog krova pokrivena pločom. Uz desni zid ima, oko 15 metara visoku munaru od kamena, do polovine četvrtasta a od polovine oktogona oblika. Upisana je u zem. knjiž. ul, k.o. Drežnica, gr. ul. br. 1097 k.č. 628 i zaprema površinu od 70 m^2.

Na džamiji nije bilo nikakvog natpisa pa se ne zna kada je sagrađena i ko je njen osnivač. Pošto se opet nije sačuvala zakladnica to ne znamo ni šta je legator ostavio za njeno izdržavanje. Prema narodnom predanju ona je podignuta u 16. stoljeću i ubraja se među nekoliko najstarijih džamija u Hercegovinii.[5)] Godine 1180. (1766.) imam ove džamije bio je neki Hajdar hodža koji je potpisan kao svjedok na jednom ugovoru.[6)]

Ovu džamiju i matičarski ured uz nju zapalili su četnici 4. oktobra 1942. godine kojom prilikom su ubijena 23, a ranjeno 6 muslimana.[7)] Džamija je tada zatvorena, a posljednji njen imam bio je Rasim ef. Imamović iz Tuzle. Poslije 1950. mještani su vlastitim sredstvima obnovili ovaj objekat i on i danas povremeno služi svojoj svrsi.

Neposredno uz džamiju sagrađen je, nepoznate godine, jedan mekteb za koji, takođe, ne znamo čija je zadužbina. Zgrada mu je srušena 1910. godine, jer je bila potpuno dotrajala, i na istom mjestu je 1911. podignuta nova mektebska zgrada.[8] I ova je zgrada stradala u toku II svjetskog rata.

Džamija i mekteb u Gornjoj Drežnici

Sve do 1903. godine u Gornjoj Drežnici i zaseocima koji joj gravitiraju, nije bilo džamije. Do ovog vremena klanjalo se po kućama, a od 1895. godine u mektebu.

Džamiju u Gornjoj Drežnici sagradio je Mujaga Komadina (1839.-1925.) 1903. godine. On je više godina bio gradonačelnik Mostara i kao markantna i veoma zaslužna ličnost zauzima vidno mjesto u kulturnoj historiji Mostara u prve dvije decenije ovog stoljeća. Pored džamije, on je još podigao mekteb, banju, most i nekoliko impozantnih građevina u Mostaru. Umro je 1925. godine u Mostaru i pokopan kod Lakišića džamije u Ričini gdje mu se nekropola i sada nalazi.

Džamija je sagrađena u mahali Podglavici a locirana je na zemljištu kojeg je u tu svrhu darovao Mehmed Huseljić.[9] Građena je od lomljenog kamena i ima oko 12 metara visoku munaru četvrtasta oblika. Svečano otvorenje džamije obavljeno je 13. novembra 1903. godine.[10]

Džamija i mekteb oštećeni su u toku II svjetskog rata. Tom prilikom su polupani prozori i vrata te uništen inventar u njima.[11] Poslije 1945. godine ovi objekti su opravljeni i danas služe svojoj svrsi.

Muslimani Gornje Drežnice su 1895. godine sagradili mekteb u mahali Podglavici u kome se do 1903. klanjalo i djeca učila.[12] Zgrada se nalazi neposredno uz džamiju i do danas je više puta popravljana. Ovdje treba još spomenuti da je Ahmed Muminović um. Ibrahima iz Gornje Drežnice uvakufio jednu njivu kod mekteba za potrebe njegovog održavanja.[13]

U Bunčićima i Striževu postojale su stare mektebske zgrade koje su 1910. godine bile dotrajale pa su popravljene.[14] Ne zna se kad su one sagrađene, a ni čije su zadužbine. Mekteb u Bunčićima je davno srušen i njegovo zemljište je prodato i novac utrošen u džamiju u Gornjoj Drežnici. Muslimani Striževa su sagradili novu zgradu na ruševinama starog mekteba koja im danas služi za potrebe održavanja vjerske obuke i za mesdžid.

Kad govorimo o islamskim spomenicima Drežnice treba spomenuti da su na rijeci Drežanjki, koja je duga 25 km, podignuta, za vrijeme turske uprave, dva kamena mosta. Jedan je bio sagrađen "kod Gaza",

blizu ušća Drežanjke u Neretvu, a drugi pola sahata uzvodno. Prvi most se nalazio na putu koji je od Mostara vodio dolinom Neretve prema Konjicu. Jedan mali kameni most, na jedan luk, nalazi se na Grabovici koja se ulijeva u Neretvu kao njena desna pritoka. Oba ova mosta sagrađena su prije 1842. godine, jer je preko njih u spomenutoj godini prešao Ivan Frano Jukić, kada je iz Mostara putovao za Sarajevo.[15]

---

1) Acta Bosnae 87-88, M. Vego: Naselje bosanske srednjevjekovne države, Sarajevo, 1957., str. 34.

2) Hazim Šabanović: Bosanski pašaluk, Sarajevo, 1959., str. 143.

3) Isti, str. 189.

4) Napredak kalendar, Sarajevo, 1923., str. 102.

5) Podatke o vanjskom izgledu džamije dali su mi Ćazim Kurtović i Halil Dedić iz Donje Drežnice.

6) Sidžil mostarskog šerijatskog suda br. 5, list 58, u Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu.

7) Arhiva Vakufskog povjerenstva u Mostaru, akt br. 430/1942. (u Arhivu Hercegovine).

8) Isto, akt. br. 1136/1911.

9) Isto, akt. br. 672/1910.

10) Osvit, Mostar, br. 94, od 25.12. 1903. god. str. 4.

11) Arhiva Vakufskog povjerenstva, akt, br. 262/1943.

12) Ovaj podatak sam dobio od Jusuf ef. Beglerovića, bivšeg imama iz Gornje Drežnice.

13) Arhiva Vakufskog povjerenstva, akt. br. 928/1910.

14) Isto, akt. br. 672/1910.

15) Ivan Frano Jukić: Putopis i historijsko-etnografski radovi, Srpsko-dalmatinski magazin, 1842. god., str. 70.

IV

PODVELEŽJE

Podveležje se nalazi između mostarske i nevesinjske opštine, a smješteno je na prisojnoj strani podnožja planine Velež (najviši vrh Botin, visok 1968,5 metara). To je tipična kraška površ koja se sastoji od sedam sela i to: Banjdo, Gornje Gnojnice, Kokorina i Kružanj[1] koji su se nalazili do 1851. godine u sastavu blagajskog, a Dobrč, Opine i Svinjarina u sastavu mostarskog kadiluka.[2] Kad je Omer-paša Latas ukinuo blagajski kadiluk 1851. godine, četiri spomenuta sela su pripojena mostarskom kadiluku u čijem su sastavu ostala sve do austrougarske okupacije 1878. godine.[3] Danas se ova sela nalaze u sastavu mostarske opštine.

Sva sela Podveležja nastanjena su sto posto muslimanima. Biskup Andrijašević **"tvrdi"** da su sve podveleške porodice primile Islam poslije dolaska Turaka u ove krajeve i da su autohtonog slovenskog porijekla, te da su stanovnici Podveležja bili 1629. godine katolici, a intenzivnija islamizacija počela je, ovdje, tek polovinom 17. stoljeća.[5] Savo Semiz **ističe** da su se po padu Hercegovine u turske ruke svi stanovnici Podveležja "isturčili" to jest prešli na Islam.[6] Na području Podveležja nalazi se mnogo srednjevjekovnih nadgrobnih spomenika (stećaka) kao i dva velika krsta u Svinjarini i Kružnju koji su izrađeni od kamena.

U selima Podveležja do 1992. godine se od islamskih spomenika nalazile su se samo dvije džamije i pet mekteba. O njima ćemo ovdje posebno govoriti i iznijeti podatke iz dokumenata s kojima raspolažemo.

Džamija u Svinjarini

Rekli smo da je Svinjarina centralno a, možda, i najstarije selo Podveležja. Ovdje se do 1975. godine nalazila jedna džamija koja je bila građena od lomljenog kamena i s četvrtastom kamenom munarom visokom oko deset metara. Tvrtko Kanaet je pribilježio predanje da je ona sagrađena oko 1836. godine, da ju je gradila ehalija (stanovnici) i da nema vakufa.[7]

Hasan, sin hadži Ismailov, imam iz Podveležja, potpisan je kao zastupnik (vekil) prilikom jednog vjenčanja koje je obavio mostarski kadija 1179.(1766.) godine.[8] Na temelju ovog može se, kao sigurno, utvrditi da je džamija u Svinjarini sagrađena prije 1766. godine. Ona je imala od sultana dekret (berat) da se u njoj može petkom klanjati džuma namaz.[9] Upisana je u grunt.ul.kat, opć. Svinjarina broj 34, katast. čest. 305 i

zaprema površinu od 40 m². Iz raznih izvora saznajemo da je ova džamija, kao i mekteb uz nju, više puta opravljanja.[10] Mještani su u 1975. godini srušili munaru ove džamije i na istom mjestu ozidali novu od tesanog kamena i oktogona oblika, visoku oko 20 metara. Nakon toga su proširili i dozidali zgradu džamije i u njoj sagradili prostrani mahfil od betona. Svečano otvaranje ove džamije obavljeno je 7. novembra 1976. godine.

Imamsko-mualimsku dužnost u Svinjarini vršili su: naprijed spomenuti Hasan, sin Ismailov koji je bio imam oko 1766. godine. Husein hodža, sin Halilov iz Podveležja, potpisan je kao svjedok prilikom jednog vjenčanja koje je obavio mostarski kadija 1829. godine. 11). Od 1898. godine do danas ovu su dužnost vršili: Murat ef. Smajkić, Salih ef. Špago, i Smajkići: hadži Salieh ef., Ahmed ef. i Smail ef.[12] Četnici su ovu džamiju srušili 1992. godine.

Džamija u Kružnju

Ova džamija je sagrađena koncem turske vladavine, prije 1873. godine. U spisku lica koja su 1290. (1873.) godine dala priloge za opravku Ćurči Ahmedove džamije u Mostaru, nalazi se i imam iz Kružnja ali mu ime nije navedeno.[13] Džamija je bila građena od lomljenog kamena i s četvrtastom kamenom munarom. Za ovu džamiju uzeta je mjera od one u Svinjarini i po istom planu je sagrađena, pa, priča se, da je čak bila i iste veličine. U vrijeme austrougarske okupacije bila je vojska u nju uselila, ali su ih seljani istjerali.[14] Upisana je u grunt. ul. broj 69, katast. čest. 89 i zaprema površinu od 50 m². Ova je džamija kao i mekteb uz nju više puta opravljana.[15]

Mještani su u 1975. godini adaptirali džamiju, srušili staru munaru i na istom mjestu sagradili novu od betona. Svečano otvorenje džamije obavljeno je 27. novembra 1977. godine.[16]

Imamsko-mualimsku dužnost u ovom mjestu vršili su: Husein ef. Dedić, Salih ef. Dedić, Osman ef. Memić, Ali ef. Zlomušica i hadži Ahmed ef. Jelovac.[17] Četnici su ovu džamiju srušili 1992. godine.

Pored mekteba u Svinjarini i Kružnju, oni danas postoje još u Dobrču, Dolu i Kričanima. Mostarski legator Hasan-beg Lakišić, sin hadži Mustafa-begov, odredio je u svojoj oporuci (vasijjet) od konca redžepa 1335. (16. maja 1917.) godine da se sa svotom od 50 000 groša sagrade u selima Podveležja tri zgrade za mektebi ibtidaije. Svojom zakladnicom (vakifija) od istog datuma, zavještao je tri kuće i dućan u Mostaru i odredio da se prihodi od njih dijele svake godine na 12 dijelova i troše u slijedeće: jedan dio za učenje 15 hatmi: 12 za vakifovu dušu, i po jedna za duše:

oca mu hadži Mustafa-bega, majke Nazife i žene Emine; jedan dio muteveliji; dva dijela za opravke objekata; jedan dio mujezinu Husein hodžine džamije u Mostaru; pet dijelova za plate trojici mualima u selima Podveležja; jedan dio za potrebe ovih mekteba i jedan dio, doživotno, Hasanu Omeragiću, sinu Muhamed-aginu, a kad on umre, za potrebe spomenuta tri mekteba.[18]

Ova tri mekteba sagrađena su u razdoblju od 1919. do 1922. godine. Ovo je bio prvi intenzivniji pokušaj širenja islamske prosvjete u selima Podveležja koji je učinio čovjek koji nije potjecao iz ovog kraja niti u njemu živio. Ovi mektebi i danas služe svojim svrhama. Iz izvora saznajemo da su sibjan mektebi radili u privatnim kućama: u Banjdolu, Kokorini, Gornjim Gnojnicama i Gornjim Opinama. Mualimsku dužnost u njima vršili su: Brkan Bećir i Husnić Husein u Banjdolu, Jelovac Ahmed u Gornjim Gnojnicama i Krhan Halil u Gornjim Opinama.

Hafiz Hasan ef. Drače (umro 30. novembra 1909. godine) odredio je da se iz njegove oporuke (vasijet) sagradi jedan mekteb u Podveležju.[19] Ovaj mekteb, kako se moglo utvrditi, nije nikad sagrađen ni u jednom selu Podveležja i Dračina odredba je ostala na papiru, neizvršena.

Haremi (groblja)

Na području Podveležja nalazi se više harema sa starim nišanima ali na njima nema natpisa. Prema podacima vakufske gruntovnice u Mostaru, u Svinjarini se nalaze četiri harema: Poljice, kod Kretine, Obalina i Ćordovina koji zapremaju dva dunuma i 750 m^2. U Kokorini se nalazi šest harema: Kukričino groblje, Jarčište (u sidžilima blagajskog kadije iz početka 18. stoljeća spominje se ovdje selo Jarčište), Nugla, Harli polje, Luka i Oskruša, koji zapremaju 26 dunuma površine.[20] I u drugim selima Podveležja nalazi se po jedan, a u Kružnju dva harema, ali u njima nema starih nišana s natpisima.

U Podveležju, kao i drugdje, imamo dvije vrste porodica: starosjedilačke i one koje su se doselile iz drugih mjesta. Starosjediocima se smatraju: Goste, iz Opina, Isići i Jelovci iz Dola, Jukle iz Šipovca, Macići, iz Dola, Memići iz Kružnja, Tule iz Banjdola i Voloderi iz Kružnja i Kokorine.[21] Sve ostale muslimanske porodice iz Podveležja doselile su ovdje iz mostarske (Mostara, Raške Gore, Pologa, Blagaja, Dračevica, Gubavice, Hodbine i Vranjevića), čapljinske (Gabela), ljubuške (Gradska), posuške (Posušje), stolačke (Hodovo, Kozica, Dubrava i Trijebanja), nevesinjske (Koleško, Žulji, Sopilja, Rabina i Dramiševo) i konjičke (Jablanica i Grušča) opštine.[22]

Ovdje donosimo spisak muslimanskih porodica Podveležja po selima koje se spominju u sidžilima blagajskih i mostarskih kadija.

BANJDO: Brkan Abdulmumin 1795, Dulić Omer 1778., Fazli (Fazlić) Ibrahim 1790., Husnići: Abdulah 1731., Ramadan 1732., Osman 1766., Salih 1770., Mustafa 1774., Omer spahija, Ibrahim spahija, Ahmed spahija i Mehmed spahija 1790. godine, (ova četvorica spahija vršili su 1790. godine dužnost mustahfiza u blagajskoj tvrđavi i zato su bili oslobođeni plaćanja teških nameta (tekalifi šakka), Kovač Ramadan 1770., Silić Omer 1778., Tolić Jašar 1778. i Bešir 1795., Tulek Ahmed 1790. i Zlomušica Halil 1789. godine. Udovičić (Udovicaoglu) imali su 1770. godine u Banjdolu svoje posjede.[23]

Neke od navedenih porodica su izumrle ili su se raselile. Pored spomenutih u Banjdolu do 1992. god. živjeli još: Jelovci i Kukuruzovići.[24]

KRIČANJE: (mahala Gornjih Gnojnica): Brkan Mehmed 1795; Isići: Mehmed 1767., Ahmed 1771., Alija 1773., Bećir 1782., Timur 1785. i Mustafa 1792., Macić Ahmed 1762., Obrad Ismail 1767., Obradović Mehmed 1770., Špago Bajram 1795., Tale Ibrahim 1795. i Uskradoglu Muharem 1777. godine.[25]

Neke od navedenih porodica su izumrle ili se raselile. Pored spomenutih u Kričanjima su do 1992. god. živjele još i ove: Jelovci, koji su starjenici, i Krhani i Puce koji su doselili.[26]

KRUŽANJ: Brkan Ibrahim 1790., Dedići: Osman 1766., Timur 1767., Mustafa 1770., Jašar 1774., Ahmed 1776., Hasan 1777., Šaban 1789., Ramadan 1795. i Omer 1797., (neki članovi ove porodice bili su mustahfizi blagajske tvrđave pa su zato bili oslobođeni plaćanja svih teških nameta), Husnići: Hasan i Abdulmumin 1825., Kajani: Ibrahim 1789. i Mustafa 1795., Kovač Ramadan 1792., Maksumić Mustafa 1702., Memić Džafer 1780., Pendek Salih 1770., Zaklani: Mustafa 1767., Mehmed 1770, Hasan 1787. i Selim 1795., Zlomušica Hasan 1776. godine.[27]

Neke do navedenih porodica su izumrle ili se raselile. Pored spomenutih u Kružnju su do 1992. god. živjele još: Crnalići, Crnomerovići, Husići i Voloderi.[28]

KOKORINA: Bilić Omer 1786., Bile Ibrahim 1776., Čolaković Ismail 1766., Ćućilović Alija 1789., Gološ Muharem 1797., Hodžić Muharem 1795., Količići: Ibrahim 1789. i Rizvan 1791., Milišići: Omer 1786., Ibrahim 1787., Džafer 1789., Mušin 1789., Salih 1794., Šaban spahija 1780. (neki članovi ove porodice bili su mustahfizi blagajske tvrđave i zato su bili oslobođeni plaćanja svih teških nameta), Mušina (Mušinović) Omer 1795., Omanović Ismail 1774., Seleš Ramadan 1774., Šandrić (Šendra) Selim 1774., Voloderi: Salih 1770., Husein 1771., Sulejman 1773., Hasan 1774., Mahmut 1781.,

Ibrahim 1795., Omer 1798. i Murat 1822. godine[29]

Neke od spomenutih porodica su izumrle ili su se raselile. Pored navedenih ovdje su do 1992. god. živjele još slijedeće porodice: Begovići, Crnalići, Džafići, Kukrice, Mrndžići, Nameti, Pobrići, Šute i Zuhrići koji su doselili.[30]

DOBRČ: Ćorić Sulejman 1839. i Gosto Selim 1839. godine.[31] Ovdje su do 1992. god. još živjeli: Đulimani, Marići i Puce koji su doselili.[32]

OPINE: Ovdje su do 1992. god. živjele samo Goste koji su starjenici i Masleše koji su doselili iz Hamzića.[33] U Gornjim Gnojnicama se ranije nalazila Gostina kula.[34]

SVINJARINA: Brkan Ismail 1768., Dedić Salih 1849., Husnić Mehmed 1828., Jelovac Osman 1839., Macić Abdulmumin 1850., Maksumić Salih 1839., Milušić Omer, sin Mustafin 1829., Talić Ahmed baša 1766., Tucaković Mahmud 1828. i Voljevica Mustafa 1851. godine.[35]

Pored spomenutih u Svinjarini su do 1992. god. živjele još slijedeće porodice koje su ovdje doselile iz drugih mjesta: Boškajli, Fajići, Ferizi, Jašarevići, Marići, Mrnđići, Nožići, Pekušići, Pintuli, Puce, Smajkići i Trnovci.[36]

---

1) Tvrko Kanaet, Podveležje i Podvelešci, Sarajevo 1955., str. 15 - 18.

2) Sidžil (protokol) blagajskog kadije brojevi: 55, 56, 57, 58, 59, 60, i mostarskog kadije brojevi: 2, 3 i 4. Originali ovih siždila nalaze se u Orijentalnom institutu a fotokopije u Arhivu Hercegovine.

3) Hamdija Kreševljaković i Hamdija Kapidžić, Sudsko-administrativna podjela Bosne i Hercegovine početkom 19. stoljeća, istorijsko-pravni zbornik Pravnog fakulteta u S arajevu, Sarajevo, 1950., svezak 3-4, str. 250.

4) T. Kanaet, n.d., str. 154.

5) Izvještaj biskupa Andrijaševića u Croatia sacra, 1934., str. 55056; Dr. Muhamed Hadžijahić, Od tradicije do identiteta, Sarajevo, 1974., str. 93.

6) Savo N. Semiz, Podveležje i Podvelešci, geografsko-etnografske crtice, Zora, Mostar, 1898. (VII), broj 7-8, str. 280.

7) T. Kanaet, n.d., str. 170.

8) Sidžil mostarskog kadije broj 5, list 7a. Original se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci a fotokopija u Arhivu Hercegovine.

9) Savo N. Semiz, n.d., str. 326.

10) Arhiva Vakufskog povjerenstva u Mostaru (AVPM), akti broj 246/1912., 396/1912., 1547/1913. i 92/1922.

11) Sidžil mostarskog kadije broj 3, list 3b.

12) AVPM, akt broj: 266/1898, 551/1914 i 255/1920.

13) Hivzija Hasandedić, Analitički inventar acta turcarum Provincijalata hercegovačkih franjevaca, dokumenat AT XIV/685.

14) T. Kanaet. n.d., str. 170; Savo N. Semiz, n.d. str. 326.

15) AVPM, akt broj 308/1911.

16) Preporod, Sarajevo, 1978, broj 5/180, str. 7.

17) Podatke o imamima i mualimima u Kružnju dobio sam od Ali ef. Zlomušice, penzionera iz Mostara.

18) Hasan-bega Lakišića vasijetnama i vakufnama upisane su u sidžil vakufnama broj III, str. 35, redni broj 640 koji se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci.

19) AVPM, akt broj 26/1912.

20) AVPM, akti broj: 362/367/1914.

21) T. Kanaet, n.d., str. 154.

22) Isti, n.d., str. 155.

23) Sidžili blagajskog kadije broj 56, listovi: 1-b, 13-b, 15-b i 39-b; broj 57, listovi: 13-b, 14-b, 29-b; broj 58, listovi: 16-a i 51-a; broj 288, list 46-b. (Original sidžila broj 288 nalazi se u Arhivu Hercegovine).

24) T. Kanaet, n.d., str. 159.

25) Sidžili blagajskog kadije broj 56, listovi: 15-a, 28-a, i 50-b; broj 57, listovi: 49-b i 50-a; broj 58, listovi: 1-a, 22-b, 23-a, 36-a, 70-a, 72-b i 93-a; broj 60, listovi: 1-a, 15-a i broj 288, list 30-a.

26) T. Kanaet, n.d., str. 159.

27) Sidžili blagajskog kadije broj 55, list 6-a, broj 56, listovi 12-a, 15-b, 22-a i 31-b; broj 57, listovi: 16-a, 17-a, 50-a, i 54-a; broj 58, listovi: 1-a, 8-b, 22-b, 23-a, 51-b i 92-a: broj 59, list 25-b; broj 60, list 1-a; broj 288, listovi: 5-b, 27-a, 30-b, 45-b, 54-b, 55-b i 67-b.

28) T. Kanaet, n.d., str. 159.

29) Sidžili blagajskog kadije broj 55, list 6-a; broj 57, listovi: 9-b, 14-b, 23-b i 51-a; broj 58, listovi: 7-b, 23-a, 24-a, 51-a, 55-b, 72-b, 75-b, 86-b i 90-b; broj 59, list 1-a; broj

60, listovi: 23-b, 24-a, 50-b; broj 288, listovi: 5-b, 28-b, 34-b, 46-b, 60-a i 64-b.

30) T. Kanaet, n.d. str. 160.

31) Sidžil mostarskog kadije broj 3, list 83-a.

32) T. Kanaet, n.d., str. 157.

33) Isti, n.d., str. 157.

34) Jevto Dedijer, Hercegovina, Beograd, 1909., str. 245.

35) Sidžili mostarskog kadije, broj 3, listovi: 3-b, 29-b, 82-b i 110-b; broj 5, listovi: 3-b i 61-a. Svinjarina se često u turskim izvorima naziva Podveležje kao što joj je danas zvanično ime.

36) T. Kanaet, n.d., str. 158.

OSTALA MJESTA U MOSTARSKOJ OPŠTINI

U još šest mjesta mostarske opštine radili su sibjan mektebi po privatnim kućama i od 1914. godine u za njih posebno građenim zgradama (mektebima) uz džamije - mesdžide.

GUBAVICA

Gubavica je udaljena nekoliko kilometara od Bune i nalazi se uz cestu za Domanoviće i Stolac. Džematlije ovog mjesta tražile su 1914. godine od Vakufskog povjerenstva u Mostaru dozvolu da na "džamištu" sagrade mekteb u kome bi i klanjali. Iz ovog se razumije da je u Gubavici na spomenutom lokalitetu bila nekad džamija za koju niko ne zna kada je sagrađena, a ni kada je srušena.

Džamiju u Gubavici sagradili su njene džematlije 1936. godine i uz nju su poslije 1980. godine podigli visoku kamenu munaru. Kod džamije su sagradili imamski stan i čatrnju u dvorištu džamije. Imamsku-mualimsku dužnost u ovom mjestu vršili su: Ahmed ef. Čengić, Husein ef. Merzić, Salih ef. Aličić, Jusuf ef. Spahić i posljednji Adem ef. Omerika. Ustaše su je porušile 1993. godine.

JASENICA

Muslimani Jasenice, nekoliko kilometara južno od Mostara, tražili su 1936. godine od Vakufskog povjerenstva u Mostaru da sagrade mekteb u kome bi u vrijeme ramazana klanjali. Mustafa ef. Čevro bio je 1936. godine mualim u Jasenici a radio je u privatnoj kući.

MILJKOVIĆI

Ovo je selo udaljeno od Mostara oko pet kilometara i nalazi se na njegovoj krajnjoj zapadnoj periferiji. Ovdje su polovinom 18. stoljeća živile slijedeće muslimanske porodice: Brkani, Hodžići, Kekići, Klarići, Ožegovići,

Salčini i Šantići. Jedno brdo iznad Miljkovića nazivaju, po Brkanima, Brkanovo brdo.

Alijja Brkan, kći Abdulmuminova iz Miljkovića zavještala je 1846. godine dva vinograda od osam motika loze (4 000 čokota) u Podgorju u nahiji Blato i Rodoču i 265 groša. Odredila je da se prihod od vinograda i novca datog na kamate troši za potrebe hadži Alibeg Lafine džamije u Mostaru.

Do 1910. godine Miljkovići, u kojima je tada živilo oko sto muslimana, nisu imali ni džamije ni mekteba. U spomenutoj godini povedena je akcija i dobijena dozvola za izgradnju mekteba i mesdžida. Odmah se pristupilo izgradnji i zgrada je iste godine dovršena. Sastojala se od dvije prostorije i imala dimenzije 9 x 6 x 2,5 metra. Podignuta je u mahali Kozici na zemljištu kojeg je u tu svrhu darovao Jusuf-beg Bakamović iz Mostara. Na njenu izgradnju utrošeno je ukupno 1650 kruna. Ovom selu gravitirala su sela Međine i Polog.

U ovoj zgradi održavala se vjerska obuka i džematlije su u njoj uz ramazan klanjali i teraviju. Za vrijeme prošlog rata ustaše su u njoj držali topove i potpuno je oharabile. Srušena je 1944. godine i nije više obnavljana.

Kada je 1969. godine obnovljena džamija na Babunu u Ilićima kod Mostara, gravitirala su joj sela: Miljkovići, Kozica, Međine i Polog.

U Kozici kod ceste nalazi se harem koji zaprema površinu od 1000 m^2. Svi stari nišani u njemu su davno uništeni.

PIJESCI

Pijesci su udaljeni nekoliko kilometara od Gubavice i leže desno od ceste Buna-Domanovići. Džematlije ovog mjesta su 1914. godine sagradili ovdje mekteb koji im je služio i za mesdžid. Mještani, džematlije Pijesaka su 1972. god. na novom lokalitetu sagradili mesdžid, imamski stan i čatrnju. Svi navedeni objekti su služili svojoj namjeni do 1993. (juli) godine kada su uništeni u bestijalnom orgijanju hrvatskoustaškog okupatora.

Imamsku džamiju na Pijescima su, povremeno ili stalno, vršili: Huso ef. Omerika, Halil ef. Milišić, Hajdar ef. Čolić, Halil ef. Abaza, Salko ef. Aličić, Murat ef. Mrndžić, Zaim ef. Kumbarić, Ibrahim ef. Kobilica, Halil ef. Čolakhodžić, Omer ef. Drkić i Ibro ef. Ćatić.

POLOG

Polog se nalazi nekoliko kilometara zapadno od Mostar uz cestu za Lišticu. Ovdje je radio sibjan mekteb u privatnoj kući u kome je 1940. godine bio mualim Redžep ef. Sefer a 1950. Ibrahim ef. Gosto.

RAŠTANI

Raštani leže oko četiri kilometra sjeverno od Mostara uz željezničku prugu. Ovdje je radio mekteb u privatnojkući u kome je 1886. godine bio mualim Mehmed ef. Šemrd, 1911. Mustafa ef. Hero i 1912. Mehmed ef. Kovačević.

Izvori:

SMK, broj 5, list 9 i 15; H. Hasandedić, Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa Arhiva Hercegovine, Mostar, 1977., str. 26; Arhiva Vakufskog povjerenstva u Mostaru, akti broj: 772/1910, 331
/1914., 436/1914., 437/1914. i 183/1953.

OPŠTINA ČAPLJINA

I

ČAPLJINA

Čapljina je varošica u južnoj Hercegovini na pruzi Mostar-Ploče i raskrsnici cesta Ljubuški-Stolac-Metković. U nama poznatim izvorima ona se prvi put spominje 1632. godine kao selo mostarskog kadiluka.[1] Od 1782. do 1879. godine pripadala je Počitelju, a kasnije Stocu. Čapljina se počela naglo razvijati od 1892. godine kada je izgrađena željeznička pruga od Metkovića do Sarajeva. Od 1894. godine Čapljina je centar ispostave, sreza, narodnog odbora ili istoimene opštine.[2]

U Čapljini se 1682. godine nalazio čifluk Sulejman-bega, kapetana koga su kao čifčije obrađivali: Mustafa, Mehmed, Osman, drugi Mustafa, drugi Mehmed, Fazlija, Tadija i Grgur, svi iz sela Čapljine.[3] Ovdje je u 18. stoljeću bila i skela za male brodove. Bujrultijom bosanskog valije od 5. zulhidžeta 1182. (1769.) godine naređeno je mostarskom kadiji i mostarskom i počiteljskom kapetanu da egzemplarno kazne Jašara Hadžića, Selima Husića i Sulejmana Pejaka iz sela Čapljine koji su u čamcima gonili živežne namirnice u nemuslimansku zemlju (darul harb) i tamo ih prodavali po skupljim cijenama.[4]

Od islamskih spomenika u Čapljini se nalaze: džamija, mekteb, tri kule i harem o kojima ćemo ovdje posebno govoriti.

Ahmeda Topalovića džamija

U mahali Topalovini (Dizdarevini) nalazi se jedna džamija s vitkom kamenom munarom koja privlači pogled sivh posjetilaca koji ma s koje strane dolazili u Čapljinu. Ovaj objekat je doživio dvije temeljite adaptacije: prvu 1899. i drugu 1932. godine.[5]

Džamija je sagrađena 1803. godine, a zadužbina je Ahmeda Topalovića, sina Mehmedova iz Čapljine. Ovo saznajemo iz natpisa (tarih) uklesanog na ploči koja glasi: "Sahib-el-hajrat Ahmed, ibni Mehmed, sene 1218", što znači: "Dobrotvor Ahmed, sin Mehmedov, 1218. (1803.) godine". Do 1932. godine ova se ploča nalazila iznad vrata džamije, a tada je prenesena i uzidana iznad vrata čatrnje pod džamijom.

Prva zgrada džamije bila je građena od slabog materijala i bila je bez

munare. Za osnovicu je imala kvadrat sa stranicama 5 x 5 metara, visoka je bila oko 2,5 metra, četverostrešnog krova, pokrivena pločom.

Godine 1899. poveo je jedan kršćanin po imenu Mihajlo Kokalj akciju za izgradnju nove džamije u Čapljini. U tu svrhu prikupljeno je od muslimana u Čapljini 800 forinti, a novac je predan Salihagi Fazlagiću, trgovcu iz Čapljine. On je ovaj novac odmah odnio u Ljubuški i predao ga Kokalju koji je u to vrijeme vršio dužnost kotarskog predstojnika. Za izgradnju džamije Salih-aga je sam dao 1000 forinti.

Kokalj je tada poslao svog nadcestara i naredio mu da izradi plan nove džamije u Čapljini koja treba biti veća i prostranija od stare. Po ovom planu sagrađena je nova zgrada džamije dimenzija 7 x 7 x 4 metra. Od stare zgrade ostavljen je jedino zid od mihraba koji je produžen i dozidan, dok su ostala tri zida porušena.

Građevinske radove, na džamiji izvršili su, po planu, majstori Delići, a stolarske majstori Vitkovići iz Ljubuškog. Nije poznat razlog koji je inspirisao Kokalja da učini ovo djelo. Zaista zanimljiv i, možda jedinstven primjer vjerske tolerancije.[6)]

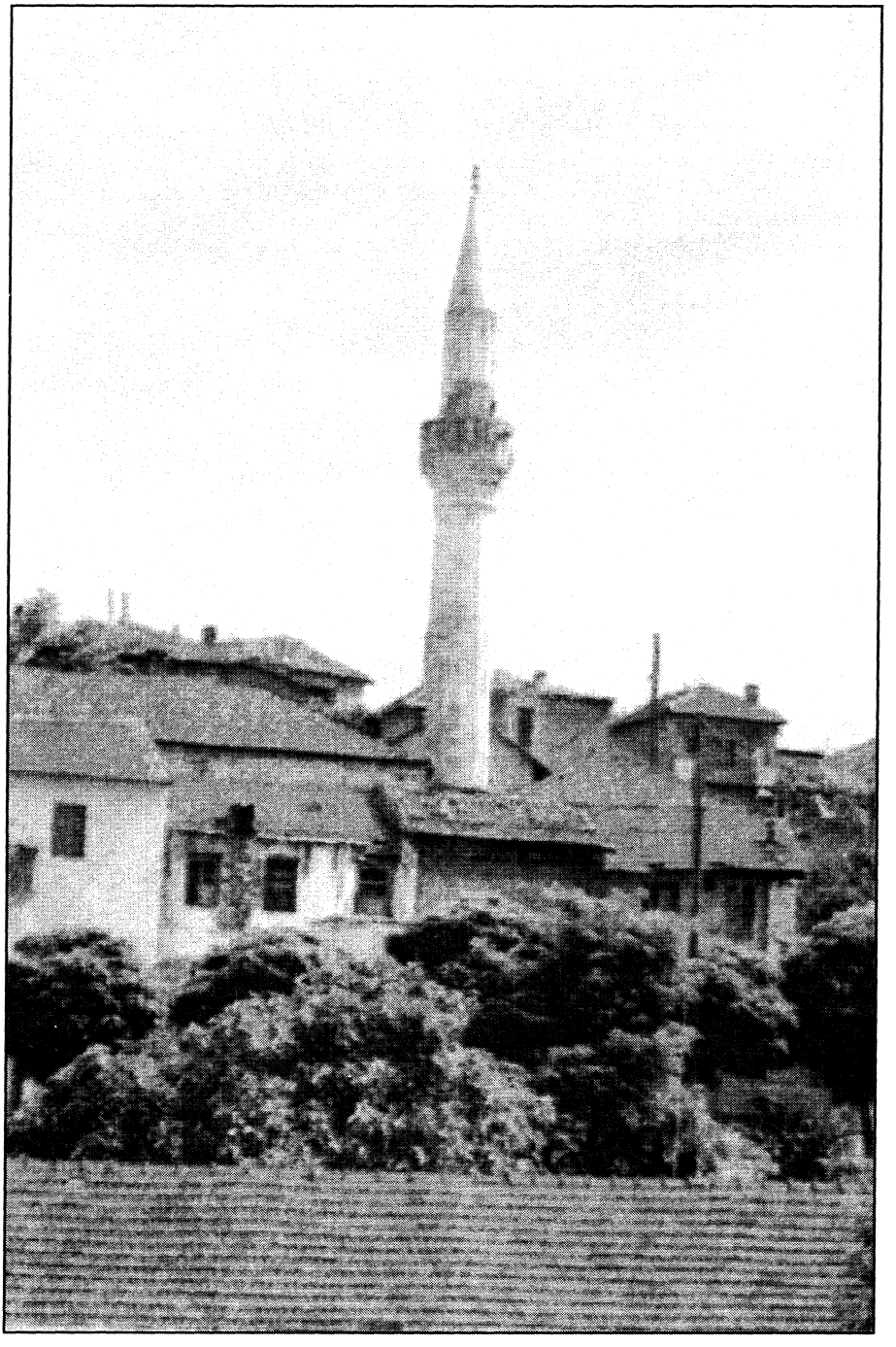
Muslimani Čapljine i okoline su u 1932. godini ponovo adaptirali ovu džamiju. Tada je uz nju sagrađena vitka kamena munara koja je prenesena iz Mostara od Hafiz Hodžine džamije. Kod džamije je u to vrijeme sagrađena jedna lijepa i prostrana zgrada za mekteb i stan za mualima koja je služila namijenjenoj svrsi do 1993. godine. Iznad ulaznih vrata džamije i mekteba je napisano: "Sagradiše muslimani Čapljine i okoline 1932. godine".

Imamsku dužnost u ovoj džamiji vršili su od 1895. godine sljedeći: Smail ef. Balić, Hafiz Ahmed ef. Zuhrić, Munla Ibrahim ef. Ćerić, sin mu Ali ef., Ahmed ef. Fazlagić, Hafiz Ahmed ef. Kapić, Džemal ef. Čivić (poginuo prilikom oslobođenja Čapljine 1945. godine), Ahmed ef. Avdagić, Zaim ef. Kumbarić, Safet ef. Karaman i Hasan ef. Palić.

Za uzdržavanje džamije legator je zavještao više njiva u Strugama. Ova je džamija upisana na ime Topalovića vakufa u gr. ul.k.o. Čapljina broj 618, kat. čest. 5 i zaprema s predvorjem i dvorištem površinu od 150m^2.

Topalovići su odselili u Tursku gdje, navodno, i sada žive njihovi potomci. Po njima se ranije zvala mahala u kojoj se džamija nalazi.

Pred ovom džamijom nalazio se do 1932. godine grob Nuhan-bega Čučkovića čije su kosti tada ekshumirane i prenesene u čapljinsko groblje. Za Nuhan-bega se priča da je bio dobri (evlija) i da je živio u doba Ali-paše Rizvanbegovića (1832.-1851.). Za džamiju u Čapljini zavještao je ribolovna jezera u Trebižatu i uvjet postavio da se, kad umre, sahrani pred džamijom. Priča se da je on prvi počeo vršiti melioraciju svoje zemlje

Ahmeda Topalovića džamija u Čapljini

u Trebižatu koju je kasnije trampio s Ali-pašom za njegovu u Klepcima.[7] Prihodi vakufa ove džamije iznosili su 1889. godine 35 forinti. Iz ovih sredstava plaćan je muezin džamije.[8]

Hadži Husaga Fazlagić iz Čapljine sagradio je 1963. godine jednu česmu u dvorištu mekteba pred džamijom. Voda iz ove česme koristi se za uzimanje abdesta, a i za potrebe djece koja dolaze u mekteb.

Ovo je jedina džamija na području južne Hercegovine koju ustaše nisu srušile, u vrijeme agresije Republike Hrvatske na BiH 1993. godine.

Mekteb

Do 1898. godine mekteb u Čapljini je radio u dvije male prizemne prostorije koje su bile locirane spram džamije. Pošto je ova zgrada sagrađena na zemljištu Topalovića vakufa to se, kao sigurno, može zaključiti da ju je podigao spomenuti vakif i odredio za mekteb. Memišaga Fazlagić, trgovac iz Čapljine, proširio je 1316. (1898.) godine ovu zgradu i o svom trošku podigao dvije sobe na njenom spratu.[9] Iz natpisa uklesanog na ploči, koja je uzidana na pročelnom zidu zgrade, saznajemo da je on ovo učinio na ime svoga oca Muharemage, sina Mehmed-agina. U ovoj zgradi djeca su učila sve do 1932. godine kada je kod džamije sagrađena prostrana zgrada za mekteb i stan za mualima. Sada ova zgrada služi kao privatan stan. Naprijed spomenuti imami džamije bili su ujedno i mualimi ovog mekteba.

Kule

Za vrijeme turske vladavine u Čapljini su sagrađene tri kule na jedan i dva sprata i to: Dizdarevića, Fazlagića (Tabakovića) i Metiljevića (Idrizbegovića). Najstarija i najveća od njih je Metiljevića koja se nalazi u Žagrovića mahali nedaleko od čapljinskog harema. Ovu je kulu popravio 1197. (1783.) godine Mehmedbeg Idrizbegović, sin mostarskog kadije Hadži Huseina koji je prozvan "Metilj".[10] Ova je kula strušena u toku 2. svjetskog rata i još joj se vidi prizemlje koje je bilo presvođeno kupolastim svodom.

Druge dvije kule bile su locirane blizu džamije. O njima nemamo nikakvih podataka.

Harem

Na krajnjoj sjevernoj periferiji Čapljine nalazi se veliki harem u kome se ranije nalazilo više starih nišana s dekoracijama i natpisima. Do naših dana sačuvali su se, od starijih, sljedeći:

Čučkovići:

Ahmed-aga, sin Nuhanov, umro 1312. (1894.) godine.

Fazlagići:

Fazlija, sin Ahmed-agin, umro 1254. (1838.), Muhamed, sin Ahmedov, umro 1282. (1865.) godine.

Hadžići:

Alija, sin Mahmudov, umro 1225. (1810.), Mehmed, sin Abdi-agin, umro 1241. (1825.), Hasan, sin Alin, umro 1243. (1827.) Osman, sin Mehmedov, umro 1282. (1865.) godine.

Muratagići:

Mehmed, sin Halilov, umro 1273. (1856.), Mustafa-aga, sin Ahmed-agin, umro 1306. (1888.) godine.

Rizvanbegovići:

Zulfikar Nafiz paša, sin Ali pašin, umro u saferu 1267. (1851.) godine.[11] Nad njegovim grobom izrađen je sarkofag od kamenih ploča. Oba nišana su izvaljena i leže slomljeni.

Šišići:

Hamid, sin Munla Mehmedov, umro 1267. (1850.) godine.

Godine 1867. u Čapljini je živjelo 35 muslimanskih porodica koje su brojile 165 članova.[12] U autohtone muslimanske porodice u Čapljini ubrajaju se slijedeće: Abazagići (izumrli), Begići, Čučkovići, Fazlagići, Hadžići, Husići, Ljute, Malokosi, Metiljevići (Idrisbegovići), Muratagići, Pejaci (izumrli), Šalde, Tabakovići, Topalovići i Žagrovići. Posljednji član porodice Žagrovića je Derviš ef. koji je koncem prošlog stoljeća odselio u Tursku gdje, navodno, i sada žive njegovi potomci. On je koncem turske uprave zauzimao vidan položaj u ondašnjoj turskoj administraciji i slovio kao veoma uticajna ličnost. Na ovu izumrlu čapljinsku porodicu podsjeća nas mahala Žagrovići, koja se proteže uz čapljinski harem i lokalitet

Žagrovac u Tasovčićima. Ostale muslimanske porodice u Čapljini: Bostandžići, Ćerići, Ćiberi, Kapetanovići i druge, doselile su ovdje iz Počitelja, Mostara, Ljubuškog i drugih okolnih mjesta.

Mihajlo Kokalj, Banaćanin, kotarski predstojnik u Ljubuškom, pomagao je sirotinju "bez razlike vjere i zabranio otvaranje birtija noću na području ljubuškog kotara".

Adem-aga Seferović, načelnik iz Čapljine, bio je poznat kao "veliki narodni dobrotvor". Umro je u Čapljini 1900. godine.

Mrčić Šimo i brat mu Ivo došli su početkom ovog stoljeća iz Trpnja u Čapljinu i ovdje otvorili veletrgovačku radnju. Oni su bili veliki dobrotvori i svake godine su dijelili pakete pred vjerske praznike svoj čapljinskoj sirotinji. Muslimanska sirotinja dobivala je ove pakete pred bajram.

Muhamed Muftić, trgovac žitom i brašnom, dijelio je svakog ramazana po sto vreća žita i brašna muslimanskoj sirotinji iz Čapljine i okoline. On je ovo brašno dijelio na ime zekata i milostinje.

Najveći dobrotvor Čapljine bio je Avdaga Šarac koji je umro 1976. godine. Kada se 1932. godine podizala džamija, munara i mekteb u Čapljini, on je najviše pomogao. Bio je veliki humanista i za vrijeme prošlog rata mnogo je radio na spasavanju srpske sirotinje. Pomagao je sva dobrotvorna društva i institucije. On je više godina stipendirao jednog učenika Gazi Husrev-begove medrese.

DRETELJ

U mjestu Dretelju, željeznička stanica oko dva kilometra sjeverno od Čapljine, vidjele su se do 1966. godine ruševine jedne stare džamije za koju tačno ne znamo ni kada je sagrađena i ni čija je zadužbina. Džamija je locirana u brdu na krajnjoj sjevernoj periferiji sela ispod koje je do 1966. godine išla pruga uskog kolosjeka. Bila je građena od pomno tesanog kamena, sa stranicama 6 90 x 6,20 metara, visoka oko 3,5 metra i pokrivena četverostrešnim krovom, prekrivena pločom. Do 1966. godine vidjeli su joj se dijelovi zidova s mihrabom, vratima na ćemer i šest prozora, na temelju čega se moglo zaključiti da je bila veoma solidno i čvrsto građena.[13] Srušena je 1966. godine kada je kroz Dretelj prošla pruga normalnog kolosjeka.

Ovu je džamiju, prema narodnom predanju, sagradio neki Hunjić koji je nepoznate godine doselio iz Počitelja na svoje imanje u Dretelj i tu se stalno nastanio. Najstariji nama poznati član ove porodice je Šeho Hunjić koji je 1777. godine živio u Počitelju.[14] Sudeći po arhitekturi džamije

može se, kao sigurno, reći da je sagrađena prije više od 250 godina. Narodna predaja tvrdi da je ona još starija. Mehmed-paša, mutesarif Hercegovačkog sandžaka koji je umro u Mostaru 1284. (1867.) godine oporučio je (vasijet) sto groša za "nanovo sagrađenu džamiju" u Dretelju, opština Čapljina. (SMK, V - 58, l. 173 - list 347). Iz navedenog podatka se razumije da je ona sagrađena oko 1860. godine.

Ova je džamija zatvorena koncem prošlog stoljeća i njen zadnji imam bio je neki Hunjić. Za vrijeme prvog svjetskog rata u njoj su klanjali vojnici iz Bosne koji su služili na pruzi kao straža (bevahung) i sami su bili imami i muezini.[15] Uz džamiju se nalazio mekteb, stan za mualima i harem. Nekoliko nišana iz harema u Dretelju, koji datiraju iz novijeg vremena, preneseni su u harem u Čapljini. Džamija je upisana u gr.ul.br. 146, kat.čest. 13/1 i zapremala je s predvorjem površinu od 235 m^2.

Godine 1796. u Dretelju su imali posjede slijedeći: Hasanefendić Omer ef., Nametak hadži Abdulah i Hadži Ibrahim, Pešić Salih baša i Seferović Jašar spahija.[16] Godine 1867. u Dretelju je bilo 15 muslimanskih kuća sa ukupno 85 muslimana.[17] Ovdje su živjele slijedeće muslimanske porodice: Hunjići, Ishakovići (izumrli), Kadrići, Malohodžići, Popići, Seferovići, Tukuri i Zubovići.

TASOVČIĆI

Tasovčići leže uz magistralu Mostar-Dubrovnik na lijevoj obali Neretve, oko kilometar sjeveroistočno od Čapljine. Pokraj ovog mjesta prolazi cesta koja se od magistrale odvaja i vodi za Domanoviće i Stolac.

U Tasovčićima se nalazila jedna stara i tvrdo građena džamija bez munare, locirana u podnožju brda Modrič, na krajnjoj sjevernoj periferiji mjesta. Sagrađena je prije 1664. godine što saznajemo iz Putopisa Evlije Čelebije gdje se prvi put spominje. Iz istog izvora saznajemo da su Tasovčići 1664. godine bili muslimansko selo sa pedesetak kuća i džamijom.[18]

Džamija je bila građena od tesanog kamena vezanog krečom a prvobitno je bila sa četverostrešnim krovom, pokrivena pločom. Imala je mihrab ukrašen polumjesecom i zvijezdom, mali minber od drveta, mahril i četiri na ćemer građena prozora. Uz džamiju se nalazila jedna sobica koja je služila za mekteb, i malo dvorište ograđeno, oko dva metra visokim zidom.

Ko je i kada sagradio džamiju u Tasovčićima ne zna se tačno. Rahmetli Ahmed ef. Fazlagić mi je pričao da je ovu džamiu, kao i onu u Čapljini,

sagradio neki predak stare čapljinske porodice Topalovića. Džamija je upisana u gr. ul. k.o. Tasovčići broj 80, kat. čest. II/38 i zaprema s dovrištem uz nju 180 m^2.

Od austro-ugarske okupacije 1878. godine imami ove džamije bili su slijedeći: Agan ef. Bostandžić, Hafiz Ahmed ef. Kapić i posljednji Hafiz Mustafa ef. Imamović. Džamija je zatvorena oko 1935. godine i od tada pa sve do 1966. godine nije radila. U tom vremenu je znatno oharabila pa je, zalaganjem Mustafe Kudre i mještana, 1966. godine opravljena i dovedena u potpuno ispravno stanje. Do 1992. se otvarala samo u vrijeme Ramazana.[19)]

U Tasovčićima se nalaze dva mala harema koja su ograđena betonskim zidom i žicom. U jednom se sahranjuju: Ćerimagići, Hasanagići i Muminagići, a u drugom: Dizdari, Ibrulji, Kudre i Škrbe. U Hasanagića haremu ima nekoliko starih nišana bez natpisa. Samo na dva nalaze se natpisi koji označavaju grobove Osmana Hasanagića, sina Ahmedova, umro 1210. (1795.) i Mehmeda Hasanagića, sina Seidova, umro 1305. (1887.) godine.

U drugom haremu ima također nekoliko starih nišana s dekoracijama, ali bez natpisa. Ovdje je sahranjena i Hatidža, kćerka Ahmed bajraktara (Kudre) koja je umrla 1225. (1810.) godine. U ovom haremu se nalazi i grob nekog Dizdara za koga se priča da je poginuo u borbi s gusarima i da mu je trupinu bez glave donio konj na sebi u Tasovčiće gdje je sahranjen. Uzglavni nišan je izrađen u formi turbana ali na njemu nema natpisa.

U Tasovčićima je za vrijeme turske uprave sagrađena jedan kula na dva sprata koja je bila vlasništvo porodice Dizdara. Ona je srušena u toku prošlog rata.

ČELJEVO

Čeljevo leži u veoma plodnom kraju na lijevoj o bali Neretve, oko kilometar desno od magistrale Mostar-Dubrovnik. U ovom mjestu nalazila se jedna malena džamija bez munare i ikakvih arhitektonskih vrijednosti. Ne zna se kad je sagrađena jer se nije sačuvala zakladnica niti ikakav dokumenat koji o tome govori. Priča se da je ploča na kojoj je bio uklesan kronogram (tarih) gradnje džamije odnesena za vrijeme prvog svjetskog rata i da se sada nalazi u nekom mujzeju.

Ovu je džamiju, prema narodnom predanju, sagradila neka žena i za njeno uzdržavanje zavještala je velike posjede u Podvornici u Čeljevu. Džamija je upisana u gr.ul.k.o. Čeljevo broj 322. kat. čest. 103 i zaprema

s haremom, pored koga se nalazi, površinu od 1 450 m^2. Ova je džamija temeljito opravljena oko 1925. godine i crijepom pokrivena. Pošto je vremenom dotrajala džematlije su je 1983. godine srušile i na istom mjestu podigli novu, ali bez munare. Mustafa ef. Taslidža vršio je 1885. godine imamsko-mualimsku dužnost u Čeljevu. Zadnjih godina, do 1992., se ova džamija otvarala samo uz Ramazan.

U ovom mjestu živjele su slijedeće muslimanske porodice: Dandići, Dugalići, Džaferovići, Mešići, Sjekirice i Šarići. Poslije austro-ugarske okupacije 1878. godine u Tursku su odselili: Benići, Hevići i Mehići, a u Višiće Morići i Zuhrići.

Dugalići i Mešići su ranije bili jedna porodica i zvali su se Ajanovići. Kad su Mlečani 1687. godine zauzeli Herceg Novi, dva brata Ajanovića su doselili u Čeljevo i tu se stalno nastanili. Jedan od njih je bio visok pa je prozvan Dugalić, a drugi je prozvan Mešić. O porijeklu ostalih muslimanskih porodica iz Čeljeva nemamo podataka.[20)]

Uz džamiju se nalazi harem u kome ima nekoliko starih nišana bez natpisa. Samo nad jednim grobom sagrađen je sarkofag od kamenih ploča u koga su usađena dva nišana. Iz natpisa sa uzglavog nišana saznajemo da su ovdje sahranjeni zemni ostaci Saliha Dugalića, sina Mustafina koji je umro 1252. (1836.) godine.

U Čeljevu, nedaleko od magistrale, nalazi se staro tzv. Pinjino groblje. U ovom haremu je ranije bilo više starih nišana s dekoracijama i natpisima koji su uništeni. Negdje u Čeljevu nalazi se zemlja koja je bila vlasništvo Sinan-pašina vakufa.[21)]

Nedaleko od betonskog mosta na Bregavi, oko kilometar južno od Tasovčića, nalazi se uz magistralu staro groblje zvano Šehitluci koje je potpuno u šumu zaraslo. Priča se da su ovdje sahranjeni šehidi koji su pali u borbi s gusarima iz Dalmacije prije više od 300 godina. Svi stari nišani u ovom haremu su davno uništeni.*

Na Šehitlucima su do 1947. godine sahranjivani muslimani iz Višića koji su odavde udaljeni oko 4 kilometra. Posljednji je ovdje sahranjen Ahmed Kreco koji je umro 1947. godine i s kojim je po muškoj lozi izumrla porodica Kreca u Višićima. Njegovi nišani su potpuno u šumu i gusto šiblje zarasli.

---

1) Registar (sidžil) mostarskog suda broj 1, list 12, u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

2) Glas Hercegovaca, Mostar, 1894., broj 44-45.

3) Registar mostarskog suda (sidžil) broj 5, list 2 u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

4) Registar mostarskog suda broj 2, list 41 u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

5) Bošnjak, Sarajevo, 1898 (VIII), broj 49.

6) Podatke o izvođačima radova na džamiji dobio sam od uvaženog i zaslužnog starine Ahmed-age Kapetanovića.

7) Podatke o Čučkovića vakufu prikupio sam od rahm. Ahmed ef. Fazlagića i naprijed spomenutog Ahmed-age Kapetanovića.

8) Proračun vakufa u Bosni i Hercegovini za godinu 1889., str. 273.

9) Bošnjak, Sarajevo, 1898. (VIII), broj 49.

10) Hamdija Kreševljaković, Kule i odžaci u Bosni i Hercegovini, Naše starine, II, Sarajevo, 1954., str. 76.

11) Dr. fra Oton Knezović, Ali-paša Rizvanbegović Stočević, hercegovački vezir 1832.-1851., Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1928., sv. I, str. 37

12) Hercegovina prije sto godina ili šematizam fra Petra Bakule, s latinskog originala iz godine 1867. preveo dr fra Vencel Kosir, Mostar, 1970., str. 94.

13) Podatke o vanjskom izgledu i arhitekturi džamije prikupio sam na licu mjesta 1962. godine.

14) Registar blagajskog suda broj 57, list 49, u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

15) Ovo sam pribilježio od rahm. Ahmed-age Fazlagića i Ahmed-age Kapetanovića.

16) Acta turcarum Arhiva Hercegovine broj 24.

17) Hercegovina prije sto godina, str. 94.

18) Evlija Čelebija, Putopis II, preveo i komenar napisao Hazim Šabanović, Sarajevo, 1957., str. 237.

19) Podatke o adaptaciji ove džamije i njenim službenicima prikupio sam od Mustafe Kudre iz Tasovčića.

20) Nešto podataka o ovoj džamiji kao i podatke o čeljevskim porodicama prikupio sam od 80-godišnjeg starca Bećira Dugalića iz Čeljeva.

21) Acta turcarum Arhiva Hercegovine, broj 630.

** - Napomena; Poslije hrvatske agresije na BiH, jula 1993. g., svi objekti islamskog predznaka su, uglavnom, uništeni, što je zadesilo i pobrojane objekte u Čeljevu, osim mesdžida koji je porušen februara 1997. g.*

GABELA

Gabela (tal. carinarnica) je varošica u donjem toku Neretve, na raskrsnici pruga Sarajevo-Ploče-Hum. Smještena je u veoma plodnom kraju na desnoj obali Neretve; od Čapljine, centra opštine, udaljena je pet kilometara.

Na lijevoj obali Neretve stajao je u srednjem vijeku važan trg zvani Drijeva (lađa, skela) koji se od sredine 15. stoljeća zove Gabela.[1] To je istorijska Gabela koja se protezala između Tersane i sela Višića gdje se ranije nalazila velika varoš, sa više dućana i dobro razvijenom trgovinom. Često mijenjanje toka Neretve, kad ona nabuja, otplavilo je i ovu varoš. Priča se da se i danas na dnu Neretvina korita mogu primijetiti ostaci gdje je nekad bila Tersana.[2]

Uspomena na preplavljenu Tersanu, odnosno istorijsku Gabelu, sačuvala nam se u sljedećoj narodnoj pjesmi:

"Od Tersane do sela Višića

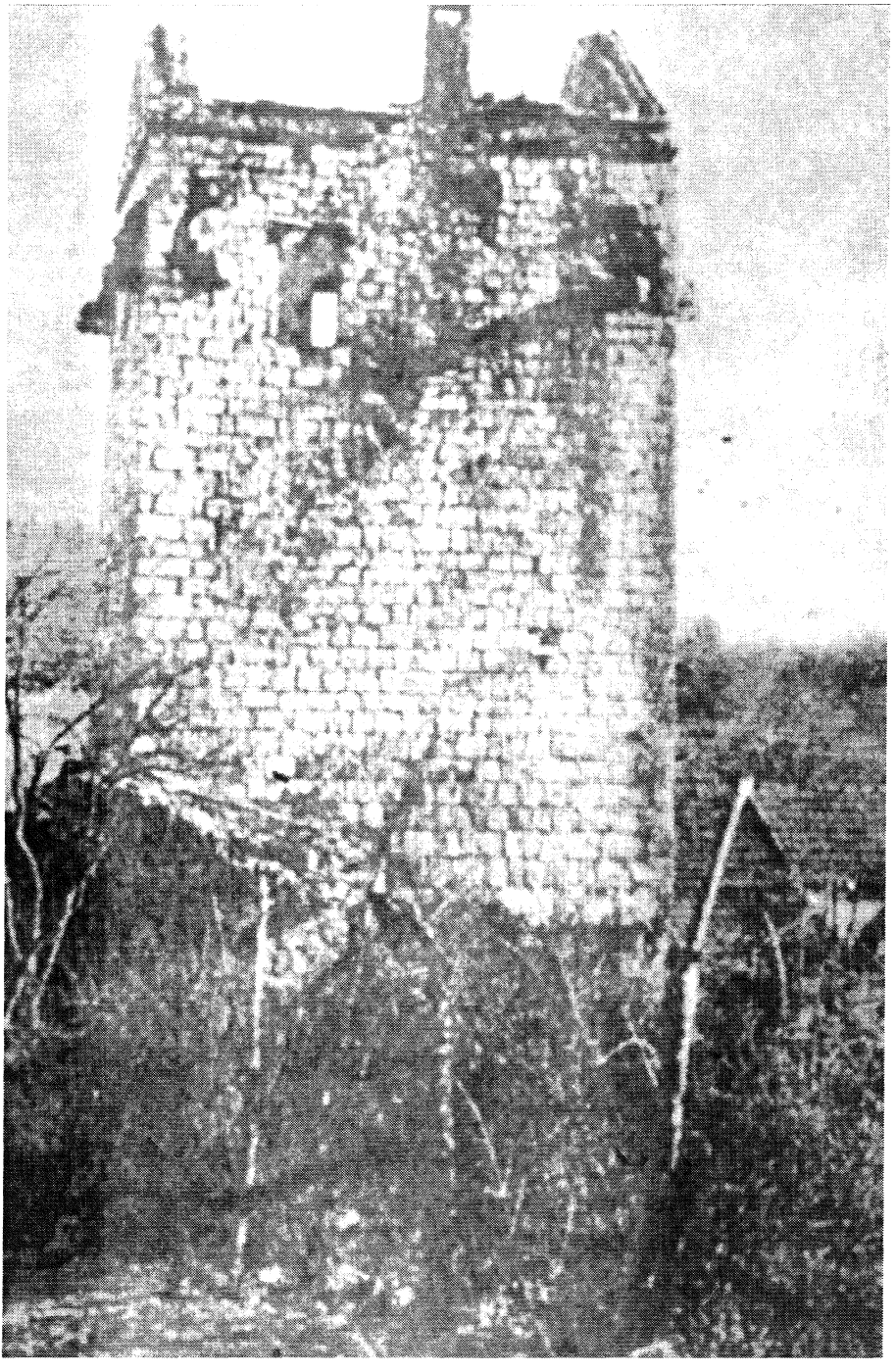
Sedamdeset i sedam ćilita

Sve mog babe Nube Hasanage."[3]

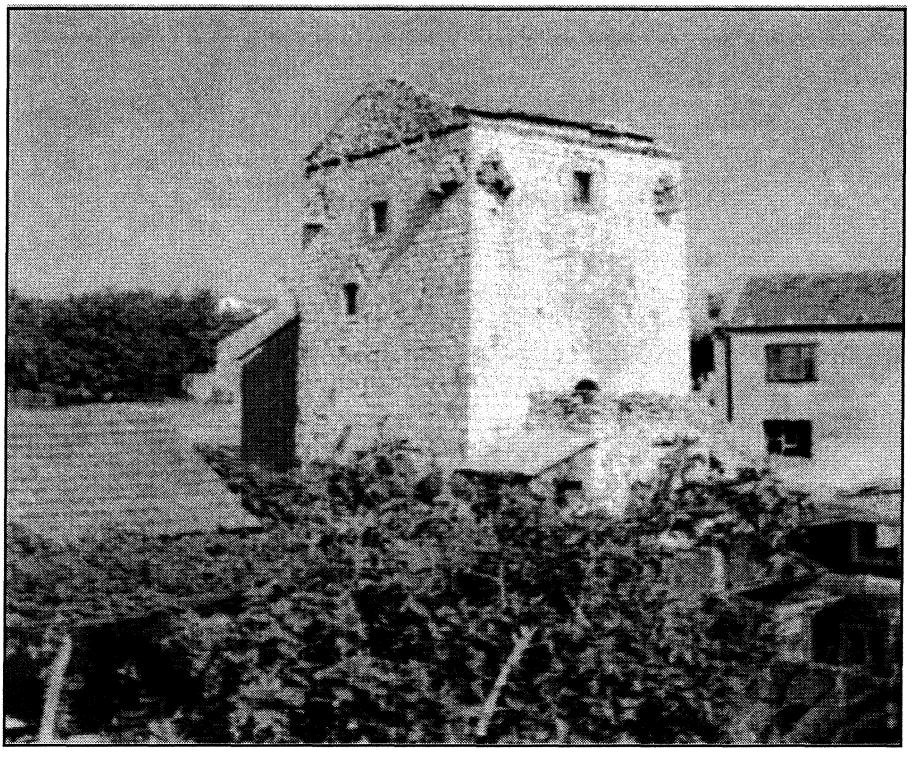
Turci su zauzeli Gabelu najkasnije 1493. godine.[4] Turski vojskovođa Mustafa paša, vojvoda sultana Sulejmana Zakonodavca, sagradio je prije 1549. godine na južnom obronku brda Krstac na desnoj obali Neretve, tvrdi grad koji je prozvan Sedislam = Bedem islama.[5] Kada su Mlečani 1694. godine zauzeli Gabelu, našli su iznad ulaznih vrata tvrđave ploču sa sljedećim natpisom: "redžeb 911".[6] Ako je ovaj natpis tačno dešifrovan onda je gabelski grad sagrađen 911. (1506.) godine. Ova je ploča sigurno nestala 1716. godine kad su Mlečani, prilikom povlačenja iz Gabele, bacili u grad lagume i potpuno ga razrušili.

Hercegovački sandžakbeg, Ali-beg, sagradio je do ovog grada novi grad i jako ga utvrdio.[7] Za razliku od starog ovaj je prozvan Novi grad. Poznati su sljedeći dizdari Sediislama: Mustafa 1597.[8], Sulejman i Abdulkemalaga 1640.[9] i Mehmed i Mustafa 1682. godine.[10]

Prije 1561. godine Gabela je postala sjedište gabelske kapetanije,[11] a od 1598. spominje se kao samostalan kadiluk.[12] Kao kadije Gabele spominju se sljedeći: Mustafa 1609., Salih, sin Jusufov 1617., Mehmed 1623., Omer 1630., Abdulvehab 1634., Mustafa 1646., Sejid Omer 1648., i Mehmed 1669. godine.[13]

Biščevića kula u Gabeli

Zidine kule u Gabeli

U Gabeli je u tursko doba sjedio kadija, dizdar (kastelan) tvrđave, povjerenik solane, povjerenik mukata, spahijski ćehaja, jeničarski serdar, tržni nadzornik, baždar, građevinski povjerenik, haračnik i carinik.[14]

Turci su prvi put izgubili Gabelu 1694. godine kada su je, nakon višednevnih i veoma teških borbi zauzeli Mlečani. Mirom u Požarevcu 1718. godine, Gabela je ponovo došla pod tursku vlast koji su njome upravljali sve do 1878. godine. Za vrijeme tursko-mletačkog rata 1716. Mlečani su evakuisali svo stanovništvo iz Gabele i bacili lagume u grad i razrušili ga.[15]

Putopisac Evlija Čelebija koji je kroz Gabelu proputovao 1665. godine, razlikuje u svom Putopisu tri Gabele: varoš Gabelu, tvrđavu i selo Gabelu (Čitluk). Varoš Gabela mu je identična s istorijskom Gabelom, dok mu je grad i Čitluk današnja stara Gabela. U varoši Gabeli Evlija Čelebija je vidio sljedeće: tri muslimanske bogomolje (mihrab), jednu tekiju, dva svratišta (han), tridesetak dućana i 150 pločom pokrivenih kuća. U gradu Gabeli vidio je: četiri kule, malu džamiju, skladište žita (ambar), skladište municije (džebhanu) i 20 kamenom pločom pokrivenih kuća. Čitluk Gabela je u ono doba imala 300 tvrdo zidanih kuća pokrivenih pločom, jednu džamiju i dva mesdžida.[16]

Andrija Kačić Miošić u svome djelu "Razgovor ugodni naroda slovinskoga" sačuvao nam je uspomenu na tursko gospodstvo u Gabeli u svojim brojnim pjesmama. On na više mjesta opjevava bojeve pod Gabelom gdje Turci vode borbu s uskočkim četama iz Dalmacije. Ovi su bojevi naročito vođeni u doba Kandijskog rata (1645.-1669.). U pjesmama se posebno ističu junaštvo muslimana iz Gabele: Hasana Babića, Muje Kurbegovića, braće Perizovića (valjda Ferizovića), Rame Kovačevića i drugih što znači da su ove muslimanske porodice nekad živjele u Gabeli.[17] U Hronici Pave Silobadovića spominje se 1665. Alibegović iz Gabele koji je ratovao protiv hajduka.[18]

Za vrijeme turske vladavine u Gabeli je sagrađeno više islamskih sakralnih i profanih spomenika o kojima ćemo ovdje posebno govoriti.

Ćejvan ćehajina džamija

Mostarski legator Ćejvan ćehaja, sin Abdurahmanov sagradio je između 1554. i 1558. godine u istorijskoj Gabeli (Gabela iskelesi) jednu džamiju s kamenom munarom za koju, međutim, ne znamo ni gdje je bila locirana ni kako je izgledala. Prema odredbi legatora džamija je u početku imala sljedeće službenike:

- imama i hatiba (isto lice) sa 7 dirhema plate dnevno,

- muezina sa 5 dirhema plate dnevno,
- pomoćnika muezina sa 1 dirhem plate dnevno i
- kajima sa 2,5 dirhema plate dnevno.

Neposredno uz džamiju legator je sagradio i mekteb odredivši da se u nj postave sljedeći službenici:

- mualim sa 3 dirhema plate dnevno i
- pomoćnik mualima sa 2 dirhema plate dnevno.

Za materijalne rashode džamije: prostirku, svijeće, užeta i kofe za iscrpavanje vode iz bunara, odredio je da mutevelija troši po jedan dirhem dnevno.

Za uzdržavanje džamije i mekteba zavještao je u Gabeli više pekara za pečenje hljeba, 22 prostorije izgrađene u obliku četverokuta i okrenute jedne spram drugih, bunar među tim prostorijama, 20 dućana, han, sobu za handžiju, skladište za piće i četiri magazina kod hana.

Za potrebe džamije legator je zavještao sljedeće: 30 džuzova Kur'ana sa sandukom, jedan mushaf za ćurs, 4 Kur'ana s rahlama (vrsta klupe od drveta koja se može sklopiti i rasklopiti), jednu serdžadu za mihrab, jedan tespih od hiljadu zrna, dva čiraka od tuča, dva čiraka od drveta, jedan ćilim za minberu, dvije velike serdžade, 4 misirske (egipatske) hasure, jedan zastor za vrata i 10 ukrašenih jaja. (Ova jaja su bila građena od kamena i visila su kao ukras u mihrabu).

Džamija i mekdteb su sagrađeni prije 1558. što se može utvrditi na temelju originala Ćejvan ćehajine zakladnice gdje se izričito spominju ove dvije ustanove i određuju službenici i potrebna sredstva za njihovo uzdržavanje.[19] Srušeni su, po svoj prilici, 1716. godine kada su se Mlečani povukli iz Gabele srušivši prethodno u njoj sve, pa čak i svoje vlastite kuće.

Rustem pašina džamija

Od tri muslimanske bogomolje u varoši Gabeli Evlija Čelebija je poimenično spomenuo samo Rustem pašinu džamiju. Ko je bio ovaj Rustem paša ne zna se tačno. Evlija ovdje, vjerovatno, misli na Rustem pašu Opukovića, 1500-1561. (velikog vezira Sulejmana Veličanstvenog).[20] Ako je ovo tačno onda je džamija sagrađena oko 1550. godine. Srušili su je, po svoj prilici, Mlečani 1716. godine.

Carska (hassa) džamija

Ovo je, po svoj prilici, ona džamija u gradu koju Evlija Čelebija naziva Fatihovom džamijom, a koja je sigurno sagrađena odmah kad je sagrađena tvrđava, dakle prije 1549. godine. Hatib ove džamije bio je 1640. godine neki Osman koji je potpisan kao svjedok na jednoj odluci (hudžet) gabelskog kadije.[21]

Godine 1694. Mlečani su zauzeli Gabelu i oni su ovu džamiju odmah pretvorili u crkvu sv. Katarine.[22] Kad su Turci 1718. godine ponovo zauzeli Gabelu podigli su na ruševinama spomenute crkve novu džamiju. Temelji joj se i danas raspoznaju.

Sultan Sulejman hanova džamija

Po nazivu se može utvrditi da je ova džamija sagrađena za vrijeme vlade Sulejmana Zakonodavca, dakle prije 1566. godine. Ne zna se gdje je bila locirana i kada je prestala raditi i srušena. Hatib ove džamije bio je 1640. godine neki Mustafa koji je potpisan kao svjedok na jednoj odluci gabelskog kadije.[23] Drugih podataka o džamiji nema.

Abdulvehaba Begića džamija

Jednu džamiju pred vratima tvrđave u Gabeli, dakle u Staroj Gabeli, sagradio je Abdulvehab, sin Kurd Muhamedov, sin Alijin, sin Junusov. Neki predak ove porodice doselio je u doba "fetha" u kadiluk Cernicu gdje je dobio posjede i tu se nastanio. Spomenuti Kurd Muhamed, koji je bio poznat kao pametan i veoma hrabar čovjek, postavljen je carskom naredbom za muhafiza gabelske tvrđave.

Sin mu Abdulvehab bio je aga azbanaI gabelske tvrđave. On je išao u Meku i obavio hadž. Po povratku s hadža stalno je živio u Gabeli gdje je i umro koncem 16. stoljeća u 85-toj godini života. Sahranjen je u haremu u Gabeli.

Legatorov unuk Fehmi Alija, koji je poznat pod imenom Begić, bio je više godina kadija u Blagaju i drugim mjestima. Na temelju raznih isprava i zakladnice djeda mu Abdulvehaba on je sastavio opširnu geneologiju svoje porodice iz koje su uzeti ovi podaci.[24]

Ova je džamija sagrađena u prvoj polovini 16. stoljeća. Srušena je kad i ostale 1715. godine. Da li je neko obnovio ovu džamiju kada je Gabela ponovo došla pod tursku vlast 1718. godine, nije poznato.

Za uzdržavanje džamije legator je zavještao jedan mlin sa pet vitlova

u Gabeli. Drugih podataka o džamiji i njenom vakufu nema.

U Gabeli se za vrijeme turske uprave nalazila zemlja koja je bila vlasništvo Kara Mustafa-pašina vakufa. Jusuf Zagić iz Ljubuškog bio je 1813. godine zakupnik ovog zemljišta i plaćao je mukatu Kara Mustafa-pašinu vakufu.[25]

Da li je ovaj vakif identičan s Kara Mustafa-pašom, velikim vezirom sultana Ibrahima (1640.-1648.) ili s njegovim imenjakom, velikim vezirom sultana Mehmeda IV, koji je 1683. godine poražen pod Bečom, nije poznato. Ovaj legator je, sigurno, podigao u Gabeli neki objekat sakralnog ili profanog karaktera, ali kakav i gdje nije poznato.

Prema izvještaju bosanskog beglerbega, Ibrahim paše Mehmedovića, Gabela je 1624. godine imala 300 stanovnika.[26] Kad su Mlečani 1694. zauzeli Gabelu i sedam kula, našli su ovdje 3 000 Turaka, 24 velika topa od tuča i dosta hrane i municijie.[27]

Godine 1867. u Gabeli je živjela samo jedna četveročlana muslimanska porodice.[28] Priča se da je cijela Gabela bila vlasništvo nekog muslimana Suljagića.[29]

Ovdje su ranije imali svoje kule, čardake i posjede sljedeće muslimanske feudalne porodice iz Mostara: Biščevići, Lakišići i Raljevići. Oni su u Mostaru stanovali, a u Gabelu su samo preko ljeta izlazili gdje su od kmetova prihode pobirali. Salihaga Bišćević je bio posljednji musliman koji je, poslije rješenja agrara, u Gabeli do smrti stanovao. Umro je 1928. godine.[30]

Ranije je u Staroj Gabeli, kako navodi Evlija Čelebija, bilo više kula. Do naših dana su se uzgor održale samo: Biščevića i Đerzelezova o kojima ćemo ovdje ukratko progovoriti.

Bišćevića kula. U mahali Brijeg u centru Gabele, nalazi se jedna kula građena od tesanog kamena koja je u arhitektonskom pogledu najljepši objekat svoje vrste u Hercegovini. Osnovica joj je kvadrat sa stranicom šest metara, a visoka je oko 12 metara. Ima prizemlje sa posebnim ulazom koga od prvog sprata dijeli svod i dva sprata. Do prvog sprata vode kamene stepenice koje su sagrađene s vanjske strane zida. Od kule se uzgor nalaze samo četiri zida dok su joj krov i unutrašnjost porušeni.

Ova je kula sagrađena u prvoj polovini 18. stoljeća kada je Gabela ponovo došla pod tursku vlast. Sagradio ju je neki feudalac Biščević iz Mostara koji je u Gabeli imao još tri odžaka i ogromne posjede. Kula je od rata nenastanjena, a sada je vlasništvo porodice Šiljega. Neposredno uz kulu nalazio se Biščevića odžak u kome su stanovali.

U mahali Krtine su se ranije nalazile dvije stambene zgrade na sprat s prostranim dvorištem ograđenim visokim zidom. One su u početku

bile vlasništvo Biščevića a kasnije nekog Bakamovića koji se od Bišćevića oženio i na taj način došao u njihov posjed. Jednu kuću je od Bakamovića kupio Ćorić, adaptirao je i sada u njoj stanuje. Od stare kuće se je sačuvao podrum sa svodom i čatrnja s česmom u zemlji.

Drugu kuću je kupio Sušak i ona se nalazi u potpuno ruševnom stanju. Od ove kuće danas se vide vrata na ćemer, prozori, odžak i dio zida kojim je dvorište bilo opasano.

Đerzelezova kula. Ova je kula locirana u mahali Đerzelez na krajnjoj sjeverno-istočnoj periferiji Gabele. Osnovica joj je krug što je rijetkost kod ove vrste građevina. Građena je, isto kao i Biščevića, od tesanog kamena.

Kula je, po svoj prilici, sagrađena u isto vrijeme kad i Biščevića, u prvoj polovini 18. stoljeća. Sagradio ju je neki musliman, feudalac iz Gabele ili Mostara, a zašto je narod naziva imenom legendarnog bosansko-hercegovačkog junaka, Đerzelez Alije, nije poznato. Od kule se uzgor nalazi samo zid dok su joj krov i cijela unutrašnjost porušeni.

Do nazad nekoliko godina u Gabeli se nalazio i čardak porodice Raljevića iz Mostara koji su ovdje imali svoje posjede. Uz pravoslavno groblje nalazio se ranije harem u kome su sahranjivani muslimani koji su umrli u Gabeli. Bašluci iz ovog harema su potpuno uništeni i harem se danas nalazi u sastavu pravoslavnog groblja.

U Gabeli je rođen Ibrahim paša Sivrić (Gabeljak) koji potječe iz ugledne porodice. On je 1646. godine imenovan za bosanskog namjesnika. Istakao se u borbama s Mlečanima protiv kojih je uspješno ratovao. Umro je u Silistri oko 1650. godine.[31] U Gabeli danas živi katolička porodica Sivrić.

U Gabeli su polovinom prošlog stoljeća živili i posjede imali: Hamza Čolaković, sin Salihov, Murat Ćerić i Alija Pokrajčić, sin Abdulahov. Ovdje su živjele i slijedeće muslimanske porodice: Alibabići, Agići, Avdagići, Baljići, Basarići, Bitange, Bolobani, Bučuci, Čolići, Čustovići, Dandići, Dedići, Dizdari, Dugalići, Džaferovići, Elezovići, Garbe, Gurbe (izumrli), Hadžići, Hajdarovići, Husići, Kelecije,Kerimi, Kevre, Kolašinci, Kolenovići, Komadi (izumrli), Kreče, Kurtovići, Letići, Lizde, Mašići, Mekići, Mešići, Muratbegovići, Mindžovani, Morići, Mujanovići, Pačići (izumrli), Patci, Razići, Repeše, Rogonje, Sefe (odselili), Sejdijevići, Sinanovići, Stiglići, Sjekirice, Šarići, Šoše, Tašići, Tucakovići, Veledari, Vukovići, Zaklani, Zavitani, Zekići, Zukanovići i Ždere.

Đuliman, sin Mahmud bašin imao je 1080. (1670.) godine vinograd u Striževini kod Metkovića koji je prodao Husein ef. Džumhuru za 8,500 akči.

---

1) D.R. Jerković, Gabela, kalendar Napredak, 1940., str. 101.

2) Abdurahman Nametak, Nestali grad (legenda), Novi Behar, Sarajevo, 1930. god. br. 5, str. 71.

3) Hasan Nametak, Ćejvan kethoda, mostarski dobrotvor, Novi Behar, 1935. god. br. 15, str. 318.

4) Hazim Šabanović, Bosanski Pašaluk, Sarajevo, 1959., str. 195.

5) Isti, str. 195.

6) Alter und neuer Saat des konigsreiches Dalmatien, Nuirnberg, 1718.

7) D.R. Jerković, n.d. str. 104.

8) Hamdija Kreševljaković i Hamdija Kapidžić, Stari hercegovački gradovi, Naše Starine, II, Sarajevo, 1954., str. 12.

9) Orijentalna zbirka Arhiva Hercegovine (OZAH) AT 13/620.

10) Registar mostarskog kadije broj 2,1.41 u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

11) H. Kreševljaković i H. Kapidžić, n.d. str. 12.

12) Hazim Šabanović n.d. str. 195.

13) OZAH, AT 461, 509, 515, 516, 561, 600 i 602 (fotokopije iz Državnog arhiva u Dubrovniku).

14) Evlija Čelebija, Putopis, II, preveo Hazim Šabanović, Sarajevo, 1957., str. 238.

15) D.R. Jerković, n.d.str. 113-116.

16) Evlija Čelebija, n.d. str. 237-420.

17) O. Andrija Kačić Miošić, Razgovor ugodni naroda slovinskoga, Zagreb, 1899., str. 391-420; Don Rade Jerković, Otok Osinj na ušću Neretve, kalendar Napredak, Sarajevo, 1942., str. 155-161.

18) Iz Kronike o. Pavla Šilobradovića, Starine, 1889., str. 89.

19) Hivzija Hasandedić, Zadužbine Ćejvan kethode u Hercegovini, Prilozi Orijentalnog instituta, Sarajevo, 1955. (V), str. 282.

20) Evlija Čelebija, n.d., str. 238.

21) OZAH, AT 13/620.

22) D.R. Jerković, n.d., str. 120.

23) OZAH, AT 13/620.

24) Registar blagajskog suda br. 58, 1.26 i 27.

25) OZAH, AT, 3/120.

26) Ivo Smoljan, Neretva, Zagreb, 1970., str. 41.

27) D.R. Jerković, n.d., str. 114.

28) Hercegovina prije sto godina ili šematizam fra Petra Bakule, preveo s latinskog fra Vencel Kosir, Mostar, 1970., str. 94.

29) Jevto Dedijer, Hercergovina, Beograd, 1909., str. 275.

30) Hamdija Kreševljaković, Kule i odžaci u Bosni i Hercegovini, Naše Starine II, Sarajevo, 1954., str. 77.

31) Safvetbeg Bašagić, Znameniti Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini, Zagreb, 1931. str. 34.

POČITELJ NA NERETVI

Počitelj, malo turističko izletište na magistrali Mostar-Dubrovnik, lociran je na strmenitom kamenom terenu na lijevoj obali Neretve, oko 4 km sjeveroistočno od Čapljine. Prvi put se u izvorima spominje 1444. godine, a sve do 1878. godine je stalno bio pod turskom upravom.[1)]

Do 1782. godine Počitelj se nalazio u sastavu blagajskog kadiluka i u njemu je sjedio naib blagajskog kadije. Na prijedlog počiteljskog kapetana Smaila, osnovan je 1782. godine počiteljski kadiluk s rangom od "Čanada", koji je ustrojen tako da je iz mostarskog, blagajskog i stolačkog kadiluka izdvojeno 31 selo i pripojeno Počitelju.[2)] Ovaj kadiluk je ukinut 1879. godine.

Putopisac Evlija Čelebija vidio je 1664. godine u Počitelju sljedeće: grad na najvišem vrhuncu jedne prilično visoke i strmenite litice na istočnoj obali Neretve u kome se nalazila: kuća gradskog zapovjednika (dizdara), žitnica (hambar), malena džamija u kuli i jedna kula za vodu iz koje se, za vrijeme opsade moglo saći do Neretve niz basamake od 200 stepenica. U varoši pod gradom vidio je: džamiju, mekteb, medresu, imaret, han i 150 kamenom pločom pokrivenih kuća.[3)]

Grad

Sve do konca 17. stoljeća Turci nisu vršili nikakve adaptacije ni proširivanja u počiteljskoj tvrđavi. Kad su Mlečani 1694. godine zauzeli Gabelu, Počitelj se odmah našao na granici turske države. Sačuvano je nekoliko bujrultija iz 1698. godine u kojima se naređuje kadijama Mostara i Blagaja da iz svojih tvrđava upute vojnike u Počitelj da ga brane jer se nalazi na granici i postoji bojazan da će neprijatelj svakog časa na njeg navaliti.[4)]

Veće adaptacije u ovom gradu izvršene su koncem 17. stoljeća. Bujrultijom bosanskog valije od 22. ševala 1109. (1698.) godine naređeno je blagajskom kadiji da na području blagajskog kadiluka usiječe 1 700 greda za izgradnju šarampova od Mehmed-pašine tabije do Miralajeve kule i od Neretve do Deli bašine tabije u Počitelju.[5)]

Jednom drugom bujrultijom iz iste godine naređeno je blagajskom kadiji da pošalje čerahore u Počitelj koji će na mjestu srušenog zida sagraditi šarampov.[6] U ovoj tvrđavi je nešto popravljano i 1775. godine.[7] Pregledom ovog grada od jedne stručne komisije 1781. godine utvrđeno je da na njegovu opravku treba utrošiti 3000 groša.[8]

Posada ove tvrđave brojila je 1664. godine 50 vojnika.[9] Oni su većinom bili timarlije i uživali su timare u: Stocu, Dabrici, Rabini, Rujištu, kadiluk Nevesinje, Lipovači, kadiluk Ljubuški i nekim selima blagajskog kadiluka koji se ne mogu ubicirati (Kurtuša i Ljubosel.[10] Kao dizdari Počitelja spominju se sljedeći: Mehmed 1683.-1698., Ahmed aga 1698., Osman 1713., Mehmed-aga 1732., Mustafa-aga do 1738., Hasan 1739., Ismail-aga 1762., Hasan-aga 1764., Mustafa 1765., Halil 1766., Mustafa 1778.,[11] i Hasan 1794. godine.[12] Halil Halilagić, sin Hasanov spominje se 1830. godine kao mimar tvrđave Počitelj.[13] Halilagići su bili zadnji dizdari ove tvrđave.[14]

Za potrebe posade počiteljske tvrđave otkupljeno je 1698. godine u fočanskom kadiluku 23 720 oka pšenice, ječma i raži. Naređeno je da se ovo žito pretjera na konjima u Počitelj i uskladišti u medresi Šišman Ibrahim paše.[15]

Od početka 18. stoljeća ovdje je postojala i kapetanija. U raznim ispravama spominju se sljedeći kapetani Počitelja: Omer 1765.-1769., drugi Omer 1774.-1775., sin mu Ibrahim-beg 1776. i Smail 1782. i 1783. godine.[16] Ovaj grad je napušten 1835. godine kad su kod nas ukinute kapetanije.[17]

Džamija na gradu

Ova je džamija, sigurno, sagrađena ubrzo po padu grada u turske ruke jer su to potrebe iziskivale. Ona nije imala posebne zgrade nego je u maloj kuli uređena jedna soba i napravljen mihrab gdje su članovi posade zajednički obavljali molitve. Ova je džamija prestala raditi početkom 18. stoljeća jer se u platnoj listi posade počiteljske tvrđave iz tog vremena ne spominju imam i muezin. Danas nema ni traga toj prostoriji.[18]

Džamija Hadži Alije, sina Musa-agina

Velebnu i velelijepnu džamiju u Počitelju sagradio je Hadži Alija, sin Musa-agin 970. (1562./63.) godine. Ovo saznajemo iz natpisa (tarih) na arapskom jeziku, uklesanog na ploči, koji u prevodu glasi: Ovu časnu bogomolju sagradi za oprost griješnika, dobrotvor i dobročinitelj hadži

Grad Počitelj

Šišman Ibrahim pašina džamija u Počitelju

Alija, sin Musa-agin 970. (31.8,1562.-20.8.1563.) godine.[19] Zanimljivo je istaknuti da je ova ploča nepoznate godine i iz nepoznatih razloga izvađena iz zida iznad vrata i čuvana je sve do 1948. godine u džamiji kada je ponovo uzidana i na svoje mjesto postavljena.

Ova je džamija bila remek djelo arhitekture turskog vremena. Bila je pod kupolom je i imala je visoku kamenu munaru ukrašenu stalaktitnim dekorom ispod šerefe. U njenom dvorištu nalazi se jedan veliki čempres koji je ovdje, sigurno, posađen kad je džamija sagrađena.[20] Neke opravke na ovoj džamiji izvršio je Redžep paša Bašagić iz Nevesinja koji je umro 1698. godine.[21] Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu doznačila je 1899. godine 2000 forinti za džamiju u Počitelju, za opravak munare.[22]

O legatoru Hadži Ali-agi ne znamo ništa jer mu u pristupačnim izvorima nema spomena. Ne zna se također ni šta je on zavještao za uzdržavanje svoje zadužbine jer se nije sačuvala zakladnica niti ikakav dokumenat koji o tome govori. Po grandioznosti džamije može se samo zaključiti da je on bio bogat čovjek i da je za njeno uzdržavanje ostavio velika pokretna i nepokretna imanja u Počitelju i okolini.

1988. god Odbor IZ Čapljina je izvršio zahvate na restauraciji unutrašnjosti džamije. Radove je izveo slikar konzervator Nihad Bajraktarević.

U literaturi je pribilježena jedna legenda koja kaže da je džamiju u Počitelju sagradio neki "Ćelo" koji je kao dijete otišao u Istambul i kasnije postao paša. Legenda ovog Ćelu identifikuje sa Šišman Ibrahim pašom kome se pripisuju sve zadužbine u Počitelju.[23]

Neki Mustafa bio je 1698. godine vaiz ove džamije.[24] Službenici Ibrahim pašina vakufa u Počitelju: Muhamed-aga, mutevelija, Ibrahim, imam, Mustafa, muderis, Omer, muezin i Hasan, sahačija, poslali su 1699. godine jednu predstavku (arzuhal) bosanskom valiji. Oni su zamolili da se naredi opravka vakufskih objekata u Počitelju koji su dotrajali. Istakli su da mutevelija, od nazad nekoliko godina, ne može zbog toga da naplati kiriju i kamatu od zakupnika vakufskih objekata i da službenici ne primaju plate.[25]

Dekretom od 24. rebia II 1141. (1728.) godine postavljen je neki Selim Halifa za imama i vaiza Ibrahim pašine džamije u Počitelju i muderisa njegove medrese.[26] Dekretom od 17. šabana 1156. (1743.) godine postavljen je Ibrahim Halifa Muftić za vaiza džamije i muderisa u Počitelju. Do 1743. godine ove dvije dužnosti vršili su Osman Halifa i Mehmed koji su ih napustili i odselili u drugu zemlju.[27]

Mehmed ef., sin Ibrahimagin bio je 1767. godine imam i vaiz ove džamije.[28] Hamid Mehmed ef. postavljen je 1770. godine za vaiza ove

džamije, poslije smrti Šejh Muhamedove. Njemu je ostavljeno u dužnost da vrši i druge dužnosti koje su vezane za džamiju[29]

Posljednjih sto godina imami i hatibi ove džamije bili su sljedeći: Agan ef. Bostandžić, hodža Ćatović, Bećir ef. Kapić, Zaim ef. Kumbarić, Hasan ef. Palić i Džemal ef. Gadara. Ova džamija upisana u gr. ul. br. 4. kat. čest I/70 i zaprema s dvorištem uz nju površinu od 550 m^2.

U dvorištu džamije, nekoliko metara lijevo od vrata, nalazila se čatrnja (musluk) u koju je pomoću oluka dovođena kišnica s krova džamije.

Voda iz ove čatrnje, koja je oticala kroz tri česme, koristila se za uzimanje abdesta. Ova je čatrnja sagrađena prije 1769. godine što saznajemo iz obračuna poslovanja Hadži Omerova vakufa u Počitelju koji, između ostalog određuje da se za održavanje i punjenje musluka troši godišnje po 720 akči.[30]

Jula 1993. god., u vrijeme agresije R Hrvatske na R BiH, Hrvati (ustaše), šampioni svijeta u smislu i talentu za uništavanje svega što je lijepo, srušili su ovaj jedinstven primjerak arhitekture.

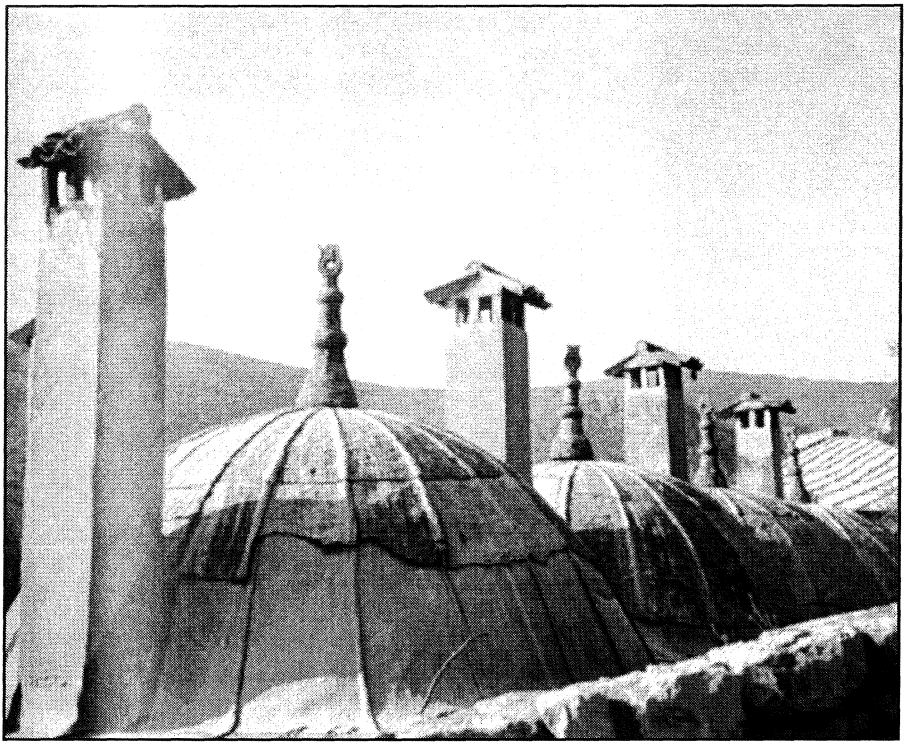
Medresa i biblioteka

Ibrahim paša Počiteljac, sin Hadži Omeragin, ćehaja velikog vezira Fadil paše Ćuprilića sagradio je 1665. godine jednu medresu u Počitelju. On je bio veoma uticajna ličnost na Porti i oko njega su se okupljali naši ljudi. Godine 1668. postavljen je za beglerbega u Halepu, odakle je, u istom zvanju, premješten u Misir, kasnije u Siriju i 1673. godine opet ponovo u Halep. Umro je 1676. godine u Kartalu i sahranjen u Isakčiju.[31]

Medresa je locirana niže džamije, a sastoji se od šest soba od kojih je najveća služila za dershanu a ostale za noćivanje učenika. Sve sobe su presvođene kupolama sa karakterističnim visokim dimnjacima ispred kojih se stere prostran trijem.

Na ovoj medresi su predavali sljedeći muderisi: Mustafa ef. 1698.[32], Ali ef. 1757.[33] i Hasan ef. Fazlin 1767. godine.[34] Naprijed spomenuti imami i vaizi počiteljske džamije: Selim Halifa, Mehmed i Ibrahim Halifa Muftić bili su ujedno i muderisi ove medrese. Ova je medresa zatvorena 1878. godine i posljednji njen muderis bio je Salih ef. Kreso.[35] Na ovom objektu su prije nekoliko godina izvršeni konzervatorsko-restauratorski radovi i u njemu je poslije bilo jedno ugostiteljsko preduzeće.

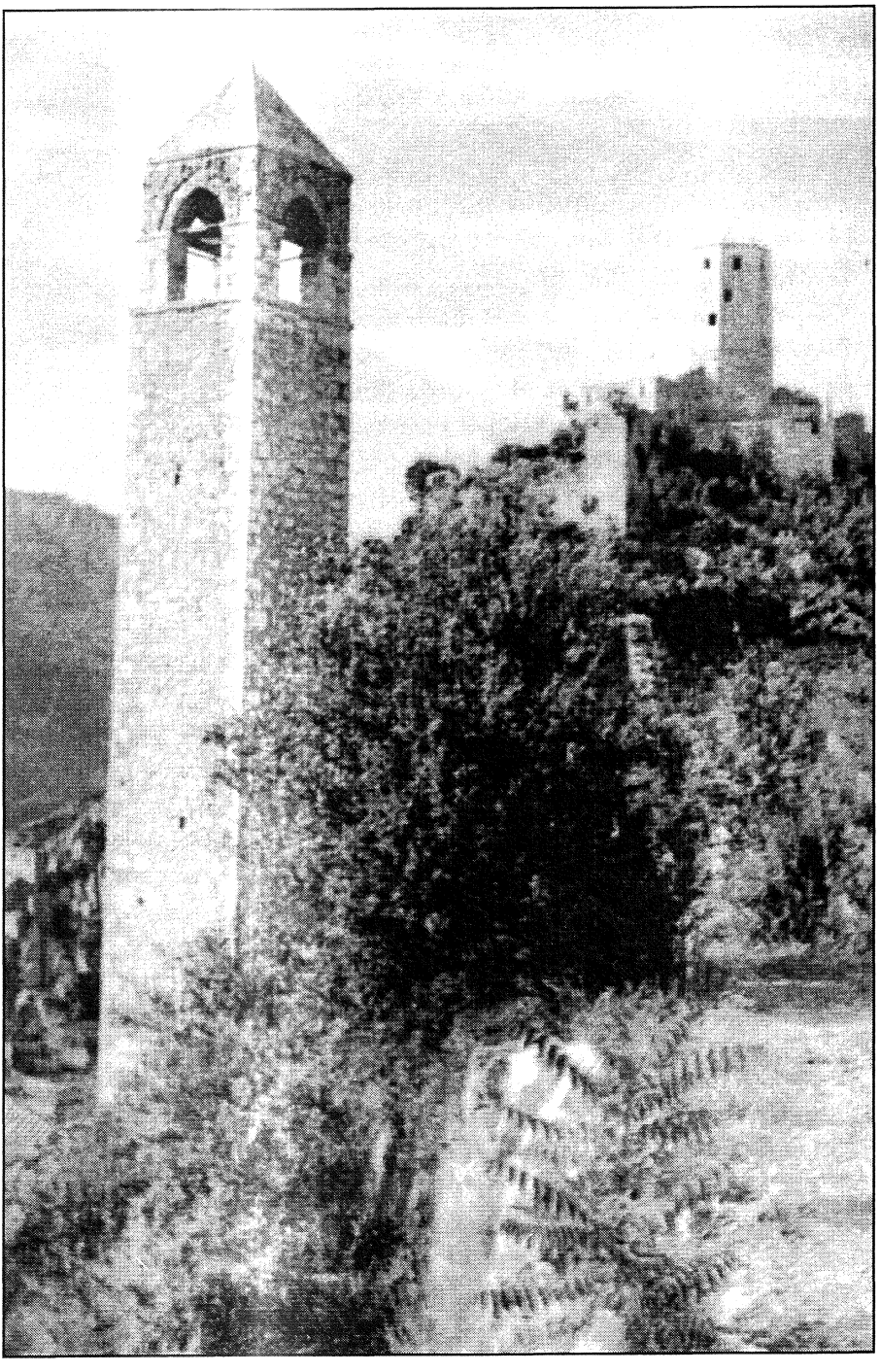
Za potrebe medrese legator je zavještao izvjestan broj knjiga i time udario temelje prvoj počiteljskoj biblioteci. Nekoliko knjiga iz ove

Medresa u Počitelju

Čardak u Počitelju

Sahat kula u Počitelju

biblioteke nalaze se u: Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Arhivu Hercegovine i Provincijalatu hercegovačkih franjevaca u Mostaru.[36]

Za uzdržavanje medrese Ibrahim paša je sagradio u Počitelju, nedaleko od lijeve obale Neretve, sljedeće: Hamam, han i oko njih više terzijskih, kujundžijskih, kalajdžijskih, sedlarskih i brijačkih dućana. Hamam i han su služili svojoj namjeni do početka 19. stoljeća kada su zbog dotrajalosti napušteni. Hamam je djelomično porušen i mjesto na kome se nalazio, narod zove "Hamamina".[37] Na zgradi hana izvršeni su konzervatorsko-restauratorski radovi i u njemu je uređen jedan ugostiteljski objekt.

U Počitelju je od polovine 16. stoljeća, a možda i od ranije, radio jedan mekteb. Ali ef. Spahić Počiteljac bio je 1743. godine mualim u ovom mektebu.[38] Ali Fehmi ef. Begić spominje se oko 1758. godine kao mualim u medresi Ibrahim paše. Svi imami džamije vršili su ujedno i dužnost mualima u mektebu u Počitelju.[39] Ovaj je mekteb, izgleda, stalno radio u jednoj prostoriji kod medrese, a od 1878. godine u medresi.

Džamija, medresa i hamam u Počitelju bili su 1698. godine dotrajali i zbog slabe uprave i nebrige otuđeni su razni inventarski predmeti iz njih: prostirka, tasovi, peštemalji i drugo. Zato je bosanski valija Sejfullah paša naredio blagajskom kadiji da od dužnika Ibrahim pašina vakufa naplati svaku akču duga, da dobro ispita kod koga se nalaze otuđeni inventarski predmeti i da sve to oduzme i vakufu povrati.[40]

U prvoj polovini prošlog stoljeća u Počitelju je živio Ali ef. Resulović, koji je završio nauke u Istambulu, i za kojeg se priča da je bio veoma učen čovjek. On i neki Komad iz Počitelja javno su kritikovali Ali-pašu Rizvanbegovića (1831.-1851.) da radi nepravedno, pa su ga na taj način vrijeđali i mnogo mu se zamjerili. Zato su obojica morali napustiti Počitelj. Otišli su u Egipat (Misir) gdje se je Ali ef. oženio nekom bogatom pašinicom. Obojica su iza sebe ostavili u Počitelju noseće žene i u obojice se, do malo iza njihovog odlaska, rodio po sin. Kad su djeca narasla i zamomčila se, očevi su ih pozvali da im dođu na viđenje u Egipat što su oni poslušali i odmah na put krenuli. Priča se da su obojica, kad su se iskrcali u Aleksandriji, gdje su ih očevi dočekali, svaki instiktivno potrčao prema svome ocu i poljubio ga iako ga ranije nikad nije vidio. Ali ef. i Komad su umrli u Egiptu i tamo sahranjeni.

Ali ef. je imao veliku biblioteku na orijentalnim jezicima u kojoj se nalazilo više raznih rukopisa naših ljudi, Kur'ana i štampanih djela. Za jedan prepis Kur'ana Ali ef. je dobio od nekog počiteljskog dizdara veliki voćnjak u Počitelju. Taj voćnjak koji se i sada nalazi u posjedu Resulovića. Ovo dokazuje koliko su ljudi ranije cijenili nauku, posebno Kur'an i vjerske

knjige.

Ali ef. je imao sina Zulfikar ef. koji je također bio učen i u svoje doba vršio neku vjersku funkciju u Počitelju. Ovaj je opet imao sina Osman ef. koji je studirao u Istambulu sa Ali Rušdi ef. Kapićem i tamo kao student umro.

Profesor Zulfikar Resulović, praunuk Ali ef., posjedovao je fragment jednog Šejh Jujinog (Mustafe Ejubovića) rukopisa koji se nalazio u ovoj biblioteci i koji je on poklonio Orijentalnom institutu u Sarajevu. Kod Zulfikarove majke Vasva hanume, rođene Šarac, u Počitelju nalazila su se četiri rukopisa iz ove biblioteke. Na zadnjoj strani jednog djela neko je napisao ovaj stih (bejt) u kome se hvali duhan i kahva:

Iki findžan kahve ile bir lula keskin tutun
Ehli 'irfan medžlisinin zijafetdir busbutun

Dvije šoljice kahve i lula žestokog duhana
Za učeno i otmjeno društvo su potpuna gozba.

Imaret

Ovu humano socijalnu ustanovu sagradio je Hadži Omer-aga, brat osnivača džamije Hadži Ali-age. Evlija Čelebija kaže da se u ovom imaretu dan-noć besplatno dijeli hljeb i čorba stanovnicima varoši; uoči petka daje se još jahnija, pilav i zerde. Mjesto gdje je nekad stajao imaret danas se zove "Pekara".[41]

Sahat-kula

Spomenuti legator, Ibrahim paša, sagradio je oko 1664. godine u Počitelju i jednu sahat-kulu čiji se toranj i danas uzgor nalazi. Brigu o ovom sahatu vodio je i opravljao ga 1699. godine neki Hasan koga smo ranije spomenuli. Muhamed-beg Gavran Kapetanović, mutevelija Ibrahim pašina vakufa, navijao je ovaj sahat i "otsjecao iltifu" koncem prošlog stoljeća.[42] Sahat s kule skinut je 1917. godine i ona od te godine ne radi.[43]

U Počitelju je postojao vakuf nekog Hadži Omera, valjda, brata osnivača džamije Hadži Ali-age. Godine 1769. izvršena je primopredaja dužnosti između ranijeg mutevelije ovog vakufa Osman-bega i novopostavljenog

Durmiša Mehmed Halife. Tom prilikom utvrđeno je da se kod 32 dužnika, koji su uzimali novac na kredit od ovog vakufa, nalazi 92 930 akči duga i 11 142 akče kamata. Dalje je konstatovano da se kod sedam dužnika nalazi 9 600 akči duga koji se ne može naplatiti. Među ovim dužnicima nalaze se i dva nemuslimana.[44]

Na istom mjestu je dato objašnjenje da se kamata od ovog vakufa ima trošiti u sljedeće:

- imamu Ibrahim pašine džamije po 4 akče dnevno, godišnje 1 440 akči,
- pisaru po 2 akče dnevno, godišnje 720 akči,
- za punjenje musluka (čatrnje uz džamiju) godišnje 720 akči,
- za opravak čamca ili kupnju novog, ako bude potrebno, po 5 akči dnevno, godišnje 2 022 akče,[45]
- za muteveliluk (upravljanje) godišnje 3 600 akči,
- da se na 80 kuća podijeli godišnje 1 920 akči.

Ovdje smo prezentirali više istorijskih podataka o zadužbinama koje su u Počitelju sagradili: Hadži Ali-aga, sin Musa-agin, brat mu Hadži Omer-aga i Ibrahim paša Počiteljac. Interesantno je istaknuti da se u registrima blagajskog suda i drugim izvorima stalno izričito navodi da je sve naprijed navedene zadužbine sagradio Šišman Ibrahim paša koji čak nije identičan sa Ibrahim pašom Počiteljcem.[46] Zabunu u ovo unosi još i to što i narodna predaja zna samo za Šišman Ibrahim pašu i njemu pripisuje sve zadužbine koje su u Počitelju sagrađene.

Mehmed Surejja piše da je Ibrahim paša Počiteljac sagradio, pored navedenog, još i česme u Hercegovini, kao i tri česme u nekim mjestima Anadolije.[47] Više Počitelja, nedaleko od gradskih zidina, nalaze se uz hareme dvije stare čatrnje za koje narodna predaja kaže da ih je podigao Ibrahim paša.

U Počitelju se do rata 1992. god. sačuvalo više stambenih zgrada iz turskog doba od kojih se neke nalazile u ruševnom stanju a na nekima su izvršeni konzervatorski radovi. One su se terasasto nizale jedna iznad druge i davale ovom mjestu veoma atraktivnu sliku. Posebno treba spomenuti konake počiteljskih kapetana Gavran Kapetanovića koji su slovili kao najveća stambena zgrada u ovom kraju. Cijeli je Počitelj, kako kažu arhitekti, bio muzej pod vedrim nebom.[48]

Haremi

Oko Počitelja nalaze se četiri stara harema. U velikom haremu nedaleko od gradskih zidina više Počitelja, nalazi se više starih nišana bez natpisa. Do 1992. god. sačuvala su se samo dva nišana iz starijeg doba i to: Merjeme, kćerke Aline, koja je umrla u cvijetu mladosti (gondže) 1178. (1764.) godine i Mehmeda Tase, sina Mustafina koji je umro 1209. (1794.) godine.

U ovom haremu su se sahranjivali: Alagići, Baljići, Duranspahići, Ibrulji, Kapetanovići, Klepe, Merdani, Prdavci i Šabanovići.

U polju više magistrale koja od Počitelja vodi za Tasovčiće nalaze se još tri porodična harema: Kapića, Gavran Kapetanovića i Resulovića. Svi stariji nišani iz ovih harema su uništeni.

Na kraju ovog rada donosimo abecednim redom spisak muslimanskih porodica za koje se u registrima blagajskog kadije i drugim izvorima izričito navodi da potječu iz Počitelja. Kod svake porodice naveli smo imena najstarijeg poznatog člana i godinu kada se prvi put spominje:

Agić Alija 1777., Alagić Osman-aga 1769., Ali Husein 1771., Arap Ibrahim 1769.

Baće (nekad Baćić) Mehmed 1774., Basur Mustafa 1769., Begić Hasan spahija 1732., Benić Mustafa 1771., Bile Osman 1773., Bostandžić Jašarbeg 1769., Bukva Osman 1814. godine.

Čajić Ibrahim 1769., Ćerimagić Hasan 1754., Čulić Mehmed spahija 1769., Ćulurija Muharem 1769. godine.

Delić Ibrahim 1769., Dizdar Alaga 1769.

Džaferagić Ferhat 1757., Džiho Osman spahija 1731., Džukić Ali spahija 1774. godine.

Gluhić Osman 1779., Gordić Salih 1769. godine.

Hajdarbegović Hasan-aga 1772., Halilagić Hasan 1814., Haračević Mustafa 1774., Hasanefendić Ali baša 1770., Hasanhožić Ibrahim 1769., Hunjić Šeho 1777. godine.

Ibrulj Alija 1769. godine.

Jusufbegović Zejnil-beg 1770. godine

Kalajdžić Osman 1769., Kapetanović Jašarbeg 1769., Kapić Ahmed

1786., Kavara Salih 1769., Kič Salih 1771., Komad Ibrahim 1769., Kunarić Husein 1769. godine.

Mahmutagić Lika 1770., Mrgan Salih 1773., Muezinović Salih 1769., Muharemović Salih 1769. godine.

Palatkuša 1769., Pindžo Mehmed 1769., Popo Mustafa 1769., Popovac Mustafa 1769., Prdavac Mustafa 1769., Pundo Hasan 1814. godine.

Rahić Ahmed 1773., Ramadanović Omer 1773., Ramić Osman 1773., Resulović Zulfikar ef. 1880. godine.

Sarač Mustafa 1769., Spahić Ali ef. 1743., Stokuća 1769., Sultić Hasan alemdar 1769. godine.

Šabanović Ibrahim 1769., Šare Mustafa 1769., Šarić Jusuf 1769., Škoro Ibrahim 1769., Škulin Salih 1771., Šuman Arslan 1769. godine.

Tabaković Ibrahim 1769., Taso Munla Jusuf 1732., Turudić Ali baša 1777. godine.

Vrgora Arslan čelebija 1769., Vukić Mustafa 1769. godine.

Zukić Salih 1769. godine.[49]

---

1) Konstantin Jiriček: Die Handelstrassen und Bergwerke fon Serbien und Bosnien während des Mittelalters, Prag, 1879., str. 25 i 26.

2) Registar blagajskog suda (RBS) broj 55, list 65 a, Evlija Čelebija, Putopis II, preveo i komentar napisao Hazim Šabanović, Sarajevo, 1957., str. 235.

3) Evlija Čelebija, n.d., str. 236.

4) RBS, broj 297, list 9 a i 21 a, broj 288, list 21 b i 24 a u Arhivu Hercegovine.

5) RBS, broj 288, list 17 a.

6) RBS, broj 288, list 22 a.

7) RBS, broj 57, list 26 a, u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

8) RBS, broj 58, list 72 b, u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

9) Evlija Čelebija, n.d., str. 234.

10) RBS, broj 288, list 8 a i 12 a, broj 297, list 26 b, broj 58, list 32 b i 80 a.

11) RBS, broj 288, list 8 a i 17 a; broj 1025, list 11 b i 54 b (u Provincijalatu hercegovačkih franjevaca), broj 58, list 57 b, broj 297, list 9 a i 27 a, broj 60, list 40 b i 44 a (u Orijentalnom institutu).

12) Acta turcarum Arhiva Hercegovine I/12.

13) Orijentalna zbirka Jugoslavenska akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, dokumenat broj 80.

14) Hamdija Kreševljaković, Počitelj na Neretvi, kalendar Narodne Uzdanice, Sarajevo

1934., str. 31.

15) RBS, broj 288, list 12 a.

16) RBS, broj 58, list 64 a, broj 57, list 2 a i 33 a, broj 297, list 26 b.

17) Hamdija Kreševljaković i Hamdija Kapidžić, Stari hercegovački gradovi, Naše Starine, II, Sarajevo, 1954., str. 12.

18) Evlija Čelebija, n.d., str. 236.

19) Mehmed Muezinović, Turski natpisi XVI vijeka iz nekoliko mjesta Bosne i Hercegovine, Prilozi Orijentalnog instituta, Sarajevo 1953. (III-IV), str. 470.

20) Evlija Čelebija, n.d., str. 236.

21) Dr. Safvet-beg Bašagić, Znameniti Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti, Zagreb, 1931., str. 63.

22) Bošnjak, Sarajevo, 1899., broj 16.

23) Behar, Sarajevo, 1903/4., str. 220.

24) RBS, broj 288, list 8 a.

25) RBS, broj 297, list 16 b.

26) RBS, broj 1025, list 11 b.

27) RBS, broj 297, list 14 a.

28) RBS, broj 58, list 95 a.

29) RBS, broj 56, list 50 a.

30) RBS, broj 56, list 8 b i 9 a.

31) Mehmed Surejja, Sidžilli Osmani, I, str. 107-108., Evlija Čelebija, n.d. str. 233.

32) RBS, broj 297, list 16.

33) RBS, broj 58, list 25.

34) RBS, broj 58, list 95.

35) Rehber, Sarajevo, 1899., broj 3, Hadži Salih ef. Kreso rođen je u Mostaru 1821., a umro u Sarajevu 1899. godine. Bio je muderis na medresama: u Mostaru, Nevesinju, Počitelju, Stocu i Sarajevu.

36) Kasim Dobrača, Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, Sarajevo, 1963., brojevi 75, 3695, 3768, 563, 3801.

37) Hamdija Kreševljaković, Banje u Bosni i Hercegovini, (1463.-1916.) Sarajevo, 1952., str. 114 i 115.

38) RBS, broj 58, list 27 a.

39) RBS, broj 58, list 26.

40) RBS, broj 297, list 12 b.

41) Evlija Čelebija, n.d., str. 237.

42) Bošnjak, Sarajevo, 1897., broj 12.

43) Hamdija Kreševljaković, Sahat-kule u Bosni i Hercegovini, Naše Starine, Sarajevo, 1957. (IV), str. 24.

44) RBS, broj 56, list 8 b i 9 a.

45) Preko Neretve u Počitelju ranije se prevozilo čamcem. Zna se da su se koncem turske vladavine ovim poslom bavili članovi porodice Ćulića iz Počitelja. U ovoj porodici čuva se recept za izradu jednog veoma efikasnog lijeka protiv žutice.

46) Evlija Čelebija, n.d. str. 233.

47) Vidi bilješku 30.

48) Ing. arch. Čelić Džemal, Počitelj na Neretvi, urbanističko-arhitektonska studija s osvrtom na problematiku održavanja, Naše Starine, Sarajevo, 1960. (VII), str. 5-49.

49) RBS, brojevi 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, Orijentalna zbirka Arhiva Hercegovine broj VI/279.

VIŠIĆI

Višići su smješteni na prostranom i ravnom terenu uz lijevu obalu Neretve i magistralu Čapljina - Metković. Sastoje se od mahala: Čeljevo, Donja mahala, Kućište, Misir, Skočim i Tersana. Između Neretve i Višića protezala se je nekad velika varoš zvana Tersana (arsenal) na kojoj se nalazilo mnogo državnih i drugih stambenih zgrada.

Priča se da su u Višićima nekad bila dva harema (groblja) koje je Neretva odnijela. U jednom od njih, Muratbegovića haremu, nalazila se džamija (mesdžid) koju je također voda odnijela. Na Tersani se vide zidine neke stare džamije, ali se ne zna čije, i to mjesto narod zove "Džamijetina". Uz ove ruševine se nalazi i imamska kuća dimenzija 7x4x5 metara koja je na uzgor, ali je privatno vlasništvo.

Stara džamija je bila situirana u Donjoj mahali, dimenzija 8x4x5 metara i bez munare. Priča se da su je sagradili muslimani Višića koncem turske vladavine i u njoj su klanjali sve do izgradnje nove džamije 1978. godine. Uz nju se nalazio mekteb i imamski stan koji su ranije srušeni dok je džamija bila još uzgor do 1993. god. Ova džamija (u gruntovnim knjigama piše mekteb) upisana je u gr.ul.k.o. Višići broj 130, kat, čest. 48/88 i zaprema s predvorjem i mektebom 630 m^2 površine. U grunt. knjigama su upisana i dva harema u Višićima.

Nova džamija je bila locirana uz magistralu Čapljina - Metković, a podignuta je u vremenu od 1971. do 1978. godine i imala dimenzije 9x9x6 metara. Uz nju je bila prigrađena betonska munara sa dvije šerefe, visoka 35 metara. Uz džamiju je bio dograđen mekteb veličine 9 x 2,5 metra. Posljednji barbari evropskog tla (Hrvati iz R Hrvatske i BiH) su u agresorskom divljanju 1993. god. (juli) džamiju, mekteb i harem pored džamije potpuno izbrisali s lica zemlja.

Imamsku i mualimsku dužnost u Višićima vršili su od 1885. godine slijedeći: Ahmed ef. Mahmutagić, Mušić, hafiz Mustafa ef. Imamović, Smail ef. Taslidža, Hasan ef. Kebo (svijet i danas s velikim pijetetom govori o njemu i njegovom radu, posebno kao mualimu, i za nj kažu "da je pečat ostavio", Fadil ef. Jusufbegović, Ali ef. Zlomušica, Selim ef. Džumhur, Ramadan ef. Đuzdanović, Zaim ef. Kumbarić, Muhamed ef. Mujkanović, Jusuf ef. Trgo, Halim ef. Kuduz, Čičak, Sinan ef. Herenda, Ćazim ef.

Ćosić, Adem ef. Omerika, Jusuf ef. Kadribašić i posljednji Sakif ed. Kadrić.

Višićkoj džamiji su gravitirala sela: Čeljevo, Donja mahala, Kućišta i Tersana. Hasan Hajdarović iz Cerova (Hajdarovića), oko 20 km udaljeno od Višića, dolazio je do 2. svjetskog rata na konju petkom i bajramima u džamiju u Višiće.

Stotinjak metara uzvodno od željezničkog mosta preko Neretve, na njenoj lijevoj obali, Turci su polovinom 16. stoljeća, kada su došli do prvih sukoba sa Mlečanima, podigli veliku kulu koja je bila poznata pod nazivom kula na Tersani. Glavni zadatak ove kule bio je da štiti gabelsku skelu i naselje na desnoj obali Neretve, odnosno tvrđavu Gabelu. Kula na Tersani kontrolisala je prilaz gabelskom gradu koji se nalazio na suprotnoj obali i ovdje se je plaćala dažbina za prelaz u grad. Vide joj se ostaci u koritu Neretve i to jedino u vrijeme niskog ljetnog vodostaja.

U Višićima i zaseocima koja joj gravitiraju živile su ove muslimanske porodice: Alibegovići, Babići, Kovačevići i Ferizovići. Neki Ibrahim, sin Ahmedov živio je u Višićima, na Tersani, 1182. (1768.) godine. U Višićima je 1792. godine živio Hasan Pavlović, sin Ahmedov i ovdje imao posjede.

Od jednog starog čovjeka iz Višića čuo sam i zapisao ovaj stih:

"Turski bubanj na Gabeli buba

Vlaški mu se s Opuzena ruga".

Izvori:

1. Abdurahman Nametak, Nestali grad (legenda), Novi Behar, Sarajevo, 1930., broj 5. str. 71.

2. Salnama za 1302. (1885.) godinu, Glasnik IVZ, Sarajevo, 1937., b. 6-7, str. 204., broj 12, str. 407., 1940. god., br. 6. str. 236, 1944., god. br. 8-9 str. 173., 1963. god., br. 1-2, str. 89.

3. O. Andrija Kačić-Miošić, Razgovor ugodni naroda slovinskoga, Zagreb, 1899., str. 391-420, Iz kronike O. Pavla Šilobadovića, Starine, Zagreb, 1889., str. 89

KLEPCI

U Klepcima, nedaleko od Čapljine, nalazio se stari mekteb dimenzija 4 x 2 x 5 metara u kome je mualimsku dužnost 1933. godine vršio Mustafa ef. Imamović.

PREBILOVCI

U Prebilovcima, nedaleko od Čapljine, živili su ranije muslimani Stiglići i Šoše koji su preselili u Čeljevo. Stiglići su iz Babinog Plesma prokopali jarugu, po njima nazvanu "Stiglićuša" iz koje voda,preko Perišića Plesma, teče u Krupu koja se, ispred Dračeva spram Gabele, ulijeva u Neretvu. U Prebilovcima postoje dva stara harema koji su davno, napušteni i u kojima su svi nišani uništeni.

Izvori:

Jugoslavenski list, Sarajevo, 1933., broj 227; Vejsil Ćurčić, Narodno ribarstvo u Bosni i Hercegovini, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1913., str. 448.

RABRANI

Rabrani se nalaze na području opštine Čapljina, između Donjeg i Gornjeg Hrasna. Od Čapljine su udaljeni 34, a od Stoca preko Bjelevića, 18 km.

U Rabranima postoji džamija za koju se misli da je sagrađena odmah nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine. Zadužbina je Tucakovića koji su jedini u ovom mjestu stanovali. Smajo Tucaković dao je kuću u vakuf i džamija je na tom mjestu sagrađena. Imala je dimenzije oko 7 x 6 x 5 metara, bila je pokrivena krovom pod pločom i bez munare. Beg (hadži Ibrahim) Mehmedbašić iz Stoca dao je novčani prilog za izgradnju ove džamije. Upisana je u gr. ul.k.o. Donje Hrasno broj 227, kat. čest. 1485 i zaprema s predvorjem 64 m^2.

Prvi imami ove džamije bili su braća Avdo i Alija Tucaković, a poslije njih Avdin sin Jusuf. Salih Aličić bio je imam ove džamije od 1937. do 1939. godine.[1] Njega je na ovoj dužnosti naslijedio Mehmed Tucaković i on je bio posljednji stalni imam ove džamije.

Džamija je 1942. godine porušena, a obnovljena je tek 1962. godine. Od završetka 2. svjetskog rata džamija nema stalnog imama i otvarala se samo preko ramazana kada bi imamsku dužnost u njoj vršili pretežno učenici Gazi Husrev-begove medrese.

Za vrijeme stare Jugoslavije sagrađen je kod džamije 1936. mekteb koji je također u toku prošlog rata djelomično srušen, on je odmah poslije rata opravljen i u njemu se klanjalo sve do obnove džamije 1962. godine. Ustaše su srušile džamiju 1993. godine.

Ali-paša Rizvanbegović, hercegovački vezir i valija, imao je kulu u Hrasnu.[2] Na području Gornjeg i Donjeg Hrasna podignuto je za turske uprave nekoliko čardaka koji su bili vlasništvo muslimanskih porodica iz Ljubinja i Stoca. Derviš-aga Grebo imao je 1284. (1867.) godine čardak u Donjem Hrasnu.[3] Svi ovi čardaci su srušeni za vrijeme hercegovačkog ustanka 1875. do 1878. godine i danas im se na nekoliko mjesta vide samo ruševine. Neki hadži Mahmud-aga iz Dubrava poklonio je 1080. (1670.) godine nekom siromahu Baliji baštinu u selu Mirilovići u nahiji Hrasno, u kadiluku Gabeli.[4] Salih Hadžiosmanović imao je 1291. (1874.) godine vinograd u Hrasnu.[5]

U Rabranima su do 1992. živjeli samo Tucakovići, kada su od strane vlasti samozvane hrvatske republike Herceg-Bosne iseljeni bez prava povratka. Hasan Tucaković živio je 1181. (1767.) godine u Blagaju, a Mustafa Tucaković 1190. (1776.) godine u Lokvama, opština Čapljina.[6] U Gornjem Hrasnu su živili: Galešići, Kasumačići i Sefe koji su poslije 2. svjetskog rata iselili, prvi u Čapljinu, drugi u Dubrovnik, a treći negdje u Bosnu, a ostala je bila samo jedna porodica Elezovića. U Donjem Hrasnu su živili Gušići koji su također iselili. U Hrasnu je postojao 1288. (1871.) godine "gedik timar" od 1400 akči koji je bio vezan za vršenje mujezinske dužnosti u sultan Selimovom (Carskom) mesdžidu kod Starog mosta u Mostaru. U Donjem Hrasnu su za turske uprave imali posjede: Behmeni, Čengići, Dizdari, Duranovići, Galešići, Gavranovići, Huskovići, Kadrići, Kapetanovići Karabezi, Mehmedbašići i Tucakovići.[7]

Zahvaljujem se Huseinu Tucakoviću iz Rabrana od koga sam većinu ovih podataka prikupio.

Napomene

1. Glasnik IVZ, Sarajevo, 1939., broj 8, str. 335.

2. Behar, Sarajevo, 1903/4., broj 19, str. 291.

3. Acta turcarum Arhiva Hercegovine, AT 4/167 (ATAH)

4. Sidžil mostarskog kadije broj 2, str. 8 b. Original se nalazi u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

5. ATAH, AT 7/743.

6. Sidžil blagajskog kadije broj 55, list 45 b i broj 60, list 23 a. Originali se nalaze u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

7. SMK, V-62, list 107.

STRUGE

Struge leže na polovini puta Čapljina-Gabela. Smještene su u veoma romantičnom i plodnom kraju uz obale donjeg toka rijeke Trebižat, nedaleko od desne obale Neretve. Na krakovima ove rijeke davno su sagrađene mlinice za mljevenje žita i stupe za valjanje sukna koje i danas rade i služe svojoj namjeni.

Struge se prvi put spominju u izvorima iz 1682. godine. Bujrultijom bosanskog valije od 5. zulkadeta 1092. (1682.) godine naređeno je da se Mahmudu, sinu Ibrahimbegovu, mustahfizu ljubuške tvrđave, dodijeli timar od pet mjeseci ribolova u ribolovnim jezerima na rijeci Trebižatu i posjedi Krčevine, blizu sela Podi, kod Ajdin-agine ćuprije u Strugama koji daju 400 akči prihoda godišnje.[1)]

U ovom mjestu su sagrađeni sljedeći spomenici islamske arhitekture:

D ž a m i j a je locirana na jednoj prostranoj ravnici u sred sela, između rijeke Trebižat i jednog njegovog kraka. To je mala i niska građevina, bez munare i ikakvih arhitektonskih vrijednosti. Ova zgrada je temeljito adaptirana 1925. godine i tom prilikom je s nje skinuta ploča i stavljen crijep. Tada je nestala i ploča s godinom (tarih) gradnje džamije koja je bila uzidana iznad njenih ulaznih vrata.[2)]

Ne zna se tačno kada je ova džamija sagrađena, a ni čija je zadužbina. Priča se da je sagrađena prije više od 350 godina i da je zadužbina najstarije struške porodice Begića.[3)] Upisana je u gr. ul. broj 226, kat. čest. 2663/17 i zaprema površinu od 100 m^2.

Uz džamiju se nalazi prostran harem u kome ima jedan bašluk iz 1171. (1757.) godine, ali bez natpisa (samo godina). Od starijih bašluka uzgor se još nalazi samo bašluk Ferhata Halilagića, sina Ibrahimova koji jeumro 1266. (1849.) godine.

A j d i n - a g i n m o s t. Jedan kameni most preko rijeke Trebižat u Strugama sagradio je neki Ajdin-aga o kome pouzdano ništa ne znamo. Ovo saznajemo iz jedne bujrultije bosanskog valije iz koje smo ranije citirali dio u kome se o ovom mostu govori.[4)] Ne zna se tačno kad je most sagrađen, ali to je, sigurno, bilo prije 1682. godine.

Ovaj most su srušili Mlečani kada su pod komandom generala Dolfina

zauzeli Gabelu od Turaka 1694. godine.[5] Srušili su ga s motivacijom da bi spriječili ili usporili bježanje turske vojske prema Mostaru. Most nije više nikad obnovljen. Nalazio se oko 200 metara uzvodno od betonskog mosta u Strugama gdje mu se temelji i danas vide.

Čučkovića kula. U Strugama je do 1967. godine nalazila uzgor Čučkovića kula po kojoj je i sami lokalitet dobio svoje ime. Imala je prizemlje i tri sprata. Bila je vlasništvo stare čapljinske porodice Čučkovića koji su u Strugama, pored kule, imali svoje posjede. Srušena je 1967. godine kada je kroz Struge provedena pruga normalnog kolosjeka.[6]

Kad je ova kula sagrađena ne zna se tačno. Jedna kula se nalazila uz kameni most na Trebižatu u Strugama, koju je u 17. stoljeću čuvalo 400 vojnika. Turska vojska koja je ovdje bila stacionirana pretrpjela je težak poraz od Mlečana 1694. godine. O ovoj kuli nema drugih podataka.[7]

U Strugama su 1867. godine bile 23 muslimanske kuće sa ukupno 80 muslimana.[8] Do rata (1992.) u Strugama su živjele sljedeće muslimanske porodice: Begići, Halilagići, Muminovići, Veledari.

Za junaštva pokazana u borbama prilikom zauzimanja Gabele 1694. godine: Nikola Nonković je dobio posjede i mlin u Strugama, vlasništvo Mustafa-age i Fazli-age Ćerimagića, a neki Sentić mlin u Svitavi, vlasništvo Alage Behlilovića.[9]

U Strugama se nalazi zemlja koja je bila vlasništvo vakufa Ahmeda Topalovića, sina Mehmedova iz Čapljine.

Bilješke

1) Registar mostarskog suda broj 2. list 41 a u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

2) Po pričanju Alije Muminovića iz Struga.

3) Po pričanju um. Ahmed ef. Fazlagića iz Mostara.

4) Vidi bilješku broj 1.

5) Hercegovina prije sto godina ili šematizam fra Petra Bakule, preveo s latinskog dr. fra Vencel Kostir, Mostar, 1970. str. 92.

6) Podatke o ovoj kuli dobio sam od Muhameda Čućkovića iz Čapljine koji posjeduje i njenu fotografiju.

7) Hercegovina prije sto godina, str. 92.

8) Isto, str. 94.

9) Dr. fra Dominik Mandić, Hercegovački spomenici franjevačkog reda turskog doba (1463.-1699.), Mostar, 1934., str. 253.-254.

ŠURMANCI

Selo Šurmarci udaljeno je oko sahat hoda od istoimene željezničke stanice i nalazi se u Brotnju, koje je poznato po blagoj klimi i plodnosti. Ovdje su 1670. godine živjele slijedeće muslimanske porodice: Milankovići, Posplani i Žužići. U Šurmarcima su do 1993. god. živjele samo Tikveše koji su, kako se priča, ovdje doselili iz Tikveša u Makedoniji prije više od 200 godina.

Za vrijeme turske vladavine u Šurmancima je sagrađena jedna džamija kojoj u pristupačnim izvorima ne nalazimo nikakva spomena. Prvaci muslimana iz Šurmanaca, Blizanaca, Biletića, Krućevića, Gradnića, Čitluka, Blatnice, Služnja i Hamzića, došli su 1888. godine u Vakufsko povjerenstvo u Mostar i u zapisnik dali slijedeću izjavu: "U Šurmancima se nalazi džamija koja je do nazad 45 godina bila u dobrom stanju (mamur) i čije se omeđine i danas vide. Uz nju se nalazilo vakufsko zemljište u površini od oko sto oka usjeva koje je uzurpirao Stanko Pilipović iz Krehin Graca". Zamolili su da im se izda dozvola za izgradnju nove zgrade za mekteb i mesdžid i dodijeli pomoć u iznosu od 500 forinti. Obavezali su se da će ostala potrebna sredstva, u novcu i radnoj snazi, dati muslimani spomenutih sela.

Godine 1894. sagrađena je u Šurmancima nova zgrada koja se sastojala od tri prostorije. Jedna je imala mihrab, bila veličine 6 x 6 metara i služila kao mesdžid, u drugoj se održavala vjerska obuka (mekteb), a u trećoj je bio imamov i mualimov stan. Zemljište za izgradnju ove zgrade uvakufila je neka žena a dozvolu za njenu izgradnju isposlovao je Ali Fehmi ef. Džabić, mostarski muftija. Imamsko-mualimsku dužnost u ovom mjestu vršili su od 1894. godine slijedeći: Husein ef. Maleša, Hajdar ef. Čolić, i Šaban ef. Pripo.

Izvori:
Sidžil mostarskog kadije broj 3, list 12; Arhiva Vakufskog povjerenstva u Mostaru akti broj: 50/1888., 622/1910., 695/1911., 343/1914. i 137/1937.

BIVOLJE BRDO

Bivolje Brdo je smješteno na području sjeverozapadnog dijela plodnih humskih Dubrava. Od Mostara je udaljeno 25, od Stoca 19, a od Čapljine 9 kilometara i s njima povezano asfaltiranom cestom. Selo je razbijenog tipa i locirano je na potezu od Pjesaka i Žitomislića na sjeveru do Domanovića i Ševaš Njiva na jugu; te od Rečica i Lokava na istoku do Neretve na zapadu. Podijeljeno je na tri velika zaseoka: Selo, Kevčići i Strmac. Selo ima lokalitete (mahale): Lokva, Kremenac, Ćiberovina, Bućevići, Kapavica, Sokak, Vinine i Bara. Strmac: Vakuf, Torina, Drače, Mejdan, Letinovac, Zadrače, Ćetenište; Kevčići: Pašića han: Strajnice, Solila.

Sve do 1851. godine ovo selo se nalazilo u sastavu blagajskog kadiluka i stalno se u turskim izvorima spominje pod imenom Bijol Brdo. Kad je Omer-paša Latas ukinuo blagajski kadiluk 1851. godine, ovo mjesto je pripojeno mostarskom kadiluku u čijem je sastavu ostalo sve do iza okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine. Danas se Bivolje Brdo nalazi u sastavu čapljinske opštine.

Od spomenika koje su podigli muslimani u ovom mjestu su se nalazili: džamija, mekteb, četiri harema, pet kula i osam čatrnja.

Džamija.. Nalazila se na lokalitetu Kapavica. Mještani su je tri puta na istim temeljima gradili dobrovoljnim radom i prilozima, za svoje potrebe. Prvo je bila mala građevina građena od lomljenog kamena, s četvrtastim krovom, pod pločom, s malom drvenom munarom. Više puta je opravljana, a munara joj je srušena pred posljednji svjetski rat. Mještani su koncem 1964. godine srušili staru džamiju i na njenim temeljima podigli novu s vitkom kamenom munarom. Svečano otvorenje ove džamije obavljeno je 7. septembra 1969. godine.[1)]

Prvi put je džamiju u Bivolju Brdu sagradila, prema predanju, neka Alajbeguša 1792. godine. Alajbegovići su ranije imali ovdje posjede i kulu što može poslužiti kao dobra indikacija da, u pomanjkanju pisanih izvora, ustvrdimo da je stara džamija u Bivolju Brdu zaista zadužbina Alajbegovića. Ona međutim, nije sagrađena 1792. godine nego ranije. Munla Mustafa efendija Ulak (Ulaković), sin Huseinov, imam u Bivolju

Brdu, potpisan je nekoliko puta kao svjedok prilikom vjenčanja koja je obavljao blagajski kadija u vremenu od 1769. do 1792. godine.[2] Na temelju ovog može se utvrditi da je stara džamija sagrađena prije 1769. godine. Upisana je u grunt. ul. kat. opštine Bivolje Brdo pod brojem 74, kat. čest. 351. S dvorištem je zapremala površinu od 150 m^2.

Fašistički hrvatskoustaški okupator je porušio džamiju u julu 1993. godine.

Mekteb. Uz džamiju se od njene izgradnje nalazila mala zgrada koja je služila za mekteb. Obnovio ju je džemat 1905. godine uz pomoć Šaćir-age Kajtaza iz Mostar.[3] Prilikom restauracije džamije 1969. godine ova zgrada je proširena i doziđana. Služila je svojoj svrsi do jula 1993., kada su je porušili Hrvatski okupatori.

Imamsko-mualimsku dužnost u ovom mjestu vršili su od konca prošlog stoljeća do danas slijedeći: Hasan ef. Čolić,[4] Mustafa ef. Hero, Hadži Šaćir ef. Mahinić,[5] Hasan ef. Kebo, Ahmed ef. Džino, Mustafa ef. Sejdinović, Fadil ef. Hasanović, Abdulah ef. Hasanović,Jusuf ef. Dedić, Abdulah ef. Abaza i Numan ef. Ćosić.

Harem. U Bivolju Brdu se nalaze četiri harema: kod džamije, kod kaldrme, Ovarkovića i Pašića harem koji zapremaju površinu od 17 dunuma i 20 m^2.[6] U njima ima starih nišana s natpisima koji su obrasli mahovinom i trnjem i teško je do njih doći i dešifrovati ih.

Kule. U Bivolju Brdu se nalazilo pet kula i to: Alajbegovića (u posjedu Đonka do 1993.), Ćiberova (srušena), Fazilova (u posjedu Šoša do 1993.) i Pašića. Sve su bile na dva sprata s podrumom, odnosno prizemljem. Pašićeva kula je bila najstarija i s arhitektonske strane najinteresantnija. Imala je prostrano dvorište (avlija) opasano visokim zidom. Zavod za zaštitu spomenika kulture u Mostaru izvršio je na ovom objektu potrebno konzervatorsko - restauratorske radove i ona je bila pod zaštitom države. Jedino je do rata služila za stanovanje. Četnici su je zapalili maja 1992. godine.

Čatrnje. Bivolje Brdo nema žive vode pa je zato ovdje s naseljavanjem počela i izgradnja čatrnja. Selo je imalo osam čatrnja i to: Kapavica, Krčevine, Gornja Pehluša, Donja Pehluša, Mala čatrnja, Velika čatrnja, Šabuša i Deduša.

Jednu od ovih osam čatrnja sagradio je neki predak mostarskog vakufa Hadži Osmana, sina Huseinova. U svojoj zakladnici iz 1746. godine ovaj vakif, između ostalog, određuje da se opravlja i održava čatrnja u Bivolju Brdu koju su sagradili njegovi preci.[7] Na temelju ovog podatka može se, kao sigurno, utvrditi da je Bivolje Brdo i naseljeno muslimanima u tom periodu. Inače se Bivolj Brdo kao naseljeno mjesto spominje u 11. stoljeću

o čemu svjedoče nekropole stećaka, kao i lokaliteti zgrade i gradina.

Na temelju podataka koje nam pružaju sidžili (protokol), blagajskog kadije može se utvrditi da su u Bivolju Brdu živjele i ovdje imali svoje kuće i posjede slijedeće muslimanske porodice: Bući (Halil 1792.), Elezović (Alija, sin Šabanov, 1760.), Gako (Ahmed, 1792.), Gozo (Hasan, 1782.), Karić (Alija, 1782.), Kuko (Šaban, sin Huseinov, 1769.), Kurt (Mehmed, sin Bećirov, 1762.), Kurtović (Husein, sin Mehmedov, 1771.), Pašić (Ibrahim-beg, 1767.), Pirić (Halil, 1791.), Repeše (Hasan, 1698.), Šoše (Ahmed, 1771.) Šurmančić (Ismail, 1792.), Tabak (Ibrahim, 1782.), Tale (Husein, 1778.), Trbonja(Abdulmumin, 1771.), Ulak (Ulaković) Mustafa, sin Huseinov, 1769. i Veledar (Mehmed, 1777. godine.[8)]

Pored spomenutih u Bivolju Brdu su do 1992. god., ili ranije povremeno živjele i ovdje imale svoje kuće i posjede još i slijedeće muslimanske porodice: Alići, Alajbegovići, Čevre, Čolakovići, Ćemalovići, Ćiberi, Đonke, Hasići,Koraći, Kurtovići,Mrgani, Mašići,Mace, Ovarkovići (priča se da su izumrli od kuge), Rahići, Sabljići, Šarići (izumrli), Šute,Torle, Vilogorci, Zaklani.[9)]

Bilješke

1) Hadži Zufer Bešlić, Otvorenje nove džamije u Bivolju Brdu kod Čapljine, Glasnik VIS-a u SFRJ, Sarajevo, 1970. godine broj 3-4, str. 58-60.

2) Sidžil blagajskog kadije: broj 56, listovi 6b, 8a, 24b i 46b; broj 58, listovi 86a i 96 a; broj 288, list 52b. Original prvih dvaju sidžila nalaze se u Orijentalnom institutu u Sarajevu a trećeg u Arhivu Hercegovine u Mostaru.

3) Arhiva Vakufskog povjerenstva u Mostaru (AVPM), akti broj 225/1910. i 625/1911.

4) AVPM, akt broj 266/1898.

5) AVPM, akt broj 12/1920.

6) AVPM, akt broj 225/1910. i vakufska gruntovnica.

7) Acta turcarum Provincijalata hercegovačkih granjevaca, AT XIX/928.

8) Sidžil blagajskog kadije: broj 56, listovi 6b, 8a, 24b, 25a, 46b; broj 57, listovi 14b, 37a, 39a; broj 58, listovi 10b, 24a, 39a, 86a, 93a, 96a, (originali ovih sidžila nalaze se u Orijentalnom institutu u Sarajevu a fotokopije u Arhivu Hercegovine u Mostaru); broj 288, listovi 52b, 60a i 72a, broj 297, listova 13a (originali ova dva sidžila nalaze se u Arhivu Hercegovine u Mostaru).

9) Podatke o broju i nazivima mahala, kula i čatrnja u Bivolju Brdu dobio sam od imama Abdulah ef. Abaze.

REČICE

Rečice leže na području plodnih Dubrava, uz asfaltiranu cestu Čapljina-Stolac, Od Čapljine su udaljene 7, od Stoca 17 a od Mostara 27 km.

U Rečicama, oko kilometar istočno od Domanovića, nalazila se ispod ceste džamija s vitkom kamenom, munarom koja je privlačila pogled putnika. Prvu zgradu džamije sagradili su muslimani Rečica i okolnih zaselaka 1895. godine.[1] Bila je građena od slabog materijala, malehna i bez munare.

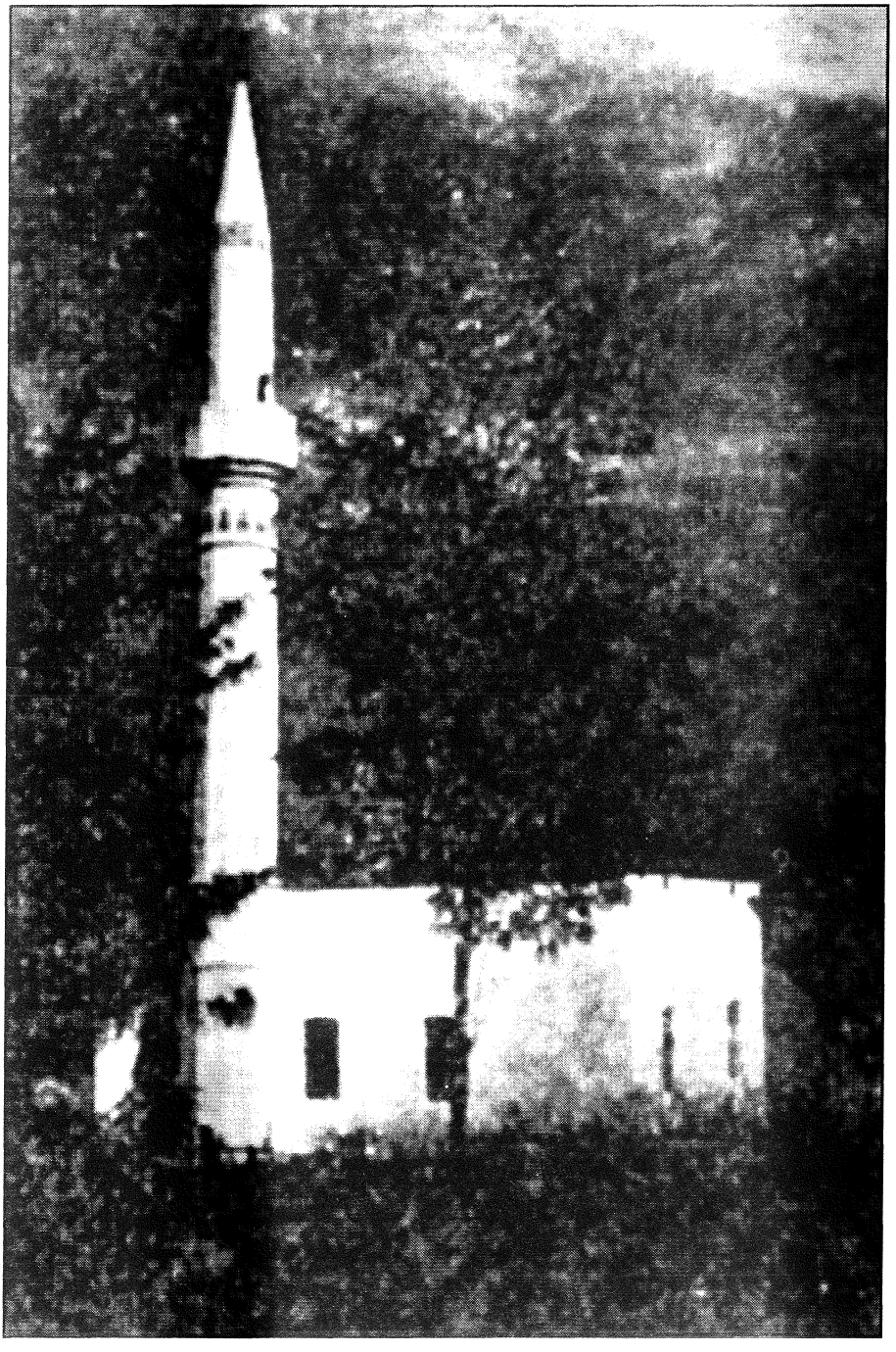
Godine 1910. sagrađena je uz ovu džamiju drvena munara koju je oko 1920. godine vjetar srušio. Podignuta je iz sredstava koje je kao svoj prilog za džamiju dao onovremeni sarajevski advokat Akif ef. Biserović.[2]

Ova je džamija srušena 1927. godine i na njenim temeljima mještani su u istoj godini sagradili tvrdu i prostranu zgradu za džamiju i drugu spram nje za mekteb.[3] U 1959. godini prenesena je munara od Kotlevine (Čelebića) džamije iz Mostara i montirana uz džamiju u Rečicama.

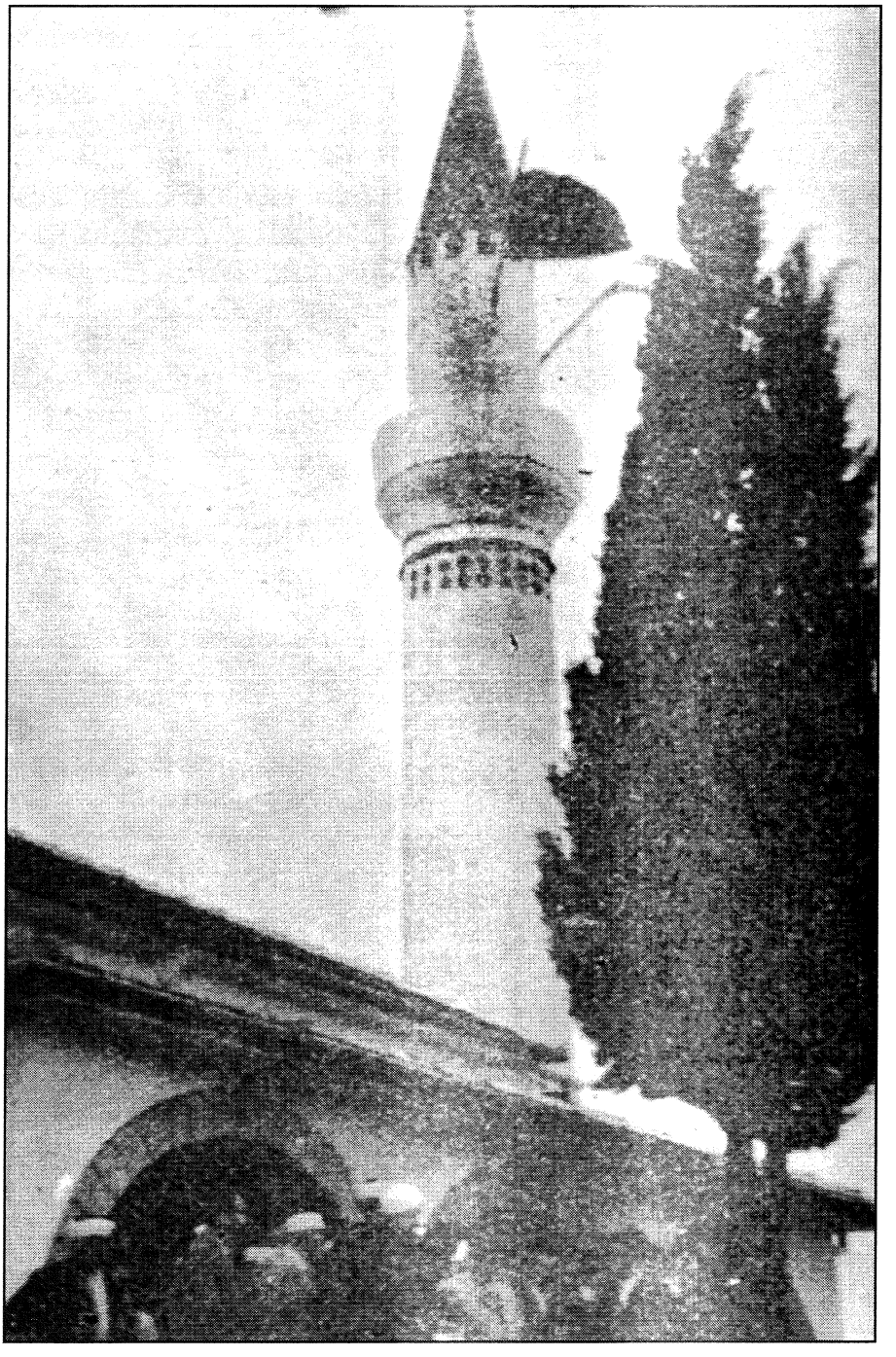
Prvi imam ove džamije bio je Ibrahim ef. Srebrenica. Poslije 2. svjetskog rata imam je u dva navrata bio Mustafa ef. Bešlić, a 1959. Hašim ef. Hrujić.[4] Džamija je upisana u gr. ul. k.o. Rečice br. 250, kat. čest. 752/2 i zaprema površinu od 220 m^2. Ovu su džamiju srušile ustaše 1993. godine, a posljednji njen imam bio je Sejfo ef. Kajmović.

Mostarski legator Ćejvan ćehaja, sin Abdurahmanov sagradio je prije 1554. godine "kraj javnog puta u Rečicama u nahiji Dubrave koja pripada nevesinjskom kadiluku, jedno vrelo (el-ajnel-džari) i odredio da se ono održava iz sredstava njegovog vakufa.[5] Svi stanovnici Domanovića i dijela Rečica, snabdijevaju se i danas vodom iz ovog vrela, odnosno iz česme koja je za vrijeme austro-ugarske uprave sagrađena uz raskrsnicu cesta u Domanovićima i do koje je voda s izvora dovedena kroz željezne čunkove.

U Zaseoku Krpina Kula u Rečicama nalazila se ranije jedna kula od tri sprata koja je bila građena od tesanog kamena. Iz natpisa na ploči, koja je bila uzidana iznad njenih vrata, saznajemo da je ova kula sagrađena 1177. (1763.) godine. Kula je bila vlasništvo stare porodice Krpa i po njoj je okolna mahala dobila ime. Kula je davno porušena i kamen od nje upotrijebljen za zidanje drugih kuća.

Džamija ***u Rečicama***

Džamija u Opličićima

Niže džamije u Rečicama nalazi se stari harem u kome se od vremena Austro-Ugarske 50 godina, niko ne sahranjuje. Zabranu sahranjivanja umrlih u ovom haremu donijela je onovremena austro-ugarska uprava zbog sanitarnih razloga, jer se pedesetak metara niže harema nalazi izvor vode o kome smo ranije govorili.

U ovom haremu se do danas sačuvalo 26 starih nišana (21 muški i 5 ženskih). Na četiri imamo natpise koji označavaju grobove: Mehmeda, sina Džaferova, umro 1226. (1811.) godine, Ahmeda, sina Alibegova, umro 1229. (1814.), Ibrahima Krpe, umro 1245. (1829.), i Saliha Krpe, umro 1249. (1833.) godine. Zanimljivo je ovdje istaknuti da je nekoliko nišana usađeno u kamene ploče koje su na sredini izdubljene i izrađene u obliku mlinskog kamena. Ovo je učinjeno zbog toga da bi nišani čvrsto stajali i da se ne bi lomili.

Ovdje donosimo abecednim redom spisak muslimanskih porodica iz Rečica koje se spominju u registrima (sidžil) Blagajskog suda: Bučuk Ibrahim 1729., Buć Ahmed 1732., Čokadar Ibrahim 1729., Ćumurija Hadži Hasan 1785., Drka Ramadan 1809., Dubravčić Jusuf 1788., Ferizović Ahmed 1772., Hadžiosmanović Omer 1809., Ivanišević Memija 1732., Kalaba (Kalabić) Šaban 1784., Koso ALibeg 1809., Krpo Ahmedbeg 1809., Kula Ahmed 1809., Kurt Husein 1772., Lizde Selim 1809., Sabljić Ramadan 1809., Šuta Ibrahim 1774., Turajlić Salih 1809., Ulaković Hasan 1809 i Veledar Hasan 1792. godine.[6]

---

1) Arhiva Vakufskog povjerenstva u Mostaru (AVPM), akt broj 306/1897.

2) Mustavat, Mostar, 1907. god. br. 37. i Islamski Svijet, Sarajevo, 1932. god. broj 16.

3) Ovaj sam podatak dobio od rahm. Osman-age Krpe iz Rečica.

4) AVPM, akt broj 258/1897.

5) Hivzija Hasandedić: Zadužbine Ćejvana kethode u Hercegovini, Prilozi Orijentalnog instituta, Sarajevo, 1955., knj. V, str. 283.

6) Registri blagajskog suda: broj 56, list 44/a; broj 57, list 2/a i 47/b; broj 58, list 39/a, i 93/a (u Orijentalnom institutu u Sarajevu); broj 288, list 5/b, 46 b, 60/a i 64/b (u Arhivu Hercegovine); broj 1025, list 6/b u Provincijalatu hercegovačkih franjevaca.

LOKVE

Lokve se nalaze na području hercegovačkih Dubrava, oko 14 km sjeveroistočno od Čapljine. Smještene su na bezvodnom terenu oko dva km lijevo od ceste Rečice-Crnići. Ovdje su u predtursko doba živili bogumili što svjedoči nekropola stećaka na Šatorovoj gromili.[1]

Kad su se muslimani počeli naseljavati u ovom kraju nije poznato. Iz pristupačnih izvora saznajemo da su od polovine 18. stoljeća a, sigurno, i od ranije ovdje živjele i imali posjede slijedeće muslimanske porodice: Čevra Alija 1790., Girica Mahmud 1787., Kiličzade Ali baša 1812., Klarić Salih 1787., Klepo Salih 1789., Klipić Ramadan 1790., Rahimić Osman 1768., Rajković Salih 1770., Sabljić Husein 1762., Studen Salih 1768., Svinjar Husein 1877., Šator Hasan 1812., Šunje hadži Šaban 1777., Šuta Osman 1789., Tucaković Mustafa 1770., Veledar Mehmed 1790., Zaklan Mehmed 1877. i Zuhrić Ramadan 1790. godine.[2] Većina ovih porodica su do 1992. god. ovdje živjele dok su neke izumrle ili se iselile u druga mjesta. Pored navedneih ovdje su živjele ili imale posjede i slijedeće muslimanske porodice: Bratići, Čolakovići, Djedović, Gigići, Heljići, Nedžići, Palate, Popovci i Rahići.[3]

Deronje iz Mostara imale su u Lokvama kulu, čatrnju i velike posjede. Mustafa alemdar Deronja kupio je 1227. (1812.) godine od Hasana i Huseina Šatora vinograd u Lokvama za 200 - groša.[4] Hadži Alija Deronja kupio je 1235. (1820.) godine od Mehmeda Jakirovića posjede u Stanojvićima, Trijebnju, Pijescima i Bivolju Brdu za 900 groša.[5] I Voljevice iz Mostara imale su 1280. (1863.) godine posjede u Lokvama.[6] Zekići iz Stoca imali su kulu u Lokvama.

U Stanojvićima, koji gravitiraju Lokvama, su polovinom 18. stoljeća živile i imale posjede slijedeće muslimanske porodice: Elezović Ibrahim 1785., Gološ Mehmed 1789., Guzin Halil 1791., Kudra Redžep 1791., Kurtović Ibrahim 1790., Peco Šaban 1766.,Radiš Mustafa 1791., Rahimić Arslan 1768., Sabljić Ibrahim 1792. i Svinjarević Mehmed 1867. godine.[7]

U Lokvama je 1924. godine bilo 60 muslimanskih domova i radio stari dotrajali mekteb u kome se za vrijeme ramazana klanjalo. Danas niko ne pamti ko ga je i kada sagradio ali to je bilo prije 1877. godine. Upisan je u gr. ul. k.o. Lokve broj 147, kat. čest. 251/1 i zaprema 120 m^2 površine.[8]

Nedaleko od ovog mekteba sagrađen je 1973. godine novi mesdžid dimenzije 12 x 10 x 5 metara i uza nj učionica za održavanje vjerske obuke veličine 6 x 4 metra. Strop mesdžida je izrađen u imitaciji kupole. Preko puta mesdžida sagrađen je u isto vrijeme i imamski stan. Uz mesdžid je 1976. godine prigrađena betonska munara visoka oko 15 metara. Svi ovi objekti podignuti su na zemljištu kojeg su u tu svrhu uvakufili Osman Djedović i Osman Šator, a sagrađeni su prilozima i radnom snagom džematlija.[9]

Imamsku i mualimsku dužnost u Lokvama vršio je 1294. (1877.) godine Omer ef. Šator koji je potpisan kao svjedok prilikom sklapanja jednog ugovora.[10] Poslije njega imami i mualimi su ovdje bili: Husein ef. Šunje, Smail ef. Taslidža, Mehmed ef. Aličić, Ahmed ef. Dedović, Ahmed ef. Biber i Ahmed ef. Alić. Ponekad su imamsku dužnost, i to samo u vrijeme Ramazana, vršili ovdje i učenici Gazi Husrev-begove medrese.[11] Ovoj džamiji gravitira susjedno selo Stanojvići. Ustaše su srušile džamiju i mekteb 1993. godine.

Lokve se nalaze u bezvodnom kraju pa su zato ovdje za turske uprave sagrađene četiri čatrnje: Deronjuša, Neziruša, Šunjina i Tahranuša (lokva). Sve su podignute u dobrotvorne svrhe (hajrat) i svako iz njih može vodu crpiti pa ih zato zovu "zajedničke". Tri imaju nazive vakifa koji su ih sagradili, a priča se da je Tahranuša dobila svoje ime po tome što je neko rekao da je voda u njoj gusta kao tahrana (tarhana).

U Lokvama se nalaze dva groblja (harema): Doboj i Smarlovina u kojima ima nišana s natpisima pisanim arapskim pismom koje nismo pregledali. Ovdje je ranije postojao i Svinjarev harem koji je davno napušten i u kome su svi nišani uništeni.

U Lokvama na lokalitetu Doboj nalazio se Šunjin čardak koji je do 1993. god. uglavom čuvao svoj prvobitni vanjski izgled i dimenzije. Suvlasnici su jedino bili skinuli ploču s njega, pokrili ga crijepom i izvršili neke manje prepravke i pregrade u njegovom enterijeru. Čardak je građen od tesanog kamena živca, zidovi su mu debeli oko 80 cm, a grede i sva drvenarija u njemu izrađeni su od tvrde hrastovine koje u ovom kraju mnogo ima. Pošto je ovaj kraj bezvodan priča se da je malter za njegovu izgradnju miješan sa vinom. U prizemlju se nalazila kuhinja i izba, a na spratu tavan, velika soba za goste (musafire), spavaća i mala djevojačka soba. U drugom dijelu čardaka nalazila se u prizemlju i na spratu po jedna velika soba. Za razliku od starog ovaj pregrađeni dio su zvali novi čardak.

U zidu jedne sobe na spratu koji je okrenut prema jugoistoku (kibli) nalazio se mihrab što govori da su Šunje u ovoj prostoriji sa članovima

svoje porodice i sa gostima, koji su kod njih često dolazili, džematile klanjali. Imamsku dužnost u ovom porodičnom mesdžidu vršili su članovi porodice Šunja među kojima je ranije uvijek bilo učenih ljudi (uleme). Priča se da je ovo bila prva prostorija u Lokvama koja je služila za mesdžid.

Porodično predanje kaže da je ovaj čardak sagrađen u vrijeme haranja posljednje kuge u Mostaru između 1813. do 1818. godine. Podigao ga je hadži Alija Šunje, sin Mustafin koji je tada s porodicom pobjegao iz Mostara na svoje imanje u Lokve gdje su Šunje posjedovale oko dvije trećine zemlje ovog mjesta. Oni su još imali posjede u Pijescima, Jasenici i Čeljevu kod Čapljine, a u susjednom selu Stanojvićima jedna velika ograda nosi naziv "Šunjevina". Prema podacima iz sidžila mostarskih i blagajskih kadija i gruntovnice, oni su polovinom prošlog stoljeća imali kuće i dućane u Mostaru, jedan lokalitet na Luci u Kajtazovoj ulici zove se i danas "Šunjevina". Dalje su imali vinograde i posjede u Gnojnicama. Podgoranima, Prigrađanima, Mamićima, a selo Kružanj u Podveležju bilo je skoro svo njihovo vlasništvo, koje su držali i obrađivali kmetovi im Husići.[12]

Šunje su begovska porodica i dale su nekoliko učenih ljudi i hadžija. Hadži Alija Šunje, sin Mustafin iz Mostara prepisao je 1253. (1837.) godine dva djela iz gramatike i sintakse arapskog jezika: Inaja al-mubtagî fî šarh kifaja al-mubtadî, i Mu'rebul 'avamil.[13] Porodično predanje kaže da je on bio bogat trgovac i da su mu karavani pregonili robu od juga prema sjeveru i obratno. Dalje se priča da je pod stare dane otišao u Meku i hadž obavio i da je živio skoro sto godina. Umro je u Mostaru 28. džumada I 1276. (23.XII 1859.) godine i iza sebe ostavio nasljednike: ženu Hatidžu, i djecu: Muharema, Saliha, Hasana, Huseina, Mehmeda, Fatimu i Saimu. Od nekretnina je ostavio: dvije kuće, dvije magaze u Mostaru, 11 motika (motika je 500 trsova-čokota) vinograda u Mostaru i Gnojnicama i zemlju u Mamićima, opština Ličtica.

U popisu njegove ostavine upisani su još slijedeći kitabi (knjige): dva Kelami kadima (kur'ana), dvije sveske Tefsiri tibjana, Multeka uzerina damad, Wankoli lugati, Zubdetul hakaik, Bergivi šarhi i Madžmu' a kitab.[14] Ovo svjedoči da je on posjedovao lijepu biblioteku i svakako bio učen čovjek. U Mostaru je 1777. živio hadži Šaban, a 1866. godine hadži Hasan Šunje.[15]

Koncem prošlog stoljeća u Lokvama je živio Husein ef. Šunje, sin spomenutog hadži Alije koji je ovdje imao velike posjede.[16] Za nj pričaju da je išao na nauke u Kairo u Misir (Egipat) i u svoje doba slovio kao najučeniji čovjek u Dubravama. Bio je imam u porodičnom mesdžidu i mualim starog mekteba u Lokvama. Umro je u Lokvama koncem prošlog

stoljeća i iza sebe je ostavio lijepu biblioteku koju je dijelom od oca naslijedio, a dijelom sam nabavio. Ne zna se kakva je bila sudbina ove biblioteke.

---

1) Šefik Bešlagić, Stećci, kataloško-topografski pregled, str. 318.

2) Sidžil blagajskog kadije (SBK) broj 55, list 24 a, 50 a i 53 a; broj 56, list 20 b; broj 57, list 23 b; broj 58, list 15 b, 23 a, 72 a i 96 a; broj 60, list 27 b, 30 a, 38 a; Sidžil mostarskog kadiije (SMK) V-56, list 7 a.

3) Gruntovne knjige u Opštinskom sudu u Čapljini.

4) Acta turcarum Provincijalata hercegovačkih franjevaca (ATPHF), AT XVII/841.

5) ATPHF, AT XIV/667.

6) SMK, V-57, list 9 b; V-59, list 71 b.

7) SBK, broj 55, list 5 a; broj 56, list 35 a; broj 57, list 14 b; broj 58, list 22 b, 40 a i 86 b; broj 60, list 30 a, 47 a i 89 a.

8) Arhiva Vakufskog povjerenstva u Mostaru, akt broj 108/1924.

9) Glasnik VIS-a, Sarajevo 1971., br. 3-4, str. 193; 1973. god. br. 1-2, str. 75-76; Preporod, Sarajevo, 1973., br. 1/156/10. SMK, V-62, list 134 b.

10) SMK, V-62, list 134 b.

11) Gajret, Sarajevo, 1930., str. 581; Glasnik VIS-a, Sarajevo, 1933., str. 69; Isto, 1963., broj 1-2, str. 89., Isto, 1964., broj 3-4., str. 188.

12) SMK, V-54, list 3 a; V-61, list 4 b; V-62, list 281 a.

13) Hivzija Hasandedić, Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa Provincijalata hercegovačkih franjevaca (Strojopis), R-90 i R-91.

14) SMK, V-57, list 37 b.

15) SMK, V-54, list 22 b; V-60, list 27 a.

16) Vidi napomenu broj 3.

17) Podatke o porodici Šunje sam dobio od Hasana Šunje, penzionisanog oficira, i Alije Šunje, učitelja.

OPLIČIĆI

Opličići leže na području plodnih Dubrava i od željezničke stanice Čapljina udaljeni su oko 12 km. Do njih vodi asfaltna cesta. Priča se da je ovo mjesto veoma staro i da su ovdje u predtursko doba živjeli bogumili što svjedoče srednjevjekovni nadgrobni spomenici (stećci) kojih ima na više mjesta. Opličići se sastoje od slijedećih mahala: Bat, Brestovača, Gožak, Greda, Gusti Grm, Hrsavac, Kosovina, Mejdan, Orašac, Omanuša, Podgređe, Ponor, Šejtanića mahala, Škaljevina, Turajlevina i Ulica.

Ovdje su se od spomenika koje su gradili muslimani do 1993. god. nalazili: džamija, tri harema i ruševine nekoliko čatrnja, kula i čardaka. Džamija je bila situirana na Mejdanu što govori da je na ovom mjestu bio, nekad davno, trg na kome se prodavala stoka i razni proizvodi, ili se je neko s nekim ovdje borio (mejdan). Stara džamija je bila malih dimenzija, građena od slabog materijala i bez ikakvih unutarnjih vanjskih dekoracija. Za nju se pričalo da je bila jedna od najstarijih u Hercegovini i da ju je gradio neki bogumil koji je, nakon zauzimanja ovog kraja od Turaka, prešao na Islam. Dalje se priča da je on imao sluškinju, kršćansku prema kojoj je veoma humano postupao. Iz zahvalnosti prema svome gazdi ona je, poslije njegove smtri, zatražila dozvolu da uz džamiju sagradi munaru. Onovremena ulema joj je to dozvolila, ali pošto je kršćanka, uvjet su postavili da munara mora biti s lijeve strane džamije i od nje udaljena devet aršina. Ova je vlastitim sredstvima podigla na ovom mjestu četvrtastu kamenu munaru visoku oko 12 metara, koja je bila uzgor do 1984. god. kada je srušena i na njenom mjestu sagrađen imamski stan. Koliko je ovo predanje tačno ne može se nikako utvrditi, jer u pristupačnim izvorima se o ovome ništa ne govori. Uz Ćejvan ćehajinu džamiju u Mostaru munara se nalazi s njene lijeve strane ali to je učinjeno da bi bila bliža čaršiji. To međutim nije nikako slučaj u Opličićima. Predanje je, možda, tačno jer se zna da su se ranije za sve stvari, pa i potpuno bezvrijedne, od uleme fetve tražile.

Stara džamija je nekoliko puta prepravljana, rušena i dograđivana. Pošto je za vrijeme haranja posljednje kuge i pomora muslimana u ovom kraju bila potpuno oharabila, mještani su je oko 1850. srušili i na istom mjestu sagradili novu od istog materijala i istih dimenzija. Koncem prošlog stoljeća skinuli su ploču s nje i postavili crijep, a 1932. godine su je za

oko tri metra proširili. Stara džamija je bila upisana u gr. ul.k.o. Opličići broj 135, kat. čest. 203/25 i zapremala je s predvorjem i malim haremom 420 m^2. U gruntovnim knjigama su upisana i tri harema kao vakufsko vlasništvo.

Džematlije Opličića i susjednog Prenja su 1965. srušili staru džamiju i na istom mjestu podigli prostranu zgradu s kamenom munarom oktogonalna oblika visoku oko 18 metara. Svečano otvorenje ove džamije obavljeno je 10. septembra 1967. godine.[1] Rahmetli Husein Turajlić je 1976. vlastitim sredstvima izbojio i levhama dekroisao enterijer i predvorje ove džamije.

Imamsku i mualimsku dužnost u ovom mjestu vršili su od polovine prošlog stoljeća slijedeći: Avdaga Hadžiomerović, Avdo Koso, Omer hodža Grahovac, Mahmutagić, Mustafa Čaluk, Ahmed hodža Šarić, Hajdar hodža Golоš, Hamza Zupčević, pa opet Hajdar hodža Golоš, hafiz Ibrahim Gosić, Murat Marić (Mrndžić), Hasan Okanović, Samed Selimi, Sulejman Hankušić, Ahmed Čengić, Ismet Bećar, Miralem Maljić, Vejsil Aljović, Fikret Pašanović i Mumin Vrače. U ovu džamiju su dolazili na džumu i bajrame muslimani iz svih spomenutih mahala u kojima je s Prenjom, živjelo oko 200 muslimanskih domaćinstava. Ustaše su je srušile 1993. godine, kao i sve objekte građene u prošlosti, ali i one građene u ovom vremenu.

Na području Opličića postojale su slijedeće čatrnje, kule i čardaci: U mahali Turajlevini vide se uz put još temelji jedne stare čatrnje koja je bila na ćemer građena i koja je srušena za vrijeme stare Jugoslavije. Ona je bila nečija zadužbina (hajrat), možda Turajlića, i iz nje je svako mogao vodu crpiti. U mahali Bat nalazi se na ćemer građena Hadžiomerovića čatrnja, kasnije vlasništvo Hrnjičevića, i uz nju ruševine Hadžiomerovića kule. Kod harema na Jelečama postoji čatrnja zvana "Havuz" i pred njom česma s kamenim koritom iz kojega se stoka napaja.[2] U Kosovini se nalazila Kosina kula i kula Kljaje bajraktara koji je odselio u Tursku a kulu je prodao Barakovićima. Ovdje se još nalazio Frenjin čardak, a u susjednom Prenju Alihodžića, Grebiđelina i Leutova kula.

U Opličićima su živile i imale posjede slijedeće muslimanske porodice koje su većinom doseljenici: Barakovići i Bijedići su došli iz Korjenića zbog crnogorskih nasilja (zuluma). Dizdarevići 1874. iz Korita, Durići iz Hrasna. Čaluci iz Bosne, Gološi iz Zijemalja, Hadžiomerovići iz Mostara, na svoj čifluk,[3] Hodžići iz Pješivca, Kare iz Gubavice, Klarići, Šejtanići (zvali su se Rahmanovići) i Zuhrići iz Leutove kule u Prenju, Omanovići iz Bijelog polja kod Mostara, Pilavdžići iz Ljubljenice, Šute iz Hrasna i Turajlići početkom 18. stoljeća iz Uboskog više Stoca. Ovdje su živile i age Škalje po kojima je dobila svoje ime mahala Škaljevina. Za Klepe i Kose misli se da su veoma stari.[4] U Opličićima su u drugoj polovini 18.

stoljeća živjeli: Ramadan Drka, Husein Dedić, Šaban Klepo, Mustafa Šuta i Salih Turajlić.[5]

Na području Opličića postoje lokaliteti Baljićevina i Frenjevina što govori da su Baljići i Frenje iz Stoca imali ovdje svoje posjede. I Čelari iz Mostara imali su u Opličićima čifluk koji se zove Čelarevina.

U Opličićima se nalaze tri harema: Mahmutagića u kome se davno prestalo sahranjivati i gdje se do danas sačuvalo nekoliko starih nišana bez natpisa. Mahmutagići su ovdje doselili iz Počitelja gdje se spominju 1770. godine.[6] U haremu na Jelečama, ima dvadesetak starih nišana s natpisima na kojima je pismo toliko oštećeno da se ne može dešifrovati. Mi smo uspjeli pročitati slijedeće: Ibrahim, sin Alijin, umro 1280. (1863/64.), Abdulah Hodžić, sin Mehmedov, umro 1314. (1896/97.) i Ziba Hadžiomerović, kći Ibrahimova, ostalo oštećeno. Treći harem nismo pregledali.

Kod hadži Nazifa Hadžiomerovića u Opličićima su se nalazila dva rukopisa Kur'ana, koji je u prvoj plovini prošlog stoljeća prepisao Ali ef. Resulović iz Počitelja, pradjed njegove žene Šemse. Kur'an je pisan lijepim nashi pismom, kompletan je i ukoričen u tvrde korice, ali u njemu nema bibliografske bilješke; drugi rukopis je Munla Džamija - djelo iz gramatike arapskog jezika, rukopis ima 428 paginiranih stranica veličine 25 x 15 cm, ukoričen u tvrde korice. Na zadnjoj strani bilješka: Prepisao Derviš Mustafa, sin hadži Ibrahimov u Roznamedžinom hanikahu u Mostaru 1. ramazana 1135. (5. juna 1723.) godine. Na zadnjoj korici rukopisa je pjesma od pet bejtova (stihova) mostarskog pjesnika Mailije (živio je u Mostaru u prvoj polovini 18. stoljeća) čiji je tekst djelomično oštećen i slabo čitljiv pa se u cijelosti ne mžoe dešifrovati. Na prvoj stranici nalazi se ova bilješka: 16. muharema 1196. (1. januara 1782.) godine. Na trećoj stranici je ova bilješka: Vlasništvo Mehmeda, sina Salih Hilmije 1220. (1805/1806.) god.

1) Zufer Bešlić, Otvorenje nove džamije u Opličićima, kod Čapljine, Glasnik VIS-a, Sarajevo, 1968., br. 1-3, str. 56-58.

2) Riječ "havuz" nastala je od arapske riječi "havdun" što znači: bazen, korito, cisterna, rezervoar.

3) Hadžiomerović imaju u OpličIćima velike posjede. Priča se da su oni bili veoma bogati i da su u Mostaru imali preko 220 ćepenaka oko kanara i tabhane kod Starog mosta. Za ove dućane oni su svaki dan dobivali oku mesa i napoleon pa su se veoma obogatili. Priča se da su ovi dućani upisani u staroj austrijskoj vojnoj karti kao njihovo vlasništvo.

4) Jevro Dedijer, Hercegovina, Beograd, 1900., str. 264-266.

5) Sidžil stolačkog kadije, str. 25, 47 i 70. Original se nalazi kod Ismeta Bušatlića u Sarajevu. Sidžil blagajskog kadije, broj 57, str. 5 a Original se nalazi u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

6) Sidžil blagajskog kadije broj 56, str. 9 a. Original se nalazi u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

7) Zahvaljujem se hadži Nazifu Hadžiomeroviću, hadži Ibrahimu i Ahmedu Šuti i imamu Vejsilu Aljoviću koji su mi pomogli prilikom prikupljanja podataka za ovaj rad i dali više vrijednih informacija o islamskim spomenicima i muslimanskim porodicama u Opličićima.

II

NEUM-KLEK

Neum-Klek se nalazi uz magistralu Metković-Dubrovnik, smješten u priobalnom pojasu jugoistočnog dijela Neretvanjskog kanala. U unutrašnjosti zaliva leži luka Neum okružena s istočne strane golim brdima, a od zapadne morem. Najveći dio poluotoka nalazi se na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine i ovo je jedina veza ove republike s morem.[1] Godine 1490. spominje se turska skela od Zažablja u Kleku. Hudžetom drinskog kadije od prve dekade džumada 1895 (1490.) godine uređeno je da se prodaje so na skeli u Kleku.[2] Iz ove skele se kasnije razvilo tursko pristanište koje je svake godine, od prvog do prvog marta naredne godine, izdavano pod zakup (mukatu). Neki Mumin bio je 1596. godine emin u zažapskoj luci Kleku.[3] Za turske uprave Neum je bio hercegovačka luka, jako utvrđena. Ovdje je sve do 1878. godine bio stalno stacioniran kontigent vojnika koji su ga čuvali od napada Mlečana i uskoka iz Dalmacije. Na tvrđavi koja je po odlasku Turaka 1878. godine razrušena, nalazilo se nekoliko velikih topova. Na obali u Neumu stoje još dva turska topa koji su za turiste i kupače prava atrakcija.[4] Pored raznih vojnih, državnih i stambenih zgrada u Neumu je za turske uprave sagrađena džamija i, nedaleko od nje, čatrnja. Džamija je bila situirana na mjesto Polača, neposredno uz desnu stranu magistrale koja od Neuma vodi prema Dubrovniku. Ne zna se ko ju je i kada sagradio kao ni kakve je dimenzije imala.

Čatrnja zvana Bare nalazi se u Bari, desetak metara udaljeno od mjesta gdje se džamija nalazila. Davno je napuštena i ne služi svojoj svrsi. Zadužbina je, sigurno, vakifa koji je i džamiju ovdje sagradio. I danas se vidi u parku, u strani, lijevo od ceste koja od magistrale vodi prema hotelu.

Priča se da je džamija do 1927. godine djelimično bila očuvana i da ju je te godine potres srušio. Kasnije joj je svijet raznio kamen i potpuno dokrajčio, pa se danas ne zna ni gdje je bila. Uz nju se nalazilo groblje sa više nišana koji su kao i kamen od džamije uzidani u razne podzide i zgrade koje su poslije 1930. godine na njemu podignute. U podzidu

parka se sačuvao samo dio jednog nišana iz 1277. (1860.) godine, koji je označavao grob nekog pomorskog miralaja.[5] Zemljište na kome su se nalazili: džamija, čatrnja i groblje, bili su vakufsko vlasništvo, a sada je to sve državni erar.[6] Podizanje ove džamije i čatrnje uz nju diktirale su potrebe, jer je Turska, sve dok je Neumom vladala, stalno držala ovdje odred vojnika. Osim toga, na skelu Neum dolazile su brojne kiridžije koje su na konjima gonile robu u Stolac i dalje u unutrašnjost zemlje. Na ovu skelu brodovima su dopremane sve vrste robe i prehrambenih artikala, osim baruta i municije koji su iskrcavani u luci Gruž kod Dubrovnika. Brojni stočari-muslimani iz Nevesinja, Ljubinja i Stoca, dogonili su zimi stoku na ispašu u Neum, pa su i oni u zimskom periodu uvećavali broj muslimana u ovom mjestu.[7] Turska je podizala u Neumu manja utvrđenja i magacine za smještaj robe. Ali-paša Rizvanbegović (1831.-1851.) naredio je da se ovdje sagradi više magacina za uskladištenje soli. U zalivu Klek, na mjestu Jazine, nalazila se za turske uprave privatna solana, a u Neumu je bio trg soli. Neum je za turske uprave bio naseljen muslimanima koji su ovdje imali džamiju i zato je sultan imao neprikosnoveno pravo na ovo mjesto. Enklava Klek ostala je pod sultanovim suverenitetom i 1878. godine kada je Austrija dobila mandat da okupira Bosnu i Hercegovinu. Neum je spajao Bosanski pašaluk s morem.[8] Neum sa selima koja mu gravitiraju pripada katastarskoj opštini Gradac koji je odavde udaljen oko deset kilometara idući prema Stocu. Na području Neuma i okolnih zaselaka nalaze se slijedeće parcele (vrtovi, oranice, vinogradi, pašnjaci i šikare): Bubreg, Čalopek, Čajirnica, Hadžinica, Haliluša, Harem, Jašmak, Kalauz, Kardašuša, Karišikovište, Kod čatrnje, Kod Frlja, Kod kuline, Kokošaruša, Kovrazi, Kulina, Lizdakovina, Mujina lazina, Mujina torina, Ortačka ograda Pod čardakom, Podhadžinica, Redžino polje, Sarajlinovac, Selimača, Spahinovac, Šarićuša, Šarkuša i Više čardaka. U Gracu se nalazi oko jedan kilometar duga i plodna uvala zvana Beguša koja je bila vlasništvo Rizvanbegovića, pa je po njima i dobila svoje ime.

Sve navedene parcele bile su vlasništvo aga i begova iz Stoca; Behmena, Čelića, Dobrića, Fenjerdžija (odselili u Tursku) Festića, Grebiđela, Huseinagića, Mehmedbašića, Muftića, Opijača, Rizvanbegovića, Sarajlića i Šarića, zatim Murtbegovića iz Višića, Tupaca (valjda Stupaca) i Frlja iz Mostara, kapetana Tasovića (valjda Tasa) iz Počitelja i Ljubovića iz Nevesinja.[9] U gotovo svim neumskim selima zemlja je za turske vladavine bila vlasništvo aga i begova. Većina kršćanskog stanovništva iz ovih sela bili su kmetovi koji su ovu zemlju obrađivali i vlasnicima davali hak.[10] Hadži Mehmed Zulfikar Rizvanbegović, kapetan Stoca, imao je 1901. godine u Neumu malikanu

na kojoj je živio njegov kmet Krešić i zemlju obrađivao. Neki Vukići iz okoline Dubrovnika došli su 1801. godine u Neum porušili dvije kuće spomenutog rajetina Krešića i odnijeli pšenicu i drugo žito. U pismu upućenom dubrovačkom knezu 19. zulhidžeta 1216. (1801.) godine kapetan je tražio da mu se učinjena šteta namiri, pokradeno žito vrati i krivci kazne.[11] Iz drugog njegovog pisma upućenog dubrovačkom knezu . džumada I 1218. (1803.) godine, saznajemo da su neki stanovnici s dubrovačke teritorije posjekli drva na njegovoj malikani i otjerali u Dubrovnik. Zato je tražio da se šteta procijeni i plati a krivci kazne.[12]

Napomene

1. Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb, 1965., sv. 5, str. 254.

2. Dr. Ćiro Truhelka, Tursko-slovjenski spomenici dubrovačke arhive, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1911., str. 98-102; Gliša Elezović, Turski spomenici, Beograd, 1940., sv. I, str. 262.

3. Vladislav Skarić, Podaci za istoriju Hercegovine od 1566. do sredine XVII vijeka, GZM, Sarajevo, 1931., str. 67.

4. Marko Vego, naselja bosanske srednjevjekovne države, Sarajevo, 1957., str. 53 i 54.

5. Mehmed Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, Knj. III, Sarajevo, 1982., str. 402.

6. Podatke o džamiji, čatrnji i groblju dobio sam od Cvjetka Katića iz Neuma.

7. Ferdo Šišić, Bosna i Hercegovina za vezirovanja Omer-paše Latasa, Subotica, 1938., str. 423-424; Galib Šljivo, Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815. do 1878. godine, Beograd, 1931., str. 123.

8. Vasilj Popović, Meternihova politika na Bliskom istoku, Beograd, 1931., str. 123.

9. Ovi podaci uzeti su iz gruntovnih knjiga koje se čuvaju u Opštinskom sudu u Čapljini; G. Šljivo, n.d., str. 38.

10. Risto T. Proroković, Buna 1874. i ustanak u Hercegovini, Beograd, 1902., str. 38.

11. Acta turcarum Historijskog arhiva u Dubrovniku (HAD), B-125-3.

12. HAD, B-125-38a.

III

NORINSKA KULA

Svakom putniku koji putuje magistralom od Metkovića prema Opuzenu i obratno, pažnju će privući jedna velika, tvrdo građena kula koja je situirana neposredno uz lijevu obalu Neretve, desetak metara udaljeno od ceste. Nju vide i putnici koji suprotnom stranom putuju željeznicom od Metkovića do Ploča i obratno. Poznata je pod imenom Norinska kula jer se nalazi u Neretvljanskom polju gdje se u Neretvu, između Metkovića i Kule Norinske, ulijeva potok Norin kao njen desni pritok. Kula se nalazi spram željezničke stanice Kule Norinske koja je po mjestu Norinu (staroj Noroni) i ovoj kuli dobila sovje ime.[1)] Ovu kulu podigli su Turci u prvoj polovini 16. stoljeća za obranu Neretvanske krajine. U turskom fortifikacionom sistemu, u donjoj Neretvi ona je bila čvrst bedem s juga prema Gabeli i Počitelju i glavno uporište u ovom perifernom dijelu Turskog Carstva. Ovo je bila prvorazredna utvrda iz koje su se Turci zalijetali na sve strane po Neretvljanskoj krajini. Za sve okolne stanovnike ona je bila strah i trepet, a za mletačkog generala Cornera najveća utvrda, pa se on tuži na usta starca Milovana u sljedećem stihu:

"Al' mi osta kula od Norina
kojoj nema slike ni prilike
u svoj zemlji cara silenoga
ni našega dužda mletačkoga..."[2)]

Najbolji opis ove kule dao nam je Evlija Čelebija koji je ovuda proputovao 1665. godine. On kaže da je to ogromna i tvrdo građena, okrugla kula na sedam spratova, podignuta na litici gdje Neretva utiče u Jadransko more. Od sjeverne strane ima kapiju i most preko prokopa koji se svaku noć zatvara. Most je uklesan u liticu, a izvlače ga pomoću točkova i prislanjaju uz bedem kule. Na sve četiri strane stoje topovi, a pod satom na vrhu kule nalazi se osmatračnica. U kuli se nalazi džamija, skladište municije (džebhana) i hrane i prostorije u kojima ratnici danonoćno dežuraju. U pristaništu (liman) stalno stoje tri potpuno opremljene galije.[3)]

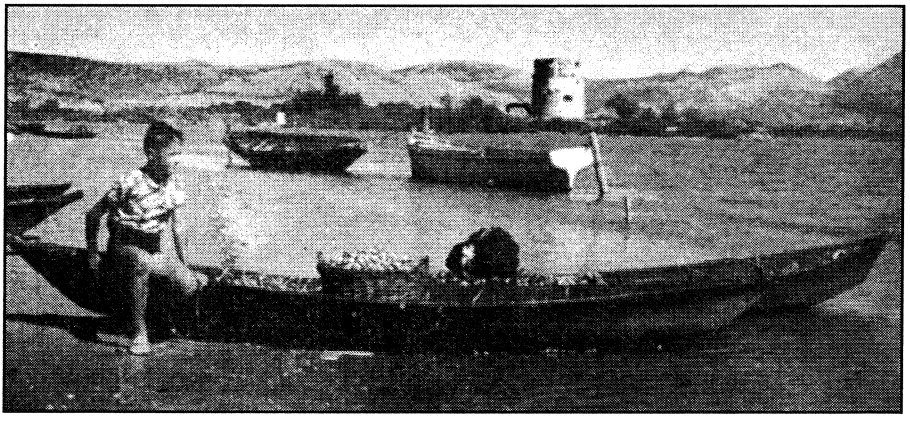
Ovu kulu podigao je u prvoj polovini 16. stoljeća Kodža Mustafa paša Bogojević, sin hercegovačkog krajišnika Davud-paše. On je 1509. godine postao paša i najprije bio sandžakbeg u Serezu. Od početka 1517. do maja 1518. godine nalazio se na dužnosti hercegovačkog sandžakbega. Bio je vezir sultana Selima I (1512.-1520.) i ratovao u Egiptu i Siriji. Zvao se i Skopljak zato što je imao posjede u Skoplju. Pored ove kule, on je sagradio još stari grad (seddiislam; bedem islama) u Gabeli i još 1517. godine kameni most preko Bregave, nedaleko od njenog utoka u Neretvu.[4]

Iz Čelebijinog opisa Norinske kule vidi se da se u njoj nalazila jedna prostorija s mihrabom koja je posadnicima služila za džamiju. Imamsku dužnost u njoj vršio je jedan od posadnika koji je, kao i ostali, primao platu od države, ili je uživao gedik-timar u okolini Norina. Posadnici ove tvrđave su išli petkom i bajramima u Gabelu i tamo klanjali džume i bajrame.

U nekoliko dokumenata koji su datirani od prve dekade džumada II 1040. (1630.) do druge dekade muharema 1044. (1634.) godine spominje se neki Sulejmen-aga, dizdar tvrđave Norin.[5] Iz hudžeta gabelskog i ljubuškog kadije Mahmuda, sina Mehmedova od 13 zalhidžeta 1033. (1624.) godine saznajemo da su fratri posudili hiljadu groša od Sulejman-age, dizdara Norina i da su za ovaj dug založili svoje baštine.[6] Gabelski kadija Abdulah uputio je koncem safera 1085. (1674.) godine muraselu dizdaru kule Norin kojom mu naređuje da ne čini nikakve neprilike svećeniku koji putuje u Primorje.[7] O drugim posadnicima ove tvrđave zasada nemamo više nikakvih podataka.

Za vrijeme kandijskog rata (1645.-1699.) Mlečani i uskoci iz Dalmacije stalno su napadali na Norinsku kulu i druga turska utvrđenja u donjem toku rijeke Neretve. Uskoci su 1663. godine ubili u Norinskoj kuli dizdareva sina.[8] Uz pomoć neretvanskih knezova i domaćeg stanovništva Mlečani su po prvi put osvojili ovu kulu 1684. godine, koju su Turci nakon dva mjeseca ponovo zauzeli. Mlečani su ovu kulu zauzeli i 1685. godine kada je u njoj poginuo jedan aga i cijela posada.[9] Dr Karlo Jurišić tvrdi da su Mlečani konačno zauzeli Norinsku kulu 1686., a Rade Jerković 1688. godine.[10] Do danas sačuvana narodna predaja kaže da su Mlečani ovu kulu zauzeli ujutro na bajram, kada su posadnici otišli u Gabelu da klanjaju Bajram, a u kuli su bili ostavili samo mali broj vojnika koji se nisu mogli oduprijeti mletačkoj navali pa su se predali. Kačić je u više stihova opjevao zauzeće ove kule i kaže da su je zauzeli mletački vitezovi na bajram ujutro.[11]

Iz jednog pisma počiteljskog kapetana Ibrahima upućenog

Kula Norinska

dubrovačkom knezu 19. šabana 1190. (1776.) godine, saznajemo da se tada kod ove kule nalazila "Slanica", tj. trg za prodaju soli. Neki Ljubiša i Franko, trgovci iz Dubrovnika, tražili su da se uz ovu "slanicu" sagradi i jedan han u koji bi odsjedali trgovci koji ovdje dolaze i gone so.[12)]

U porječju Neretve, od Gabele do Norinske kule, izgrađeno je za turske vladavine nekoliko visokih i tvrdih kula koje je Evlija Čelebija vidio i opisao. On je zapisao da samo Norinska kula ima džamiju. Pored arhitektonskog ona ima i velik povijesni značaj, jer su oko nje vođene mnoge borbe, ne samo za turske nego i kasnije za mletačke, austrijske i francuske okupacije. Serdari Nonkovići, i hrvatski vitezovi i branioci Norinske kule, bili su u prošlom stoljeću i njeni vlasnici. Oni su ovu kulu prepravili u mlin vjetrenjaču koja je u ovu svrhu više godina služila.[13)] Kad je kula potpuno napuštena neki okolni stanovnici u njeno prizemlje spraćali su stoku i ovdje držali razni poljoprivredni alat. Kula odavno ne služi ničemu i postepeno se obrušava. Srušiti je i potpuno dokrajčiti može samo ljudska ruka.

---

1. Dr. Vladimir Ćorović, Historija Bosne, knj. I, Beograd, 1940., str. 55.

2. Andrija Kačić-Miošić, Razgovor ugodni naroda slovinskoga, Zagreb, "Zora", 1956., str. 359.

3. Evlija Čelebija, Putopis, preveo Hazim Šabanović, Sarajevo, 1967., str. 461 i 462.

4. Dr. Ć. Trubleka, n.d. str. 450-451.

5. HAD, B-50-35 a i broj 1273.

6. Acta turcarum samostana u Zaostrogu (ATZ) 168.

7. ATZ - 310.

8. Stipan Zlatović, Kronika O. Pavla Šilobradovića o četovanju u Primorju (1662.-1686.), Starine, XXI, Zagreb, 1889., str. 92.

9. Alfons Pavić pl. Pfaunenthal, Prinosi povijesti Poljica, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1903., str. 438.

10. Dr. Karlo Jurišić, Katoličke crkve na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine, Zagreb, 1972., str. 26; Rade Jerković, Gabela, prilog povijesti donje Neretve, kalendar Napredak, Sarajevo, 1940., str. 111.

11. A. Kačić, n.d.s tr. 360.

12. HAB, B-102-10.

13. Kasim Gujić, Norinska kula i neretvanski serdari Nonkovići, Hrvatski narod, Zagreb, 5/1943., broj 824., str. 5.

RECENZIJA

Rukopis knjige Muslimanska baština Bošnjaka u južnoj (srednjoj) Hercegovini Hifzije Hasandedića predstavlja nastavak rada na istraživanju islamske kulturne baštine Bošnjaka na teritoriji čitave Hercegovine čija su dva dijela, kao dvije zasebne knjige publicirani 1980. i 1990. pod naslovima: Spomenici kulture turskog doba u Mostaru, *(Sarajevo, 1980.) i* Muslimanska baština u istočnoj Hercegovini *(Sarajevo, 1990.). Autora ovih knjiga i nije potrebno posebno predstavljati jer je on već odavno poznati i afirmirani znanstvenik. I u ovoj knjizi kao i u prethodne dvije iz ove vrste problematike, autor je zadržao istu provjerenu metodologiju oslanjanja na autentične osmanske izvore koje i navodi u samom početku rada. To su prije svega sidžili, kadijski protokoli kao najvažnija povijesna vrela za rekonstrukciju lokalnih zbivanja.*

U ovoj knjizi su posebno obrađene slijedeće cjeline:

1. Blagaj i okolina i to najprije sam grad Blagaj sa podnaslovima: Teritorijalna rasprostranjenost blagajskog kadiluka, Organi suda i uprave, Stanovništvo i porodice, Privredni život, Grad (tvrđava), Sakralni spomenici, Profani spomenici, Memorijalni spomenici. Dalje su u ovom poglavlju opisana mjesta koja pripadaju Blagaju, a to su Buna, Gnojnice, Dračevice, Kosor, Posrt i Vranjevići.

Po istom principu su obrađena i ostala poglavlja koja se odnose na Bijelo Polje, Drežnicu, Podveležje, ostala mjesta mostarskih općina i na kraju u poglavlju o Čapljini obrađeno je 15 naselja ove općine.

Prikazujući prvu knjigu Hivzije Hasandedića o kulturnim spomenicima Mostara, u časopisu Naše starine, *svojevremeno sam napisao da je Mostar imao sreću što je u svojim redovima imao takvog pregaoca*

kao što je Hivzija Hasandedić da piše o nečem što pred našim očima nestaje i čega već u dobroj mjeri nema. Sada se to za ovu Hasandedićevu knjigu, nažalost, pogotovo može reći.

Mnogo je spomenika kulture u Hercegovini koji u našoj svijesti još postoje, postoje zahvaljujući Hivziji Hasandediću koji je ne samo na osnovu historijskih izvora, nego često i na terenu, u razgovoru sa starijim ljudima, kojih odavno nema među živim, saznao mnogo štošta što bi bilo potpuno zaboravljeno da nije bilo Hasandedića da to u posljednji čas zabilježi. U ovom svom poslu Hasandedić spada u krug znanstvenih istraživača poput rahmetli akademika Hamdije Kreševljakovića i Mehmeda Mujezinovića.

Druga stvar koju je ovdje važno napomenuti je to da Hasandedić kao vrstan poznavalac osmanskog turskog jezika kakvih je malo u našoj sredini suvereno koristi turske izvore i ozbiljno i analitički donosi zaključke bez imalo suvišnih riječi što tekstu daje maksimalnu naučnu oziljnost i objektivnost.

Predlažem da se pri štampanju koristi i foto materijal onih spomenika kulture za koje postoji foto dokumentacija, a posebno onih spomenika kojih više nema. Također bi bilo vrlo važno donijeti i nekoliko faksimila izvorne građe na osnovu koje je Hasandedić radio, što knjizi daje još veću naučnu ozbiljnost.

Na kraju želim Vam sa zadovoljstvom predložiti knjigu Hizvije Hasandedića za štampanje, jer će ovaj njegov rad biti istinski doprinos osvjetljavanju kulture Bošnjaka sa znanstvenom težinom.

Prof. dr. Fehim Nametak

Izvori:

1. Fragmenti sidžila /protokola/ blagajskog suda: 288, 297, 1025, 25, 55, 56, 57, 58, 59, 60 i 61. Originali se nalaze u Orijentalnom institutu u Sarajevu /7/, Arhivu Hercegovine /2/ i u Provincijalatu Hercegovačkih franjevaca (1)

1. Fragmenti sidžila mostarskog suda V-58, broj 5, broj 7, Originali u Orijentalnom institutu, i broj 3, i broj 1, i broj 2, V-56, VI61, VI62, V-57, V-54, Fragmenti sidžila stolačkog kadije /kod Ismeta Bušatlića/,

3. Tapu tahrir defter u Arhivu Predsjedništva vlade u Istambulu.

4. Vakufname /zakladnice/: Karađoz-bega, Ali-paše Rizvanbegovića u Gazi Husrev-begovoj biblioteci,

5. Acta turcarum Arhiva Hercegovine

6. Acta turcarum Provincijalata hercegovačkih franjevaca

7. Acta turcarum historijskog arhiva u Dubrovniku

8. Arhiva Vakufskog povjerenstva u Mostaru 1882. do 1945. god.

9. Regesta Franjevačkog arhiva u Mostaru, 1446.-1862., Mostar, 1984.

10. Evlija Čelebija, Putopis, preveo Hazim Šabanović, 1957.

11. Orijentalna zbirka Jugoslavenske akademija znanosti u Zagrebu

12. Acta turcarum Samostana u Zaostrogu

13. Gruntovne knjige u Opštinskom sudu u: Mostaru, Čapljini

14. Salnama /godišnjak/ za 1304./1886./ godinu

15. Bošnjak, Sarajevo, 1898., 1897.

16. Glas Hercegovca, Mostar, 1894. god.

17. Rehber, Sarajevo, 1899. god.

18. Behar, Sarajevo, 1903./4. god.

19. Gajret, Sarajevo, 1930. god.

LITERATURA

Hamdija Kreševljaković i Hamdija Kapidžić, Stari hercegovački gradovi, Naše Starine, Sarajevo, 1954; Ivan Frano Jukić, Putopisi i istorijsko-etnografski radovi, Sarajevo, 1953; Jovan Radonić, Herceg Stjepan 1908; Vladimir Ćorović, Historija Bosne, knj. I, Beograd, 1940; Dinić J.M. Zemlje Hercega Sv. Save, Beograd, 1940; Ivan Božić, Dubrovnik i Turska, u XIV i XV veku, Beograd, 1952; Sima Ćirković, Herceg Stjepan Vukčić Kosača, i njegovo doba, Beograd, 1964; Hazim Šabanović, Bosanski pašaluk, Sarajevo, 1959; Hamdija Kreševljaković i Hamdija Kapidžić, Sudsko-administrativna podjela Bosne i Hercegovine početkom 19. stoljeća, Sarajevo, 1950; dr. Safvet-beg Bašagić, Znameniti Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini, Zagreb, 1931; Hivzija Hasandedić, Orijentalna zbirka Arhiva Hercegovine u Mostaru, Sarajevo, 1966; Šematizam fra Petra Bakule, s latinskog preveo fra Vencel Kosir, 1970; Hivzija Hasandedić, Zadužbine Ćejvana kethode u Hercegovini, 1955; dr. Safvet-beg Bašagić, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1900; Karl Peez, Mostar und sein kulturkreis, Leipcig, 1891; Ing. arch, Džemal Čelić, Musafirhana blagajske tekije, Sarajevo, 1953; Hamdija Kreševljaković, Banje u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1952; Hivzija Hasandedić, Tri zapisa iz orijentalnih rukopisa Provincijalata hercegovačkih franjevaca, Sarajevo, 1971; Husein Đogo, Prilozi za povijest Konjica i gornje Hercegovine, Sarajevo, 1934; Džemal Čelić i Mehmed Mujezinović, Stari mostovi u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1969; Alija Nametak, Karađoz-beg i njegovo doba, Sarajevo, 1935; Henrik Renner, Durch Bosnien und die Hercegovina, Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb, 1968., sv. 7 str. 84; Prokopije Čokorilo, Ljetopis Hercegovine 1831. do 1857. godine, Narod, 1908; Hajrudin Ćurić, Ali-paša Rizvanbegović-Stočević, Beograd, 1937; Hamdija Kapidžić, Ekonomska politika Ali-paše Rizvanbegovića, vezira hercegovačkog, od 1833. do 1851. godine, Sarajevo, 1930; Osman A. Sokolović, VEzir Ali-paša Rizvanbegović, privredni pionir Hercegovine, Sarajevo, 1932; dr. Šaćir Sikirić, Tekija na Oglavku, Sarajevo, 1941; A.F. Giljferding, Putovanje po Hercegovini, Bosni i staroj Srbiji, Sarajevo, 1972., preveo Branko Čulić; Jefto Dedijer, Hercegovina, Beograd, 1909; V. Radimski, Bišće polje kod Mostara, Sarajevo, 1931; dr. Ćiro Truhelka,

Tursko-slovjenski spomenici dubrovačke arhive, Sarajevo, 1911; Vladislav Skarić, Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije, Sarajevo, 1937; Tomo Popović, Spisak hercegovačkih namjesnika, u XVI veku, Sarajevo, 1970; Hamdija Kreševljaković, Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1957; Osman Nuri Hadžić, Muslimanska versko-prosvetna autonomija u Bosni i Hercegovini i pitanje carigradskog hilafeta, Sarajevo, 1925; Ferdo Hauptman, Borba muslimana Bosne i Hercegovine za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju, Sarajevo, 1967; dr. Oto Blau, Reisen in Bosnien und der Hercegovina, Berlin, 1877;

RJEČNIK MANJE POZNATIH RIJEČI

aga - gazda, dobro stojeći građanin, veleposjednik
ajan - odličnik, velikaš, prvak
akča - para, aspra, novčić
alemdar - zastavnik, bajraktar
ambar - silos
arzuhal - molba, predstavka, memorandum
avlija - dvorište
baša - starješina, poglavar
bašluk - nadgrobni spomenik
baždar - trošarinac, maltar, carinik
beglerbeg - vrhovni vojni i civilni zapovjednik pokrajine
begluk - begovsko imanje, begov posjed
bejt - stih
bejtulmal - državna blagajna, erar
berat - carski dekret, ukaz, povelja
berber - brijač
binjiš - široki ogrtač od čohe sa dugačkim rukavima
bojadžija - moler, farbar
bujrultija - zapovjedno pismo paše, valije
bukagije - okov na nogama zatvorenika
čauš - oficir carske vojske, pomoćnik ćehaje, vođa svatova
čelebija - gospodin, otmjen i lijepo odgojen čovjek
čerahor - radnik zidar
čamašir - donji veš
ćehaja - pomoćnik, zastupnik vezira, paše ili deftera
ćefilema - jamčenje
ćilim - prostirač izatkan od vune
ćurak - kaput postavljen i opšiven krznom, bunda, kožuh
ćurs - govornica sa koje se drži govor
dari harb - nemuslimanska država u kojoj muslimani nemaju slobode
dershana - mjesto gdje se održava nastava, razred
derviš - pripadnik derviškog reda, sekte, tarika
dućan - trgovačka radnja
duvadžija - zidar
džabija - inkasant
džamija - muslimanska bogomolja s munarom

džebhana - municija, oružana sprema
džemat - skupina, društvo, zajednica
džuz - dio Kur'ana koji sadrži deset lista
emin - čovjek od povjerenja, siguran
evlija - sveti čovjek, dobri
feth - osvajanje, osvojenje
fetva - pravno rješenje, decizija
fučija - drvena poveća posuda u kojoj se drži voda, burence
furuna - limena peć, klačina
groš - turski sitni novac od 40 para /akči/
hadim - sluga
hadžija - čovjek koji je obavio petu islamsku dužnost-hadž
hamam - javno kupatilo
han - prenoćište za putnike
haračlija - onaj koji ubire harač, poreznik
hasećija - pripadnik odabranog roda vojske u dvorskoj službi
hatma - učenje cijelog Kur'ana
hudžet - sudska presuda
iltifa, irtifa - ustanovljavanje tačnog vremena po alaturaka satu
iman - čvrsto vjerovanje u jednog Boga-Allaha dž.š.
imaret - javna dobrotvorna kuhinja
irgat - nadničar, radnik
jahnija - vrsta jela od debelog bravljeg mesa i luka
janjičar - poznati rod turske vojske
juvarlak - metci
kadija - šerijatski sudija
kadiluk - kadijsko zvanje i nadležno područje
kajjim - službenik koji otvara i čisti džamiju
kajmekam - zastupnik valije, sreski načelnik
kalajdžija - zanatlija koji kalajiše suđe
kalpak - vrsta vojničke kape
kandilj - staklena posuda sa uljem, uljana svjetiljka, kandilo
atib - pisar
kauk - kapa od debele vunene ili pamučne tkanine
kibla - strana svijeta na kojoj se nalazi Kaba
konak - prenoćište
kujundžija - zlatar
kumbara - vrsta starinske granate, bomba
kuršum - olovo
kušak - pojas
liman - pristanište, zaljev

londža - jesto gdje se održavaju sastanci i vijeća
mahfil - galerija u džamiji gdje obično žene klanjaju
mahsulat - poljoprivredni proizvodi, ljetina
mai asel - medovina
medresa - muslimanska srednja i viša škola
mejdan - trg, marvena pijaca
mesdžid - džamija bez minbera
mihrab - udubljenje u zidu džamije od kible gdje imam rukovodi namazom
miralaj - pukovnik
mualim - nastavnik mekteba
muhafiz - zapovjednik većeg utvrđenog grada
muhassil - pobirač prihoda
mukava - svijeća dugačka
mulazim - poručnik, pripravnik
munara - visoki toranj uz džamiju
musellim - zastupnik paše, kajmekam
musellem - oslobođen od državnih poreza
musafir - gost
murasela - poslanica, službeno pismo
muselles - mošt, šira
mutevelija - upravitelj vakufa
musluk - javni nužnik koji ima tekuću vodu
mukata - zakup
muderis - profesor
muftija - najstariji po rangu muslimanski svećenik
nahija - župa, upravna jedinica manja od kadiluka
naib - kadijin zastupnik, zamjenik
nashi - vrsta arapskog pisma
nazir - nadziratelj, pazitelj, kontrolor
nedžar - graditelj dunđer, klesar
nefer - obični vojnik
odžak - dom, kuća, porodica, koljeno
papudžija - zanatlija koji izrađuje papuče
paša - titula visokih turskih dostojanstvenika, rang generala
peštemalj - zastirač kojim se kupač zastire
pilav - jelo od gusto svarenog pirinča ili bungura
rahle - klupa od drveta na koju se stavljaju knjige
ramazan - ime devetog mjeseca muslimanskog kalendara, mjesec posta
rusumat - razne vrste poreza
sahačija - časovničar, urar
sallahan - mujezin koji uči na munari sallu povodom nečije smrti

sandžak - zastava, bajrak, oblast, okružje
sandžak-beg - namjesnik sandžaka
sebzevat - zelen
sediislam - bedem Islama, grad u Gabeli
sedžada - prostirač na kojem musliman klanja
serbuljuk - starješina čete
serdar - glavar, starješina, zapovjednik grada
serdengečdija - pripadnik posebnog odjela janjičarske vojske
serturnadžija - zapovjednik turnadžija, koji su obilazili pokrajine
sidžil - sudski protokol
sofra - bošča, prostirač ispod sofre na koji padaju mrve
šarampov - rov pred kulom
šejh - starješina plemena, tekije
šeherćehaja - gradonačelnik
šehid - musliman koji pogine u borbi za vjeru (martir)
šehitluci - šehitsko groblje
šerijat - muslimanski vjerozakon
tabija - isturena kamena utvrda odakle pucaju topovi
taksit - prinos od naroda za izdržavanje dvora bosanskog valije
tarih - istorija, kronograf, epitaf
taščija - klesar
tekalifi šakka - teški nameti
tekija - derviška zgrada u kojoj obavljaju svoje obrede
teravija - ramazanska molitva koja se klanja poslije jacije
terzija - krojač
tesbih - brojanice
turbe - mauzolej, natkrivena grobnica
turban - čalma, saruk
turnadžija - rod janjičarske vojske koji su kupili adžami oglane
ulema - muslimanski vjerski obrazovani ljudi
vaiz - propovjednik, predikator
vakufnama - zadužbinska povelja, isprava
vasijjet - testamenat, oporuka
vekil - punomoćnik, zastupnik
vezir - najviša titula u državnoj hijerarhiji Turske, ministar
vilajet - pokrajina, provincija
zerde - vrsta kompota od pirinča zaslađen šećerom
zindan - zatvor, tamnica
zir - dolje, donji
zulhidže - ime dvanaestog mjeseca po muslimanskom kalendaru
zulkade - ime jednanaestog mjeseca po muslimanskom kalendaru

SADRŽAJ

Biografija 5
Riječ urednika 7
Predgovor 9

OPŠTINA MOSTAR

BLAGAJ I OKOLINA

Blagaj 13
Teritorijalna rasprostranjenost blagajskog kadiluka 14
Organi suda i uprave 15
Stanovništvo i porodice 19
Privredni život 21
Trgovina 22
Ugostiteljstvo 23
Zanatstvo 23
Grad (tvrđava) 24
Kulturno - historijski spomenici 30
Sakralni spomenici 30
Džamija na gradu 30
Sultan-Sulejmanova (careva) džamija 31
Ćejvan-ćehajin mesdžid u Bunskom 35
Hasan-agin mesdžid 36
Hadži-Husein ef. Bašbe mesdžid u Dolu 37
Hadži Murat spahijin mesdžid u Galičićima 38
Mesdžid Ali-paše Rizvanbegovića 38
Tekija i turbe 39
Profani spomenici 40
Mektebi 40
Medresa 43
Hamam (javna banja) 43
Hanovi (svratišta) 44
Musafirhane 47
Velagića musafirhane 48
Kameni mostovi na Buni 49

Memorijalni spomenici 49
Šehitluci 49
Veliki harem 50
Harem kod sultan-Sulejmanove džamije 51
Harem kod džamije u Galičićima 52
Harem u Pograđu 52
Buna 59
Kameni most preko rijeke Bune 66
Kule 66

GNOJNICE I DRAČEVICE
Gnojnice i Dračevice 69
Gnojnice 69
Dračevice 72
Kosor 75
Kameni most na potoku Posrtu 77
Vranjevići 78

BIJELO POLJE
Bijelo polje 80
Potoci 80
Humilišani 84
Kuti-livač 87
Podgorani 88
Prigrađani 90
Ravni 91
Vrapčići 91
Željuša 93
Jasenjani 94
Zijemlje 95

DREŽNICA I OKOLINA
Drežnica i okolina 102
Džamija i mekteb u Donjoj Drežnici 102
Džamija i mekteb u Gornjoj Drežnici 104

PODVELEŽJE

Džamija u Svinjarini 107
Džamija u Kružnju 108
Haremi (groblja) 109

OSTALA MJESTA U MOSTARSKOJ OPŠTINI

Gubavica 115
Jasenica 115
Miljkovići 115
Pijesci 116
Polog 116
Raštani 117

OPŠTINA ČAPLJINA

Čapljina 121
Ahmeda Topalovića džamija 121
Mekteb 125
Kule 125
Harem 125
Dretelj 127
Tasovčići 128
Čeljevo 129
Gabela 132
Ćejvan ćehajina džamija 135
Rustem pašina džamija 136
Carska (hassa) džamija 137
Sultan Sulejman hanova džamija 137
Abdulvehaba Begića džamija 137
Počitelj na Neretvi 141
Grad 141
Džamija na gradu 142
Džamija Hadži Alije, sina Musa-agina 142
Medresa i biblioteka 146
Imaret 150
Sahat-kula 150
Haremi 152
Višići 155
Klepci 156
Prebilovci 156
Rabrani 158
Struge 160
Šurmanci 162
Bivolje brdo 163
Rečice 166

Lokve 170
Opličići 174

NEUM-KLEK

Neum-Klek 178

NORINSKA KULA

Norinska kula 181

Recenzija 186
Izvori 188
Literatura 189
Rječnik manje poznatih riječi 191

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

UDK 930.85:725.94(=864)(497.15 Hercegovina)

HASANDEDIĆ, Hivzija

Muslimanska baština Bošnjaka u južnoj (srednjoj) Hercegovini / Hivzija Hasandedić. - Mostar: Islamski centar, 1997.-194 str.: ilustr.; 24 cm. - (Biblioteka Humica - Bosniaca. Edicija Baščina)

Bibliografija : str. 188-190; bibliografske i druge bilješke uz tekst. - Rječnik manje poznatih riječi: str. 191-194. - Biografija: str.5.

Hivzija Hasandedić

MUSLIMANSKA BAŠTINA BOŠNJAKA
U JUŽNOJ (SREDNJOJ) HERCEGOVINI

Biblioteka: HUMICA - BOSNIACA
Edicija: BAŠČINA
Izdavač: ISLAMSKI CENTAR MOSTAR
Za izdavača: MR. SALIH ČOLAKOVIĆ
Likovno i tehničko uređenje: SALKO PEZO, akademski slikar
Lektura i korektura: SALKO ČEVRA
Kompjuterska obrada: MUNIB OBRADOVIĆ, EMIR OMERČAUŠEVIĆ
Štampa: ŠTAMPARIJA ISLAMSKOG CENTRA
Za štampariju: IBRO RAHIMIĆ
Tiraž: 1000

Mostar, Ševval 1417. h. g. / mart 1997.